

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZIRLIYI
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİ**

**«BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ»**

Vəliyev Orxan Etibar oğlu
(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

**«Xarici ticarətin tənzimlənməsinin qeyri-tarif metodları
və onun təkmilləşdirilməsi» mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Istiqamətin şifri və adı

060401 Dünya iqtisadiyyatı

Ixtisasın şifri və adı

Gömrük işi

İş müdafiəyə təqdim etmək üçün
buraxılmışdır

“Beynəlxalq magistratura və

doktorantura mərkəzinin direktoru
dos.Fariz Əhmədov
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

Elmi rəhbər:
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)
Dos.Z.A.Şəkərəliyeva

Magistr proqramının rəhbəri:
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)
Dos.B.N.Manafov

Kafedra müdiri

prof.A.Ş.Şəkərəliyev
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

BAKİ - 2018

Plan

Giriş

I Fəsil. Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji aspektləri

1.1 Xarici ticarət əlaqələrinin mahiyyəti və konseptual əsasları

1.2 Xarici ticarətin qeyri-tarif tənzimlənməsi metodları və onun həyata keçirilməsi

1.3.Xarici ticarət əlaqələrinin qeyri-tarif tənzimlənməsinin qanunvericilik bazası

II Fəsil. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin hərtərəfli təhlili və onun qiymətləndirilməsi

2.1 Azərbaycanın dünya ölkələri ilə xarici ticarət əlaqələrinin və onun inkişaf meyllərinin təhlili

2.2 Xarici ticarətdə gömrük rejimi və onun müqayisəli təhlili

III Fəsil.Xarici ticarət tənzimlənməsinin qeyri – tarif metodlarının təkmilləşdirilməsi yolları

3.1 Xarici ticarət əlaqələrində gömrük tənzimlənməsinin səmərəsinin yüksəldilməsi yolları

3.2 Xarici ticarətinin qeyri-tarif tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

ƏDƏBİYYAT

GİRİŞ

Tədqiqatın aktuallığı. Qloballaşma dövründə xarici ticarət əlaqələrin inkişaf etdirilməsi, bu əsasda ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı sistemində səmərəli şəkildə inteqrasiyasının təmin olunması ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindəndir. Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatında yeri, ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi, təbii, iqtisadi potensialının həcmi ilə müəyyənleşir.

Buna görə xarici ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi, xarici ticarətin tənzimlənməsinin qeyri tarif metodları hərtərəfli öyrənilməsi, mövcud iqtisadi konyunkturda uğurla reallaşdırılması, dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyasının təmin olunması məqsədilə onun tənzimlənməsi dissertasiya mövzusu olaraq aktuallıq kəsb edir.

Tədqiqatın öyrənilmə səviyyəsi. Ölkəmizin qarşısında duran vəzifələrdən biri dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmaqdan ibarətdir. Belə ki, dünya bazarına çıxmaq, onun perspektivdə fəal subyektinə, iştirakçısına çevrilməkdən ibarətdir. Bu baxımdan dissertasiyanın mövzusu olduqca aktualdır və xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif dövrlərdə xarici dövlətlərin iqtisadçıları tərəfindən öyrənilmişdir.

Belə ki, dünya iqtisad elminin nümayəndələri: A.Smit, A.Marşall, J.B.Sey, C.Keyns, F.Xayek, F.Kotler, MDB-nin iqtisadçıları: A.N.Boqatka, A.V.Busiqin, A.O.Blinov, Q.A.Qemmerlinq, B.Y. Qorfinkel, O.E.Lomakin, M.Q. Lapusta, Respublika iqtisadçılarından Ə.C.Muradov, A.Ş.Şəkəreliyev, V.Novruzov, Z.Ə.Səmədzadə, M.A.Əhmədov, Q.N.Manafov və başqaları ixrac potensialı, onun formalaşması xüsusiyyətləri, tənzimlənməsi istiqamətlərinə aid elmi əhəmiyyət kəsb edən araşdırmalar aparmışlar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın məqsədi Xarici ticarət, onun tənzimlənməsinin iqtisadi problem kimi nəzəri-metodoloji təhlili əsasında onun mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi, inkişaf imkanlarının aşkarlanması, həmçinin ondan səmərəli istifadənin yollarının axtarılıb tapılmasından ibarətdir. İşdə əməli təklif, tövsiyələrin hazırlanmasına diqqət yetirilir. Tədqiqatda qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün vəzifələr bunlardan ibarətdir:

1. İqtisadçı alimlərin xarici ticarətin tənzimlənməsinə həsr edilmiş fikirlərinin müqayisəli təhlili əsasında onların ümumiləşdirilməsi, təkliflərin irəli sürülməsi.

2. Ölkə iqtisadiyyatın formalaşmasında xarici ticarətin inkişaf etdirilməsinin, tənzimlənməsinin zəruriliyinin əsaslandırılması.

3. Bazar iqtisadiyyatı dövründə xarici ticarət tənzimlənməsinin qeyri tarif metodları, tərkib hissələrinin ona təsir edən obyektiv, subyektiv amillərin tədqiq edilməsi.

4. Ölkədə ixrac yönümlü istehsal sahibkarlığının investisiya təminatının xüsusiyyətlərini araşdıraraq, bu sahəyə maliyyə vəsaitlərinin artırılması yollarını müəyyənləşdirmək.

5. Xarici Ticarət tənzimlənməsinin qeyri tarif metodları problemləri ilə bağlı elmi cəhətdən əsaslandırılmış və praktiki əhəmiyyətə malik olan təkliflərin, tövsiyələrin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın predmeti. Xarici ticarət tənzimlənməsinin qeyri tarif metodları tədqiqi təşkil edir.

Dissertasiyanın obyekt. AR xarici ticarət tənzimlənməsinin qeyri tarif metodları yollarının öyrənilməsi, qarşıda duran bir sıra problemlərin həllinə nail olmaq məqsədilə xarici ticarət tənzimlənməsi kimi vacib məsələlər təşkil edir.

Dissertasiyanın nəzəri və metodoloji əsasları.

Dissertasiyanın nəzəri əsasını bazar iqtisadiyyatı dövründə xarici ticarət onun tənzimlənməsi haqqında iqtisadi fikirlər, hökumətin qərar və sərəncamları, daxili, xarici investisiyalar haqqında müxtəlif konseptual baxışlar eləcə də ölkəmizin bu sahədə qanunvericilik aktlarından ibarətdir.

Tədqiqatın metodoloji əsası - Təhlil, sintez, deduksiya induksiya, sistemli yanaşma metodu, məntiqi ümumiləşdirmə, statistik metodlardan istifadə olunmalıdır.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi - Bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici ticarət onun tənzimlənməsi ilə əlaqədar problemlər nəzəri-metodoloji baxımdan öyrənilərək araşdırılmış, elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər irəli sürülmüşdür:

1. Xarici ticarət, onun formalaşmasının ilkin şərtləri, inkişafı problemləri müəyyən edilmiş, həlli yolları müəyyən edilmişdir.

2. Xarici ticarətə sistemli yanaşma əsasında Azərbaycanın xarici ticarətinin struktur təhlili verilmiş, mövcud potensial imkanları aşkara çıxarılmış, gələcək inkişafına dair təkliflər işlənmişdir;

3. Xarici ticarət, onun həyata keçməsinin əsas istiqamətləri öyrənilərək onlara investisiyaların yönəldilməsi yolları müəyyən edilmişdir.

4. Ölkə iqtisadiyyatının formalaşdırılmasında xarici ticarət rolu, onun tənzimlənməsinin əhəmiyyəti təhlil edilərək onun səmərəli inkişafı sahəsində gömrük-tarif tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində müəyyən edilmişdir.

Dissertasiyanın informasiya bazası - Mövzunun tədqiqatı zamanı DSK, Dövlət Gömrük Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin, Vergilər Nazirliyinin məlumatlarından istifadə olunmuşdur.

I FƏSİL. XARICI TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Xarici ticarət əlaqələrinin mahiyyəti və konseptual əsasları

Xarici iqtisadi əlaqələrin ən çox inkişaf etmiş formasının beynəlxalq ticarət olması iqtisadçılar tərəfindən birmənalı qəbul edilir. İqtisadçı alimlər bəzi hesablamalara əsaslanaraq hazırda dünyada beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ümumi çəkisində 80%-dən çoxu ticarətin payına düşür. İstənilən dövlətin iqtisadiyyatı üçün xarici ticarət mühüm rol oynayır. İqtisadçı alimərdən D.Saks göstərir ki, «Hər hansı bir ölkənin iqtisadi nailiyyəti onun xarici ticarətinə əsaslanır. Dünya iqtisadi sistemindən təcrid olunmuş sağlam iqtisadiyyat qurmaq hələ heç bir ölkəyə nəsisib olmamışdır».

Dünya ölkələri arasında ticarət əmək məhsullarının (məhsul, xidmət, intellektual mülkiyyət obyektləri) dünya dövlətləri arasındakı beynəlxalq mübadilədir. Beynəlxalq ticarət beynəlxalq əmtəə-pul münasibətləri sahəsi, dünyanın bütün ölkələrinin xarici ticarətinin cəmidir. Dünya ticarəti iki qarşı-qarşıya gələn prosesdən -ixrac və idxal əməliyyatlarından meydana çıxır.

Dünya ölkələrində xarici ticarətin əsas iştirakçıları xarici ticarət müəssisələri, dövlətlər, ölkələr qrupları, eləcə də fiziki şəxslər çıxış edirlər. Bunlar isə ixracatçılar və idxalatçılar adlandırılırlar.

Ölkələr arasında beynəlxalq ticarət çoxspektrli, çoxyönlü fəaliyyət növü hesab edilir. Beynəlxalq ticarət alqı-satqıya çıxarılan məhsulların, xidmətlərin xüsusiyyətlərinə görə, yaxud məhsul və xidmətlər üzrə ixtisaslaşma səviyyəsi əsasında müəyyən edilir. İqtisadi ədəbiyyatda göstərilən təsniflərin birində dörd növ fərqləndirilir: A) hazır məhsullar üzrə xarici ticarət; B) maşın və avadanlıqlar üzrə xarici ticarət; C) xammal üzrə xarici ticarət; D) xidmətlər üzrə xarici ticarət.

Dünya ölkələri arasında ticarətin aşağıdakı əsas nəzəriyyələri mövcuddur:

- I. Beynəlxalq ticarətə dair klassik nəzəriyyələr.
- II. Beynəlxalq ticarətin neoklassik nəzəriyyəsi.
- III. Hekşer-Olin modeli.

- IV. Samuelson və Stolper konsepsiyası.
- V. Leontyev paradoksu.
- VI. Vernon və Kindelberq nəzəriyyəsi.
- VII. Maykl Porterin rəqabət üstünlükləri nəzəriyyəsi .

Hal-hazırda beynəlxalq ticarətin Hekşer-olin modelindən geniş istifadə edilir.

E.Hekşerin, B.Olinin istehsal amilləri nisbəti nəzəriyyəsi iqtisad elmində böyük sıçrayış etdi. Belə ki, beynəlxalq kapital hərəkətinin neoklassik nəzəriyyəsinin əsaslarının qeyd olunan alimlərin əsərlərində qoyulması da göstərilir. Nəhayət, kapitalın ayrıca istehsal amili olması, beynəlxalq ticarətdə məhsulun qiymətini təyin edilməsinin kapital xərclərindən yüksək dərəcədə asılı olması göstərilirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, E.Hekşer ilk dəfə olaraq «bərabərölçülü faktlar qiymətləri prinsipi»ni hazırlayır. İqtisadi ədəbiyyatda bəzən bu, «istehsal faktorlarının nisbəti» nəzəriyyəsi də adlanır. Bu nəzəriyyəyə görə, azad ticarət şəraitində istehsal faktorları qiymətlərinin tarazlaşdırılması meylinin yaranması göstərilir. E.Hekşer belə meylin ortaya çıxmasında istehsal faktorlarının daha differensiallaşdırılmış şəkildə götürülməsini irəli sürür. E.Hekşerin nəzəriyyəsinə görə əməyin ixtisaslaşmaya görə müxtəlif növləri, kapitalın, təbii ehtiyatların müxtəlif növləri nəzərə alınır. Müxtəlif ölkələrdə istehsal faktorlarının fərqli surətdə olması, həmin dövlətlərdə istehsal faktorlarının qiymətlərinə təsir göstərir. Bu isə nəticədə fərqlərin yaranmasına səbəb olur. Nəticədə fərqli əmək haqları, rentalar, faizlər özünü büruzə verir. Hansı istehsal faktoru ölkədə izafidirsə, onun qiyməti də aşağı olur. Belə ki, istehsal faktorlarının dəyər, miqdarları müxtəlif ölkələrdə bərabər olmur.

E.Hekşer öz ideyasında son faydalılıq nəzəriyyəsinə əsaslanaraq istehsal faktorlarının qiymətlərinin beynəlxalq tarazlaşması meylini ön plana çəkir. E.Hekşərə görə, istehsal faktorlarının qiymətlərindəki tarazlaşma həm məhsulun, həm də istehsal faktorlarının beynəlxalq hərəkəti ilə əldə edilir. E.Hekşer nəzəriyyəsində məhsul ticarətinə həlledici əhəmiyyət verilir. Belə ki, kapitalın beynəlxalq hərəkəti, işçi qüvvəsinin miqrasiyasına isə ikinci dərəcəli əhəmiyyət

kəsb edir. E.Hekşer göstərir ki, məhsul hərəkəti istehsal faktorlarının qiymətlərinin, nisbətinin tənləşməsinə gətirib çıxara bilmədikdə kapital, əmək miqrasiyası ümumi tənləşmə meylini tamamlayır. Yəni kapitalın beynəlxalq hərəkətinə xarici ticarətlə müqayisədə ikinci dərəcəli rolun verilməsi E.Hekşer nəzəriyyəsində klassik nəzəriyyə ilə müqayisədə bir addım geri atılması kimi başa düşülür.

E.Hekşer nəzəriyyəsi onun tələbəsi B.Olin tərəfindən davam etdirilmiş, və təkmilləşdirilmişdir. Bertil Olin istehsal faktorunun hərəkətinin rolunu bir qədər başqa şəkildə öyrənmişdir. B.Olin milli iqtisadiyyat üçün müvazinət modelini qurur. Belə ki, bundan sonra onu genişləndirir, bura beynəlxalq ticarəti də əlavə edir.

B.Olin beynəlxalq ticarət konsepsiyasında göstərir ki, istehsal faktorunun hərəkəti müxtəlif ölkələrdə onlara olan müxtəlif tələbatlarla bağlıdır. İstehsal faktorları səmərəliliyi aşağı olan ölkələrdən daha yüksək olan ölkələrə doğru hərəkət edir. Kapital üçün son səmərəlilik isə əsasən faiz dərəcələri ilə müəyyən olunur. B.Olin həmçinin kapitalın beynəlxalq hərəkətinə təsir edən tamamlayıcı faktorları da araşdırır. Göstərilən faktorlar içərisində o, gömrük maneələrini (məhsul idxalına mane olur, xarici kapitalın ölkədaxili bazara girməsinə şərait yaradır), filialların kapital yatırımlarının coğrafi yerləşməsinin, xarici investisiyanı, onun təhlükəsiz, riskli tiplərə ayrılmasını aid etmişdir.

B.Olinə görə ucuz istehsal faktorundan istifadə etməklə məhsul istehsalında yaranan artım bu faktora tələbi, bununla yanaşı həmin faktorun qiymətini artırır. Tələb az olan istehsal faktorlarından istifadə etmək tələbi aşağı düşdüyündən onların qiyməti də aşağı olur. Belə ki, sonda ölkə daxilində istehsal faktorlarının qiymətlərində tarazlaşma meyli yaranır. Bu isə istehsal faktorlarının müxtəlif ölkələrdə paylanmasında qeyri-bərabərlik yaradır. Bu zərurət hər bir ölkədə daha çox yayılmış istehsal faktoruna tələb artır. Burada çıxış yolu əlverişli beynəlxalq ticarət hesabına beynəlxalq əmək bölgüsünün tənzimlənməsidir. Nəticədə dünya ölkələri məhsul istehsalı üzrə ixtisaslaşırlar. Ayrı-ayrı ölkədə bu və ya digər istehsal faktorunun çox olmasına görə məhsul əmək tutumlu, material tutumlu,

kapital tutumlu məhsul istehsalı təşkil edilir. Bundan başqa çatışmayan amillə bağlı xərcin artmasına səbəb olan məhsul istehsalından isə imtina olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Bertil Olinin nəzəriyyəsində kapital hərəkəti ilə məhsul hərəkətinin qarşılıqlı əlaqəsi fikri inkişaf etdirilmişdir. Olinə görə kapital hərəkəti beynəlxalq ticarəti azaldır. İstehsal faktorlarının, əmək və kapitalın ölkələrarası hərəkəti ilk növbədə istehsal faktorlarının qiymətlərini tənzimləyir. Bundan əlavə hər bir ölkədə mobil istehsal faktorlarına olan tələbi həmin ölkədə qeyri-mobil istehsal faktoruna olan tələb və təkliflə uzlaşdırır. Belə meyl istehsal faktorlarının ölkələr arasında qeyri-bərabər bölüşməsinə fərqləri aradan qaldırır.

B.Olinin nəzəriyyəsi azad rəqabət dövrü üçün özünü doğruldurdu. Bundan sonra proteksionizm, dempinq, bazarın beynəlxalq inhisarlar arasında bölünməsi dövründə isə bu nəzəriyyə təcrübədə müəyyən ziddiyyətlərlə qarşılaşdı. Bu belə bir nəzəriyyənin zəif cəhəti iqtisadiyyata statik səciyyə verməsi, müxtəlif dövrlərdə istehsal funksiyalarının oxşarlığını nəzərə almışdır. Nəzəriyyə kapital tutumlu, əmək tutumlu istehsal şəraitində texnologiyaların dəyişməsinə, artmasına nəzərdə tutmur. Hazırda statistika göstərir ki, investisiyanın ixracı ölkələr arasında məhsul hərəkətinin intensiv artımı ilə özünü göstərir.

Müasir qloballaşma şəraitində beynəlxalq ticarət nəzəriyyələrinin təhlilinə yanaşma mikroiqtsadi yanaşma ilə sıx bağlıdır. İqtisadçılar ayrı-ayrı firma, şirkətlərin ticarətdə iştirakının müxtəlif modellərini qurmağa, bu modellər əsasında təhlil və tədqiqat aparmağı göstərirlər. İqtisadçıların əksəriyyəti texnoloji üstünlüklərdən istifadə edən, innovasiyalara həssas olan şirkətlərin bazarda iştirakının öyrənilməsinə daha çox fikir verirlər. Ticarətin obyektini kimi həm elmtutumlu texnologiya, həm də lisenziya ilə əldə edilən yeniliklərin tətbiqi olduqca vacibdir

İnkişaf etmiş ölkələrində aparılmış tədqiqatların nəticəsi kimi meydana çıxmış belə nəzəriyyələrdən biri, Maykl Porterin rəqabət üstünlükləri nəzəriyyəsidir. Onun nəzəriyyəsinə görə beynəlxalq bazarda ölkələr deyil, firmalar rəqabət aparır. Firmanın rəqabət üstünlüklərinin necə yaratması, onları necə əldə saxlaması mexanizminin aydınlaşdırılmasına diqqət yetirir. M.Porter nəzəriyyəsinə

görə ölkənin beynəlxalq ticarətdəki rəqabət bacarığı dörd əsas tərkib hissəsi vardır: A) faktor şəraiti, ölkədə əsas istehsal faktorunun mövcudluğu. B) miqyas səmərəsini doğuran daxili tələb şəraiti C) qovuşaq və yardımçı sahələrin mövcudluğu; D) firmanın strategiyası, onun quruluşu, sahədaxili rəqabətdəki yeri. İqtisadi ədəbiyyatda bu dörd tərkib hissə əsaslanan model «rəqabət rombu» adlanır.

Müasir dövrdə rəqabətin təbiətini üzə çıxartmaq və intensivliyini qiymətləndirmək üçün ingilis alimi, rəqabət sahəsində nüfuz sahibi M.Y.Porterin “rəqabətin beş qüvvəsi modeli” adlı nəzəriyyəsindən çox istifadə olunur. Bu nəzəriyyədə beş rəqabət qüvvəsi vardır.

I. Bir-biri ilə bəhsləşən satıcılar arasında rəqabət.

II. başqa birini əvəz edən və qiymət cəhətdən rəqabət qabiliyyətli əmtəələr tərəfdən rəqabət.

III. Bazarda yeni rəqiblərin meydana gəlməsi təhlükəsi.

IV. Təchizatçıların iqtisadi imkanları və ticarət imkanları.

V. Bazarda alıcıların iqtisadi imkanları və ticarət imkanları.

Maykl Porterin rəqabətin beş qüvvəsi modeli rəqabət qüvvələrinin prinsiplial quruluş sxemlərinin müəyyənləşdirilməsi və təhlili üçün konseptual əsasdır. Bu modeldən istifadə mürəkkəb problemin dərki üçün həqiqətən sadə yolu hesab edilir.

Mövcud rəqabətin beş qüvvəsi son nəticədə hər bir rəqabət bazarı və onu təşkil edən iqtisadi vahidlərin fəaliyyət göstərdiyi şəraiti müəyyən etməyə imkan verir.

Hal-hazırda rəqabətin növlərini bir-birindən fərqləndirirlər. Bunlar:

1. Funksional (müəyyən əmtəənin rəqabəti).

2. Görünüş (qiymətə və keyfiyyətə görə).

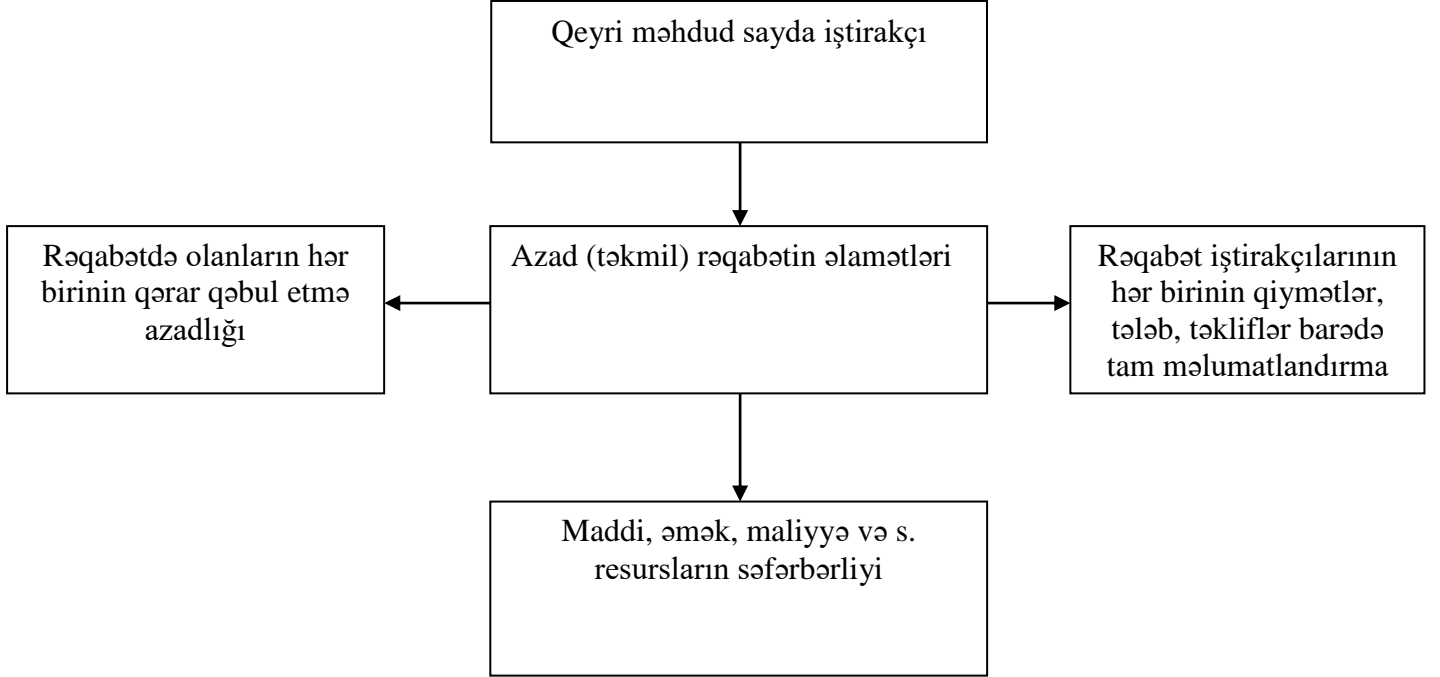
3. Firmalararası (ayrı-ayrı müəssisələr, firmalar arasında).

4. Sahədaxili və sahələrarası. Belə ki, bunların mexanizmi K.Marks tərəfindən “Kapital”ın III cildində əsaslı şəkildə dərinlən öyrənilmişdir.

5. Təkmil və qeyri-təkmil.

6. Sağlam və haqsız rəqabət.

Təkmil rəqabətin əlamətlərini aşağıdakı sxemdən görmək olar: Təkmil rəqabətin əlamətləri

Qeyd etmək lazımdır ki, təkmil rəqabətin iqtisadi sistemin elə bir vəziyyətidir ki, bu zaman iqtisadi proses iştirakçılarının hər birinin ümumi vəziyyətə təsiri o qədər azdır ki, onu nəzərə almamaq olar. Belə ki, təkmil rəqabətin bu əlamətləri bunlardır: satıcı və alıcıların qiymətlərə təsir imkanının olmaması, istehsal resurslarının tam sərbərliyi, sahibkarların bazarın vəziyyətindən tam məlumatlı olması daxildir.

Təkmil rəqabət abstraksiyadır, həyatda “qeyri-təkmil” rəqabət elementləri həmişə var. Buna görə də müddəaları təkmil rəqabətə əsaslanan neoklassik məktəb A.Marşall, L.Valras tərəfindən öyrənilmişdir. Hələ XX əsrin 20-ci illərindən başlamış qiymətin əmələ gəlməsi haqqında fikirlər P.Staffin iri iri firmaların azad rəqabət və qiymət yaranması mexanizmini daim pozduqlarını sübut edən əsərlərinin təsiri altında rəqabətə təmamilə başqa cəhətdən yanaşmağı göstərdi.

Hal-hazırda bazar şərtlərinin tədqiqinə həsr olunmuş “İnhisarçı nəzəriyyəsi” (E.Çemberlin, 1933) və “Qeyri-təkmil rəqabətin nəzəriyyəsi” (Coan Robinson, 1933) əsərlərinin işıq üzü qeyri-təkmil rəqabətdən danışmağa şərait yaratdı.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının antitrust orqanları bazarların 60%-ni onda inhisarlaşma başlayan sərhəd hesab edirlər. K.Keynsə görə inhisarlaşma beş il və daha çox müddətdə bir firmanın bütün illik satışın 50%-i və daha artıq və ya 4 və daha az firmanın bütövlükdə satışın 80%-i və daha artıq düşdükdə başlanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-təkmil rəqabətə həmçinin oliqopoliyalar (bir nəfər satıcı), oliqopsoniyalar (bir neçə iri alıcı), inhisarçı rəqabət məhsulun çoxlu satıcısı) aiddirlər.

Hal-hazırda rəqabəti şərti olaraq sağlam və haqsız bölmək olar:

I.Sağlam rəqabətin əsas üsulları:

- 1.Firmada məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- 2.Qiymətin aşağı salınması;
3. Reklam işi;
- 4.Firmada satışa qədər və satışdan sonrakı xidmətin inkişaf etdirilməsi;
- 5.Yeni əmtəə və xidmətlərin yaradılması.

II. Haqsız rəqabətin əsas üsulları:

1. İqtisad (sənaye kəşfiyyatı);
2. Rəqibin məhsulunun saxtalaşdırılmasını həyata keçirmək;
3. Qarşı tərəfi rüşvət və şantaj etmək;
4. İstehlakçıların aldadılmasının həyata keçirilməsi;
5. İşgüzar hesabatları ilə fırıldaqların tətbiqi;
6. Valyuta fırıldaqlarının tətbiqi;
7. Çatışmazlıqların gizlədilməsi.

Dünya ölkələri arasında ticarət əlaqələri yaradılarkən bütün bunlar nəzərə alınır. Bunlar isə böyük səmərə verir.

1.2. Xarici ticarətin qeyri-tarif tənzimlənməsi metodları və onun həyata keçirilməsi

Dünya ölkələri arasında mövcud olan ticarətin dövlət tənzimlənməsi dedikdə başqa ölkələrlə iqtisadi münasibətlərin inkişafına və tənzimlənməsinə yönəldilmiş tədbirlər başa düşülür. Dövlətin beynəlxalq ticarəti proteksionist və sərbəst ticarət siyasətinə ayırırlar. Ölkədə Xarici iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi Xarici iqtisadi münasibətlərdə ayrı-ayrı dövlətlərlə və qrup ölkələrlə strateji münasibətlərinin müəyyənləşdirməyi qarşıya qoyur. Belə ki, uğurların əldə edilməsinə çatmaq və əldə edilmiş nailiyyətlərin qorunub saxlanılması üçün metod və vasitələrin işlənilməsini qarşıda durur.

Dövlətin yeritdiyi xarici iqtisadi siyasət xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzim edir. Xarici ticarət siyasətinin əsas xüsusiyyəti əmtəə və xidmətlərin beynəlxalq alınib-satılması, həmçinin maddi, pul, əmək və intellektual resurslarının hərəkətidir. Hal-hazırda əksər ölkələrdə mövcud olan xarici iqtisadi siyasət vasitələri onlara xarici iqtisadi əlaqələrini inkişaf etdirməyə, yeni strukturlar yaratmağa, həmçinin başqa ölkələrlə xarici iqtisadi əlaqələri və xarici iqtisadi siyasətini müasir tələblər baxımından yüksəltməyə şərait yaradır.

Belə ki, xarici iqtisadi siyasət dövlətin daxili iqtisadi siyasəti ilə sıx bağlıdır. Məhz buna görə də onun məzmunu bir tərəfdən dövlətin sosial-iqtisadi quruluşu, başqa tərəfdən isə istehsalın genişləndirilməsi, məsələləri ilə bağlıdır. Dövlət bunların vasitəsilə özünün milli təsərrüfat çərçivəsində məsələlərini həll edir. Dövlətin xarici iqtisadi siyasətinin yaranmasına dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər təsir göstərir. Belə ki, hal-hazırda dünya bazarında rəqabətin gərginləşməsi, valyuta kursunun qeyri-sabitliyi tədiyyə balansının müvazinətsizliyi, inkişaf etməkdə olan və bir sıra keçid dövrü ölkələrin xarici borjlarının çoxalması özünü parlaq şəkildə büruzə verir. Dünyada mövcud nəticələrin təsiri nəticəsində müasir xarici iqtisadi əlaqələr siyasətində iki meyil: liberallaşma və proteksionizm qarşılıqlı surətdə bağlıdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, proteksionizm özündə dövlətlərin daxili bazalarını xarici rəqabətdən qorumağa, bəzi hallarda xarici bazarın zəbt edilməsinə

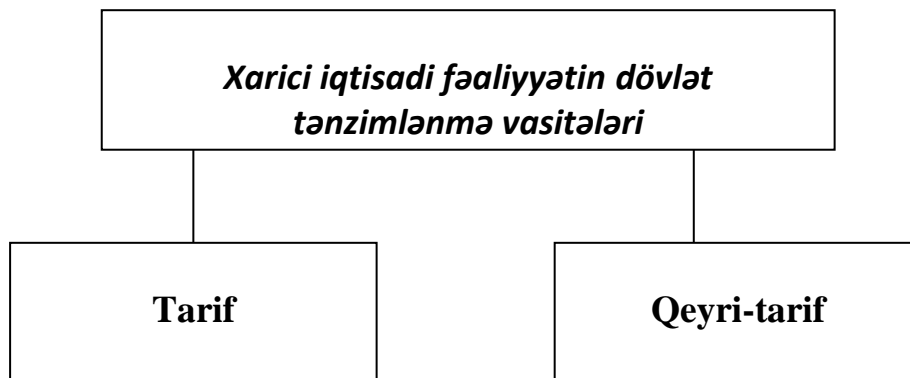
yönəldilmiş siyasətdir. Liberallaşma isə onun əksinə xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına təsir göstərən rüsumların azaldılması və digər maneələrin aradan qaldırılmasına yönəldilmiş siyasətdir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, ölkənin yerli sənayesinin inkişafına şərait yaradan proteksionizm daha çox üstünlüyə malikdir. Dünyada uzun dövr ərzində xarici ticarət təcrübəsində gah bu tərəfə, gah da digər tərəfə meyllər olmuşdur. Müasir proteksionizm çox kiçik sahələrdə əsasən kənd təsərrüfatı, toxuculuq, ayaqqabı, paltar və polad istehsalı sahələrində tətbiq edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarət əməliyyatlarının dövlət tənzimlənməsinin əsas səbəbi ölkələrin iqtisadi səviyyələrinin aşağı olması nəticəsində proteksionizmin nisbətən geniş tətbiqinə imkanlar yaradır. Belə ki, ölkənin daxili bazarına həddindən artıq xarici əmtəə axınının qarşısını almaq üçün müdafiə tədbiridir. Hətta dünyanın iqtisadi cəhətdən bir qədər inkişaf etmiş ölkələrin də müəyyən sahə və müəssisələrinin müdafiə tədbirlərinə ehtiyacları vardır.

Belə ki, hazırda respublikanın xarici ticarət əməliyyatlarına nəzarəti və məhdudiyyətləri bu və digər əmtəəyə qarşı müəyyən fəsillərdən asılı olaraq dəyişir. Buna görə də ticarət-siyasəti maraqlarına qarşı işlədilən alətlər hədsiz müxtəlifdir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin aşağıdakı sxem şəklində vermək olar.

Ticarət siyasəti iqtisadi, siyasi, inzibati, təşkilatı, hüquqi və digər məsələlərlə sıx bağlıdır. Belə ki, xarici iqtisadi fəaliyyət gömrük tarif tənzimlənmələri ticarət

siyasətinin həyata keçirilməsində hüquqi, təşkilatı məsələləri bir kənara qoyaraq əsasən iqtisadi məsələləri öyrənir. Belə ki, digər məsələləri elmin xüsusiləşmiş sahələrinin, beynəlxalq ticarət hüququ, beynəlxalq marketinqin öyrənilməsinə həvalə edir.

Dünya iqtisadi ədəbiyyatında və normativ aktlarda xarici ticarət əməliyyatlarının tənzimlənməsinin “Qeyri tarif tədbirləri” termini geniş yayılmışdır. Burada bütün əmtələrin idxalı və ixracı zamanı həyata keçirilən nəzarət və məhdudiyət tədbirləri, gömrük tarifi müstəsnaqlıq təşkil etməklə öz əksini tapır.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi vasitələri özünün xarakterinə görə gömrük tarifinə əsaslanan tarif və qeyri tarif metodlarına bölünür.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin tarif və qeyri tarif metodlarına bölünməsi təsnifatını ilk dəfə 60-cı illərdə tarif və ticarət üzrə razılaşmaların (QATT) Baş katibliyi tərəfindən təklif edilmişdir. Bu razılaşma Qeyri tarif məhdudiyətləri beynəlxalq ticarətin sərbəst axınına mane olan hər cür fəaliyyəti, tariflərdən başqa qeyri tarif məhdudiyətlər kimi müəyyən etmişdir.

Bütün dünya ölkələri üçün qeyri tarif maneələrinin vahid beynəlxalq təsnifatı müəyyən edilmişdir. Mövcud təsnifat haqqında öz fikirlərini QATT/UTT Beynəlxalq ticarət palatası, ticarət və inkişaf üzrə BMT (ÖNKTAD) konfransı, Beynəlxalq yenidənqurma və inkişaf bankı, Amerika Birləşmiş Ştatları tarif komissiyası, bir sıra alimlər təsnifat variantlarını irəli sürürlər. Təsnifat sxemi QATT Katibliyi tərəfindən 70-ci illərin əvvəlində işlənmiş və hazırkı vaxta kimi 800-dən artıq qeyri tarif növlərinin olduğu hesablanır və bunlar qeyri tarif məhdudiyətlərində beş əsas amildə birləşir.

1. Beynəlxalq ticarət əməliyyatlarında dövlətin iştirakı ilə əlaqədar məhdudiyətlər: icracatçılara və ya idxalı əvəz edən sahələrə subsidiyalar və dotasiyalar, dövlət sifarişlərinə yerləşdirilməsinə üstünlük verməklə yerli xammaldan istifadə xarici əmtələrin və xarici daşıyıcılara və digərlərinə qarşı diskriminasiya tədbirləri.

2. Ölkədə idxal və ixraja qarşı gömrük və digər inzibati formalar, gömrük qeydiyyatının çətinləşdirilməsi, həmçinin gömrük dəyərinin və malın mənşə ölkəsinin müəyyənləşdirilmə metodlarının; sənədlərin qeydiyyatlarına yüksək tələbkarlığın tətbiq edilməsi.

3. Daxili ticarətdə texniki maneələr, ekoloji, sanitariya, veterinar, normalara qablaşdırma və malların kodlaşdırılması, malların sertifikatlaşdırılması qaydaları ilə əlaqədar standartlar və tələblər.

4. İnzibati tədbirlər, xüsusən idxal kvotaları, ixrac məhdudiyyətləri, lisenziyalaşdırma, ixraca əlavə məhdudiyyətlər, qadağalar, həmçinin valyuta məhdudiyyətləri və s.

5. Ödəmələrə uyğun məhdudiyyətlər, xüsusən: vergilər, idxal yığımları, depozitləri, sürüşkən vergilər, antidenpinq, kompensasiya rüsumları, sərhəd vergi yığımları və s.

Göstərmək lazımdır ki, qeyri tarif məhdudiyyətlərin mövcud təsnifatı, onun əsasında tərtib edilmiş kataloq beynəlxalq ticarət danışıqlarının gedişində geniş tətbiq edilir. Burada qeyri tarif məhdudiyyətlərin təsnifləşdirmə sxemi də nəzəri baza kimi iştirak edir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ticarət və inkişaf konfransı beynəlxalq ticarətə maneçilik göstərə bilən hər cür hökuməti prosedurlarını qeyri tarif məhdudiyyətləri kimi qəbul edir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ticarət və inkişaf katibliyi tərəfindən qeyri tarif tədbirlərə bütün ticarətə maneçilik göstərən informasiyaları toplayaraq iki təsnifləşdirmə sxemi təklif edir.

Burada konkret əmtəələrə qarşı tətbiq edilən qeyri tarif məhdudiyyətlərini nəzərə alaraq (birinci hissə göstəricilərin bazası), ikinci isə ümumi xarakteri qeyri tarif məhdudiyyətlər. Bütövlükdə isə, 200-dən artıq qeyri tarif tədbiri göstərilmişdir.

Mövcud təsnifatda konkret əmtəələrə qarşı tətbiq olunan tədbirlər 5 kateqoriyada birləşməklə o da öz növbəsində II yarımKateqoriya, 33 bölmə, 34 yarım

bölmə və 25 maddəyə təsnifləşdirilmişdir. Təsnifləşdirmədə aşağıdakılar öz əksini tapır:

I kateqoriya – fiskal tədbirlər (müxtəlif növ tariflər, rüsumlar, vergilər).

II kateqoriya – həmçinin məhdudiyət təsnifləşdirilməsi tədbirləri. Burada qadağalar, kvotalar, ixracdan “kөнüllü” imtina, Xarici ticarətə dövlət inhisarı və s. öz əksini tapır.

III kateqoriya – idxala icazə. Burada qeyri avtomatik, seçmə icazələr, lisenziyalaşma, təsdiq edilmiş bəyannamə, xüsusi alijılara ijjazə; şərti icazə – ixracdan asılı olaraq, milli göndərmələrin həyata keçirilməsi, yerli məhsulların alınması göstərilir. Avtomatik icazə nəzarət məqsədilə lisenziya, bəyannamənin avtomatik təsdiq edilmədən lisenziyalaşdırılması məsələlərini əhatə edir.

IV kateqoriya – qiymət üzərində nəzarət. Burada minimum qiymət sistemi, kompensasiya, antidempinq tədqiqat qiymətlər üzərində nəzarət və s.daxildir.

V kateqoriya – digər tədbirlər. Buraya texniki tədbirlər, sanitariya-gigiyena və veterinar normalar, texniki standartlar, markalaşma və bağlanmaya tələbkarlıq, idxala rəqabət aparan sahələrə kömək, əmtəələrin subsidiyalaşdırılması, kapital, vergi güzəştləri, əlavə gömrük formallıqları, idxal depozitləri daxildir.

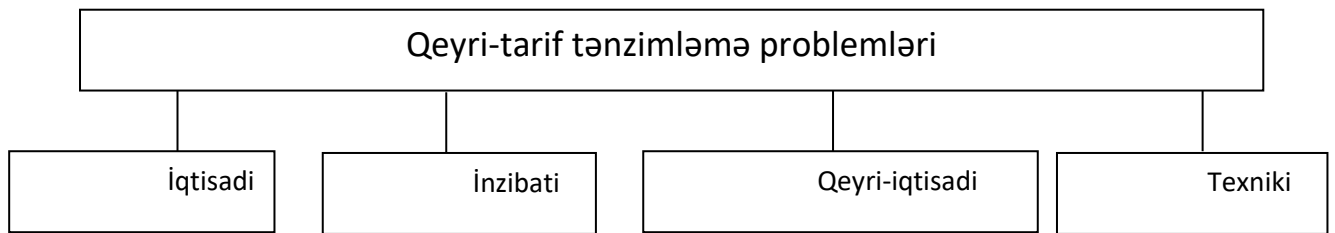
Birləşmiş Millətlər təşkilatının təsnifatına hazırda kateqoriyalarla xarici ticarətin qeyri-tarif məhdudiyətləri aşağıdakı kimi tətbiq edilir.

- Paratarif məhdudiyətlər.
- Qiymət üzərində nəzarət tədbirləri.
- Maliyyə.
- Avtomatik lisenziyalaşdırma.
- Miqdar nəzarəti tədbirləri.
- İnhisarçı tədbirlər.
- Texniki tədbirlər.

Dünya ölkələri arasında aparılan ticarət dövlət tənziqlənməsinin tətbiqinin genişlənməsindən aydın olur ki, iqtisadçılar qarşısında bu istiqamətdə tədqiqat işləri aparmaq üçün geniş şərait yaradılıb. Hal-hazırda xarici ticarət siyasəti formalaşdıran Respublikamız üçün daxili bazarın qorunmasına yönəldilmiş elmi

tədqiqatların aparılması olduqca vacibdir. Bu baxımdan respublikamızda qeyri-tarif tənzimləmə tədbirləri bu xarici ticarət siyasətinin dövlət tənzimləmə mexanizmi olub özündə iqtisadi və qeyri iqtisadi, inzibati və texniki, dövlətlərarasında sərbəst ticarəti məhdudlaşdıran və ya çətinləşdirən şərtləri cəmləşdirir. Bunu sxem şəklində aşağıdakı kimi göstərmək olar.

Xarici iqtisadi fəaliyyətinin qeyri-tarif tənzimləmə tədbirlərinin təsnifatı sxemi

Mövcud ümumiləşdirmə qeyri tarif tədbirlərin xarakter və təbiətini tam şəkildə göstərir. Mövcud müəyyənləşdirməyə istinadən, qeyri tarif tənzimləmələrdə tətbiq edilən tədbirlər metodunu geniş izah etmək lazımdır.

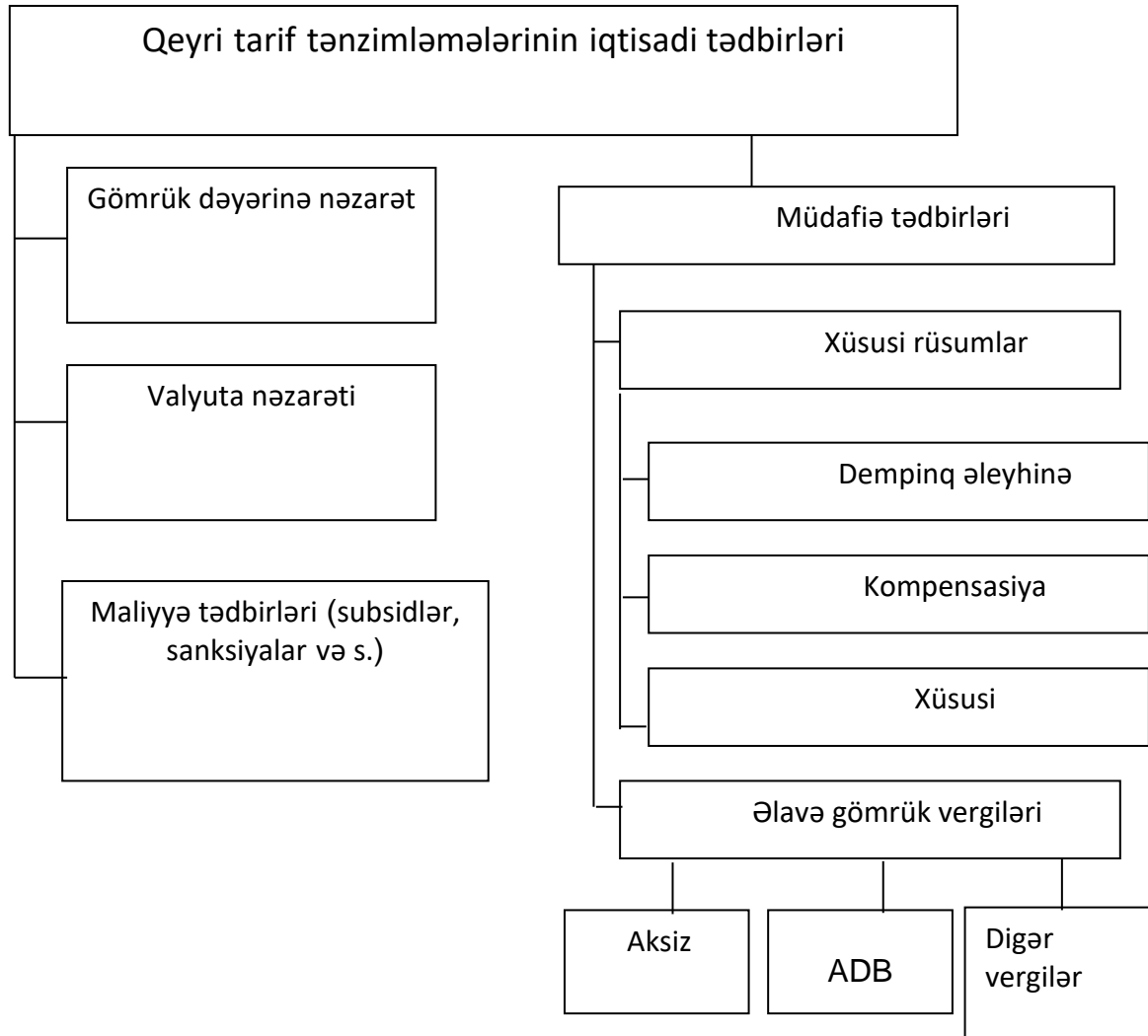
Beynəlxalq ticarətə təsir edən qeyri tarif tədbirlərin əhatəsi olduqca genişdir. Hər bir qrupda “ən son tədbirlər” vardır. Belə ki, bunlar arzuolunmaz kommersiya əməliyyatların həyata keçirilməsini sıxışdıran və ya əksinə bu tədbirlərin həyata keçirilməsinə nəzarətin artırılmasına yönəldilmiş və ticarətin həcminə təsir etməyən tədbirlər ola bilər. Qeyri-tarif maneələrin əksəriyyəti orta mövqe tutur: ticarət əməliyyatlarını vacib həcmdə saxlamaq, əmtəələrlə yanaşı ölkələrin ticarət əməliyyatlarını qismən məhdudlaşdırmaqdan ibarətdir.

Dünya ölkələri arasında aparılan xarici ticarət əməliyyatlarının qeyri tarif maneələrlə tənzimlənməsinin rolu gömrük tariflərindən onunla fərqlənir ki, qeyri tarif tənzimləmələri artım ənənəsinə malikdir. Belə ki, son onilliklərdə əksər dövlətlərin tarif rüsum miqdarı daim azalır və müəyyən qədər dəyişdirilir. Bununla

yanaşı olaraq qeyri-tarif tədbirləri təcrübəyə nadir istisnalarla xarici iqtisadi fəaliyyətdə daha çox  z tətbiqini tapır.

T dqiqlar göstərir ki, respublikamızda qeyri-tarif iqtisadi tənzimləmə tədbirlərinə gömrük dəyərinə nəzarəti, valyuta nəzarətini, maliyyə, m daf  tədbirləri v  əlavə gömrük vergiləri daxil olur.  mt l rin gömrük sərhəddindən keçirilməsi zamanı minimal və maksimal gömrük dəyəri nəzarəti kateqoriyasının həyata keçirilməsi iqtisadiyyatın bazar münasibətlərinə keçirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ölkəmizdə həyata keçirilən qeyri-tarif tənzimlənməsini aşıağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin qeyti dövlət tənzimlənmələrinin iqtisadi tədbirlərinin təsnifatı sxemi¹

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamızda gömrük xidməti göstərilməsinin inkişafı əsasən Azərbaycan Respublikasının “Gömrük tarifi haqqında” Qanununun qüvvəyə minməsindən sonra başlanmışdır. Mövcud qanun ölkəmizdə Respublikası gömrük nəzarəti təcrübəsində idxal mallarının gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsinin əsas hüquqi norma və prinsiplərini tarif və ticarət üzrə Baş razılaşmasının müəyyən etdiyi gömrük dəyəri Kodeksinə əsasən tətbiq edilir.

Mövcud beynəlxalq normalar əsasında Azərbaycan qanunvericiliyində gömrük dəyəri normalarının yaranması respublikamızın dünya təsərrüfat

¹ Основы таможенного дела. М., «Экономика» 1998 стр.130

əlaqələrində iştirakının təmin edilməsinin effektiv iqtisadi inteqrasiyasının yerli gömrük qanunvericiliyinin yeni keyfiyyət halına gətirilməsilə bağlıdır.

Hal-hazırda beynəlxalq ticarət əlaqələrində gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsinin müxtəlif yerli müəyyənləşdirmə üsullarına, qeyri tarif maneələri kimi nəzərə alınır.

Bütün bunlar isə də dövlətə gömrük rüsum və vergilərinə proteksionist istiqamətinin gücləndirilməsinə şərait yaradır.

Dünyanın bütün ölkələrində, o cümlədən Respublikamızda valyuta bazarı dövlətin tənzimləmə təsiri altındadır. "Azərbaycanda valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti haqqında" ölkə qanunu, ondan əlavə valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti məsələləri Respublika prezidentinin fərmanları, Mərkəzi Bank və AR Dövlət Gömrük Komitəsinin göstərişi və normativ aktlarında öz izahını tapır.

Respublikamızda dövlətin qiymət tənzimləmələri ilə yanaşı valyuta nəzarəti metodları da tətbiq edilir. Bu isə ənənəvi gömrük tənzimləmələrini tamamlayır. Belə ki, valyuta nəzarəti ilə xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi arasında qarşılıqlı əlqənin olması özünü biruzə verir.

Ölkəmizdə valyuta siyasətinin əsas məqsədi yerli valyutanın sabitliyini saxlamağa, valyutanın konvertrasiyasını təmin etmək, dünya bazarında onun pristisinin saxlanılmasına yönəldilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, valyutanın kursunun düşməsi yerli ixracın artmasına və ya ixracatçıların valyuta gəlirlərinin həcminin artmasına səbəb olur. Milli valyuta kursunun qalxması ixracatçılar üçün əlverişlidir. Buna görə də, xarici əmtəələrin alınması qiymətləri uyğun surətdə azalır. Ölkədə valyuta əməliyyatlarının tənzimlənmə sisteminin özəyini ixracdan alınan valyuta gəlirlərin bir hissəsinin başqa dövlətə satılması təklif edilir.

Göstərmək lazımdır ki, müdafiə tədbirləri şəraitində əlavə gömrük ödəmələrini, müxtəlif formalı vergi qoymalar, əlavə dəyər vergisi, aksizlər, digər xüsusi vergilər və s. xüsusi rüsum növləri aid edilir. Bundan başqa əlavə dəyər vergisi, aksizlər və digər vergilər XİF-in tənzimlənməsinə yönəldilmiş qeyri-tarif tədbirləri kimi ölkə əmtəələrinin maraqlarının qorunması, ölkə mallarının tarif

tənzimləmələri tədbirləri ilə birgə rəqabət qabiliyyətinin stimullaşdırılmasına görə tətbiq olunur. Belə ki, vergilər daxili bazarda xarici əmtəələrin qiymətlərini tənzim edir, ölkə əmtəələrini xarici rəqabətdən mühafizə edir.

Gömrük xidmətində qeyri-tarif, xüsusi vergi qoyma növlərinə, dempinq əleyhinə antidempinq, kompensasiya və xüsusi rüsumlar aid olunur. Bundan başqa xüsusi növ rüsumlarda tətbiq edilir. Belə ki, xüsusi növ rüsumların tətbiq edilməsi üçün ümumi şərt o vaxt qəbul olunur ki, gətirilən əmtəələr ölkədə eyni əmtəələrin istehsalçılara zərər gətirsin və yaxud belə əmtəələrin istehsalının artırılmasına maneçilik törədir. Bu cür rüsumların tətbiq edilməsi üçün əvvəlcədən xüsusi tədqiqat aparmaq vacibdir.

Göstərmək lazımdır ki, antidempinq rüsumları beynəlxalq ticarət təcrübəsinə XX və XXI əsrlər ərəfəsində qiymətlərin aşağı salınması yolu ilə gömrük maneələrini aradan qaldırmaq məqsədilə tətbiq edilmişdir.

Tətbiq edilən antidempinq rüsumları ixracatçıdan yerli istehsalçılara vurulan zərəre görə kompensasiyanın tutulmasından ibarətdir. Bu cür rüsumlara diskret hərəkət vasitəsi kimi baxmaq olar. Bunları 50-100% miqdarında xarici əmtəələri idxal edən idxalçıdan daxili bazarın təşkilini pozan bir hərəkət kimi qəbul etmək olar.

Dünya ölkələrinin ticarət təcrübəsində dempinqin uzun müddət dəqiq ümumi qəbul edilmiş müəyyənləşdirilməlidir. Bu isə gömrük orqanlarında özbaşınalığa xüsusilə iqtisadi çətinliklər yaradan məsələlərin qarşısının alınmasına xidmət edir. Tarif və Ticarət üzrə Baş sazişin VIII Maddəsində qəbul edilmiş Antidempinq məcəlləsi müəyyən mənada dempinqin müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynayır.

Beynəlxalq ticarətdə tətbiq edilən kompensasiya rüsumları ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən əmtəələrin istehsalında və ixracında birbaşa və ya dolay yolla subliyalardan istifadə olunur və həmin əmtəələr ölkə istehsalına zərər gətirdikdə onda tətbiq edilir.

Belə ki, kompensasiya rüsumları tarixən ixracın artan subsidişdirilmə səviyyəsinə təsir göstərir. Bu isə subsidişlər səviyyəsində əlavə vergilər qoymaqla belə ixracların üstünlüklərini ləğv etməyə xüsusi xidmət edir.

Beynəlxalq ticarət təcrübəsində xüsusi rüsumlar onlar ölkənin gömrük ərazisinə eyni mal istehsal edən milli istehsalçılara zərər vura biləcək maraq və şərtlərlə gətirilərsə onda mühafizə tədbiri tətbiq olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi mühafizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi məsələsi sahəsində tədqiqatların aparılması məsələsi olduqca vacibdir. Belə ki, Azərbaycanda maraqlı tərəflərlə məsləhətləşmələr aparıldıqdan sonra, əgər mühafizə tədbirlərinin tətbiqini müvafiq olarsa onda tətbiq etmək olar.

Ölkəmizdə mühafizə tədbirlərinin tətbiq edilməsi üçün artan idxal ilə yerli sənayeyə ziyan dəyməsi arasında inkar edilməz sübutlar olmalıdır. Göstərmək lazımdır ki, inzibati vasitələr XX əsrdə xarici ticarətdə əhəmiyyətli miqdarda maliyyə ehtiyatları və tarif maneələrini ötüb keçə biləcək vergi və yığımlarını vermək iqtidarında olan iri şirkət və inhisarçıların iştirakının fəallaşması ilə meydana çıxmışdır. İnzibati qayda vasitələrinin işlədilməsi rüsum və digər iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsinə nisbətən bir qədər sadədir. İnzibati qayda o vaxt tətbiq edilir ki, iqtisadi alətlər daha səmərə verir.

Qeyd etmək vacibdir ki, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı iqtisadi tənzimləmə vasitələrinə inzibati tənzimləmə vasitələrinə nisbətən böyük üstünlük verir.

Göstərilənlərə baxmayaraq müasir dövrdə ixracın tənzimlənməsi üçün təcrübədə inzibati tədbirlərdən daha böyük ölçüdə istifadə edilir. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının icazəsinə əməl edilmədən çox vaxt bu qaydalardan kənarada olur. Müasir qloballaşma dünyada idxalı tənzimləmək üçün istifadə edilən inzibati vasitələr, beynəlxalq ticarətdə yaranmış şərait kimi onunla razılaşmamaq mümkünsüzdür. İnzibati tənzimləmə normalarının idxalçılar tərəfindən qiymətləndirilməməsi, ixracatçılar üçün mənfi nəticələrə gətirib çıxarır.

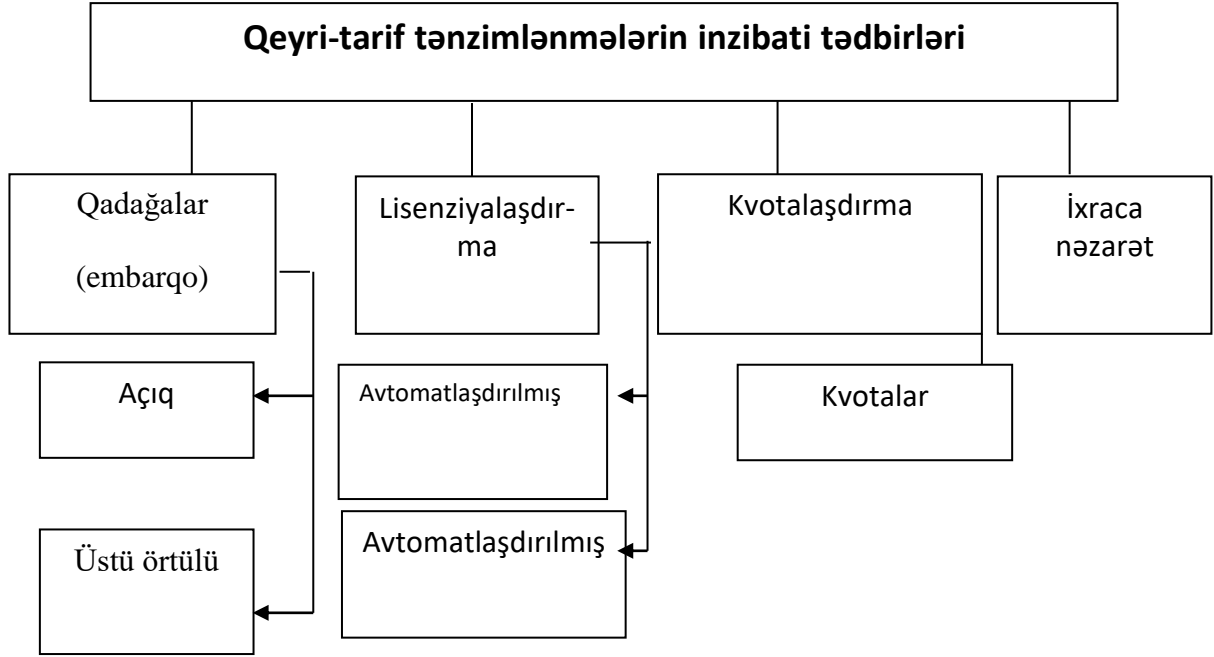
Dünya ölkələrinin təcrübəsinə əsasən tətbiq edilən inzibati vasitələrin hamısı birlikdə idxalın geniş həcmdə çevik tənzimlənməsinə şərait yaradır. Bunların vasitəsi ilə hökumət bir sıra arzuolunmaz əmtəələrin alınmasını və ya konkret

ölkədən gətirilən əmtəələrə tam qadağa qoya bilər. Belə ki, idxalı müəyyən ciddi səviyyədə saxlaya bilər, daxili istehlaka nisbətən onu artırma və ya azaldır. Ölkədə əmtəə mübadiləsinin strukturu və dinamikasına təsir etmədən, vacib olan hallarda tezliklə məhdudlaşdırılmasına nail olur.

Bundan əlavə ixraca gəldikdə isə, inzibati vasitələrdən istifadə, iqtisadi tətbiqlərdə olduğu kimi ölkə sənayesinin inkişafı Azərbaycan üçün xarakter olan xammal ixracı ilə əlaqədar lazımı qədər məhdudlaşdırılır. Bu üsuldən hal-hazırda ölkə iqtisadiyyatında vəziyyətin pisləşdiyi infilyasiya, daxili və dünya qiymətləri arasında fərq halları olduqda məhdudlaşdırılmış ehtiyatlardan səmərəli istifadəni səfərbər etməklə dövlət ilk növbədə tələb və təklif mexanizmindən yan keçərək inzibati alətlərdən geniş istifadə edir.

Ölkədə idxalın inzibati tədbirlərlə tənzimlənməsindən istifadə edərkən, tədbirlərin işlənilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Nəzərdə tutulmuş məqsədə çatmaq üçün tək cə nəzarətədiçi tədbirlərə də üstünlük verilməlidir. Ölkə iqtisadiyyatında və sosial sahədə olan neqativ halların aradan qaldırılmasına diqqət verilməlidir. Belə ki, o zaman inzibati tədbirlər struktur yenidənqurmalarına, dünya təsərrüfatına inteqrasiyaya maneələr törədə bilər.

Xaricic iqtisadi fəaliyyətin qeyri-tarif tənzimlənmənin tədbirlərinin təsnifatı sxemi

Qeyri-tarif tənzimləmə tədbirlərindən görünür ki, qeyri-tarif tənzimləmə tədbirlərinin tətbiqindən görünür ki, əsas tərkib hissəsi inzibati metodlardan ibarətdir. Bu embarqo tədbirləri olub lisenzialaşdırma, kvotalaşdırma, həmçinin ixraj nəzarəti daxil olmaqla qadağalara özündə birləşdirir.

İqtisadi ədəbiyyatda embarqo, beynəlxalq təcrübədə tanınan, qeyri-tarif xarakterli, daha möhkəm ticarət-siyasi tədbiri hesab edilir. Ölkədə qadağalar beynəlxalq sazişlər və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qərarları çərçivəsində bir neçə dövlətlər tərəfindən icra edilir.

Tətbiq edilən qadağalar iki formada açıq və gizli şəkildə özünü göstərir. Ölkəmizdə qadağalara misal olaraq Azərbaycan Respublikası «idxalın» lisenzialaşdırılması haqqında» qərarından sonra həyata keçirilməyə başlandı. Dünya ölkələri təcrübəsində qəbul edildiyi kimi lisenziaların verilməsi bir qayda olaraq dövlət orqanı onun Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyində aparılır.

Təcrübədə lisenziyalaşdırmanı iki növə bölünür: avtomatlaşdırılmış və avtomatlaşdırılmamış. Avtomatlaşdırılmış lisenziya o deməkdir ki, idxalçı (ixrajatçı) ərizə verməkdə heç bir əlavə icazələrə ehtiyac olmadan lisenziya əldə edir.

Ölkə avtomatlaşdırılmamış lisenziyalaşdırma ilə idxala (ixraca) lisenziyanın verilməsi əlavə tələblərə (məsələn, əmtəələrin aparılması, gətirilməsi üçün nəzarətediji orqandan ijasənin alınması)javab verdikdən sonra verilir. Belə ki, əmtəələr kvotalaşdırılma siyahısındaırsa onda kvot ayrılması haqqında sənədi lisenziya alma zamanı İqtisadi inkişaf nazirliyinə təqdim etmək lazımdır.

Kvotlaşdırma idxalın (ixracın) qlobal (bölüşdürülməmiş) fərđi (bölüşdürülmüş) fəsli, tarif və digər məhdudlaşdırma növlərindən istifadə edərək miqdar etibarilə limitləşdirilməsindən ibarətdir. Bu işə xarici ticarətin balanslı və tədiyyə balansını, daxili bazarda tələb və təklifi tənziqləmək, daxili bazarı qorumaq və beynəlxalq öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün tətbiq edilir.

1.3. Xarici ticarət əlaqələrinin qeyri-tarif tənzimlənməsinin qanunvericilik bazası

Ölkəmizdə həyata keçirilən Xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin digər vasitələri kimi lisenziyalaşdırma və kvotlaşdırma ölkənin milli maraqlarının qorunması məqsədi üçün tətbiq edilir. Yerli əmtəə istehsalçıları və pozuculuq halları yaradan idxal və ixrac əmtəələrindən yerli bazarı qorumaq məqsədi ilə həyata keçirir.

Qeyri-tarif metodlarından lisenziyalaşdırma dövlət orqanları tərəfindən verilən icazə (lisenziya) üsulu ilə ixrac-idخال əməliyyatlarının dövlət tənzimlənməsi metodudur. Ölkəyə lisenziyalaşdırma xarici ticarət əlaqələrinin qeyri-tarif tənzimlənməsinin əsas forması kimi Azərbaycan Respublikasının «Xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsasları haqqında» qanuna və respublikanın digər qanun və aktları əsasında tətbiq olunur. Azərbaycan hökuməti tərəfindən yaradılan respublika icra orqanı Mərkəzi Bank tərəfindən verilmiş lisenziyaların hesabını həyata keçirir. Respublika Mərkəzi Bankı tərəfindən lisenziyaların təşkili qaydası və aparılmasını Respublika Nazirlər kabineti təsdiq edir.

Xarici ticarət fəaliyyətinin Azərbaycan Respublikasında vahid mexanizmi Respublika hökumətinin «idxal və ixrac malları (iş və xidmətlərin) Azərbaycan Respublikası ərazisində lisenziyalaşdırılması haqqında» qərarından sonra həyata keçirilməyə başlanmışdır. Bu isə ölkəmizin 150-dən çox ölkə ilə ticarət əlaqələrinin aparılmasına səbəb olmuşdur.

Dünyada qəbul edildiyi kimi lisenziyaların verilməsi bir dövlət orqanında Respublika İqtisadiyyat Nazirliyində həyata keçirilir.

Respublikamızda inzibati tənzimləmə tədbiri kimi ixraja nəzarət həyata keçirilir. «İxrac nəzarət haqqında» Azərbaycan Respublikası müəyyən əmtəələrin Xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilməsinin kompleks tədbirləri hesab edilir. Burada mövcud informasiyalar istər xidmətlər, intellektual fəaliyyətin nəticələridir ki, kütləvi qırğın

silahlarının yaradılmasında işlədilə bilər. Buraya həmçinin digər növ silahlar və hərbi texnika aid edilir. İxrac nəzarətinə məruz qalan Respublikamız gömrük sərhəddindən keçirilən mallara lisenziya təqdim edilməklə buraxıla bilər.

Respublikamızda nəzarət ediləsi əmtəələrin siyahısı AR Nazirlər Kabinetinin təqdimatı ilə Respublika Prezidentinin fərmanı ilə təsdiq olunur. Mövcud siyahı əsasında ixrac əmtəələrinə nəzarət həyata keçirilir. İxracə nəzarət sahəsində həyata keçirilən Dövlət siyasəti Respublikanın xarici və daxili siyasətinin dövlətin təhlükəsizliyinin təmin olunması, onun iqtisadi və hərbi maraqlarının qorunub saxlanılmasına xidmət göstərir.

«Xarici ticarət fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi haqqında» Qanuna əsasən Xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsi metodları bunlardır:

1. Gömrük-tarifləri
2. Qeyri-tariflər
3. Xidmətlər və əqli mülkiyyətlə Xarici ticarətin qadağan edilməsi və məhdudlaşdırılması.
4. Xarici ticarət əlaqələrinin inkişafına təsir göstərən iqtisadi və inzibati xarakterli məsələsidir.

Mövcud qanuna əsasən qeyri-tarif tənzimlənmələri Xarici ticarət fəaliyyətinin kəmiyyət məhdudiyyətləri, qadağalar və digər iqtisadi xarakterli məhdudiyyətlərlə həyata keçirilməsi dövlət tənzimlənməsi metodları hesab edilir.

Respublikamızda ixrac və ya idxal əmtəələrinin kəmiyyət məhdudiyyətləri AR Nazirlər Kabineti tərəfindən kvota tətbiq edilməsi haqqında qərar qəbul etmək yolu ilə həll edilir.

Ölkələri bir sıra əmtəə növlərinin ixracı və ya idxalının həyata keçirilməsi üçün bir çox hallarda əsas Respublika Nazirlər Kabineti tərəfindən verilən lisenziyala əsas götürülür.

Fəaliyyət göstərən qanunda müəyyən əmtəə növlərinin ixracı və idxalına müstəsna hüquqların verilməsi də nəzərdə tutulur.

Qeyd etmək lazımdır Respublikamızda Xarici ticarətin Dövlət tənzimlənməsi qanununa uyğun iqtisadi xarakterdə olmayan milli maraqlardan irəli gələn və Xarici ticarət fəaliyyətinə toxunan tədbirlərə də diqqət yetirilir.

Belə ki, ictimai mənəviyyəti və ya hüquq normalarının gözlənilməsi üçün vacib olan, vətəndaşların sağlamlığı, həyatlarının mühafizəsi, ətraf mühitin, heyvanlar aləminin və bitkilərin həyatlarının qorunması üçün vacib olan şərtlər öz əksini tapır.

Burada qızıl və gümüşün ixrac və idxalına aid olan, mədəniyyət əsərlərinin qorunmasına görə, tükənən və bərpa olunmayan təbii resursların tükənmələrinin qarşısının alınması üçün lazımi şərtlər göstərilir.

Bundan əlavə Azərbaycan Respublikası tərəfindən qəbul edilmiş beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, ölkənin müdafiə və dövlət təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün vacib şərtlər izah edilir. Sonda Azərbaycanın beynəlxalq kontraktlarına zidd olmamaq, Respublikanın normativ hüquqi aktlarının təmin edilməsi üçün vacib olan məsələlər ətraflı izah edilir.

Bundan əlavə Azərbaycan Respublikası qanunlarına uyğun texniki, formakoloji, sanitar, veterinar, fitosanitar və ekoloji tələblərə cavab verməyən əmtəələrin Respublikadan geri qaytarılması və ya məhv edilməsi üçün öhdəliklər müəyyən edilmişdir.

Ölkədə xarici ticarətin inkişafına bir sıra amillər təsir göstərir. Bu amillər Xarici ticarət fəaliyyətinin həyata keçirənlərin kreditləşdirilməsi, ixrac kreditlərinin zəmanəti və sığorta sistemlərinin fəaliyyət göstərməsinin təşkil edilməsini göstərmək olar. Bundan əlavə xüsusi simpozium və konfransların təşkili əmtəələrin dünya bazarına hərəkət etməsinin təşkili, reklamın aparılması vacibdir.

Dövlətlər arasında Xarici ticarətdə xüsusi növ əmtəələrə xidmət və əqli mülkiyyətə məhdudiyyətlər və qadağalar diqqət çəkir. Bu baxımdan ölkəmizdə əmtəələr, xidmətlər və əqli mülkiyyətlə xarici ticarətdə dövlətlər arasında sanksiyalarda iştiraki ilə əlaqədar qadağa və məhdudiyyətlərin nəzərə alınması məqsədəuyğundur.

Respublikamızın tədiyə balansının normal olması məqsədilə əmtəələr, xidmətlər və əqli mülkiyyətlə xarici ticarətdə qadağa və məhdudiyyətlərin nəzərdə tutulması böyük maraq doğurur.

Müasir qloballaşma şəraitində Beynəlxalq valyuta fondu və Respublikamızın qanunverijiliyinə uyğun olaraq valyuta tənzimləmələri və ya valyuta nəzarəti məqsədilə əmtəələr və əqli mülkiyyətlə xarici ticarətdə qadağa və məhdudiyyət də tətbiq edilir.

Respublikamızda qanunda xarici ticarət fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin xüsusi rejimləri nəzərdə tutulur. Burada sərbəddənliyi ticarət, sərbəst iqtisadi zonaların yaradılması məsələsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Hal-hazırda bu məqsədlə Respublikamızın Ələt qəsəbəsi yaxınlığında Azad Dəniz ticarət limanının yaradılması dünya ölkələri ilə ticarət əlaqələrində müstəsna rol oynayacaq. Belə ki, bu işdə yüklərin Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu vasitəsilə dünya bazarına çatdırılması müstəsna rol oynayacaq. Bundan əlavə ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafına güclü təkan verəcək. Bu işdə qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin tələblərinin nəzərə alınması müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyri-tarif tədbirləri aparmaqla formal olaraq kəmiyyət məhdudiyyətləri iqtisadi xarakterli qadağa və məhdudiyyətləri: kvotalaşdırma, lisenziyalaşdırma, mühafizə tədbirləri, dempiq əleyhinə kompensasiya tədbirlərini bir-birindən ayırmaq lazımdır.

Bundan başqa xarici ticarətdə iqtisadi xarakterli olmayan qadağa və məhdudiyyətlərin istifadəsinə xüsusi fikir vermək lazımdır. Bundan əlavə bir qrup əmtəələrə ixrac və idxalın aparılmasına müstəsna hallar verilməlidir. Ölkənin xarici ticarətində qadağa və məhdudiyyətlərin xüsusi əmtəələrə şamil olduğunu müəyyənləşdirməlidir. Bu işdə xarici ticarətin həyata keçirilməsində xüsusi rejimlərdən istifadə etməyə ehtiyac vardır.

Hal-hazırda iqtisadi ədəbiyyatda qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin üçüncü kateqoriyasına texniki tədbirlərin daxil edilməsini təkidlə tələb edir. Bu isə gömrük sərhəddindən malların keçirilməsində olduqca vacib məsələdir.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı çərçivəsində ticarətdə texniki maneələr haqqında razılaşma mövcuddur. Burada texniki şərait və standartlar, həmçinin sınaq qaydaları və sertifikatlaşdırma səviyyəsinə düşürməklə beynəlxalq ticarətə məhdudiyyətlər tətbiq etməkdir. Bu məhdudiyyətlərə insanların, heyvanların və bitkilərin müdafiəsini və ya ətraf mühitin mühafizəsini aid etmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, texniki maneə tədbirləri dedikdə elə qeyri-tarif məhdudiyyətlər nəzərdə tutulur ki, onlar əsasən əmtələrin texniki xarakteristikalarının yerli tələblərin gözlənilməsinə, əmtənin keyfiyyətinə olan xüsusi tələblər və onların sanitari tələblərə cavab verməlidir. Texniki maneələr əqli mülkiyyət hüququnun tələblərinin əlavəsi kimi başa düşülür.

Texniki təsnifatdan görünür ki, texniki tədbirlərə dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən, nəzarət edilən icazə xarakterli tədbirlər aiddir. Buna gömrük sənədləşməsinə müxtəlif nazirlik və idarələrin icazə və sənədlərin verilməsini göstərmək vacibdir. Ölkənin gömrük sərhəddindən ayrıca kateqoriya əmtələrin keçirilməsi dövlət səviyyəsində müəyyənləşdirilirsə göstərilən mövcud icazələr olduqca zəruridir.

Respublikamızın ərazisində keyfiyyət nəzarətinə böyük əhəmiyyət verilməsini nəzərə alaraq şərti olaraq onları əmtələrin keyfiyyətinə görə xüsusi tələblər kimi texniki tədbirlər cərgəsinə aid etmək olar. Bu qəbildən olan əmtələrin və məhsulların ekoloji xarakterli sertifikatlaşdırılması, fitosanitar nəzarət, veterinar nəzarət, sanitari nəzarət tələb edilir.

Ölkəmizdə texniki şəraiti qablaşdırma, markalaşdırma, məsləhət, izahatın ana dilində verilməsi və s. müxtəlif səviyyəli ekspertlərin aparılması aiddir.

Ölkəmizdə əqli mülkiyyətin texniki tədbirlər kateqoriyasına daxil edilməsi onların hüquqlarının müdafiəsilə əlaqədardır. Qeyri-tarif məhdudiyyətləri içərisində gömrük sərhəddindən əmtələrin keçirilməsi zamanı əqli mülkiyyətin əlamətlərinin formalaşması müşahidə edilir. Bundan əlavə mövcud olan tədbirləri əqli mülkiyyətin obyektinə aid etmək məsləhətdir.

Əqli mülkiyyətin hüquqi müdafiəsi sistemində dörd müstəqil bölmə birləşir:
1) Azərbaycanın əqli mülkiyyətini qoruyan qanunvericilik; 2) müəllif hüquqları,

3)patent hüquqları, 4)vətəndaş dövryyəsi və onlar tərəfindən istehsal edilmiş əmtəələrin müdafiəsi qanunvericiliyi.

Respublikada əqli mülkiyyətin obyektı olan əmtəələrin gömrük sərhəddindən keçirilməsində gömrük nəzarətinin perspektivdə effektivliyinin artırılmasının məqsədi Respublikanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına tam hüquqlu üzv olmaq istəyidir. Ölkəmizin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması üçün üzərinə götürdüyü öhdəliklərdən biri ölkə qanunlarının əqli mülkiyyətin qorunması haqqındakı qanunvericiliyinin beynəlxalq səviyyəyə qaldırılmasıdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, xarici iqtisadi fəaliyyət qeyri tarif tənzimləmələri vasitələri içərisinə 6 beynəlxalq hüquq tərəfindən ətraflı öyrənilən və beynəlxalq iqtisadiyyatla əlaqəli olan hüquqi vasitələr daxildir. Bunlar ticarət müqavilələri və ticarət rejimləridir.

İkitərəfli qaydada dövlətlər arasında ticarət əlaqələri ticarət kontraktları və razılaşmalar əsasında tənzimlənilir. Belə ki, dövlətlər arasında hökumətlər səviyyəsində kontraktlar bağlanılır. Bundan sonra qanunverici orqan tərəfindən tərəfindən ratifikasiya edilir. Bu kontraktlar adətən 5-10 ilə bağlanılır və vaxtaşırı olaraq təzələnilir.

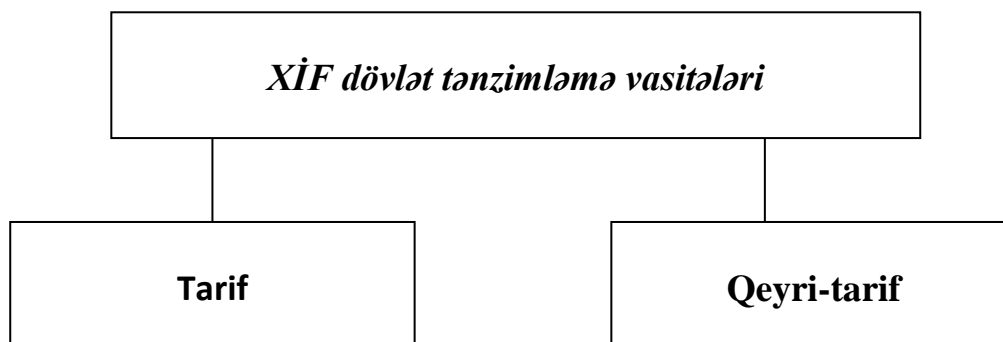
Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 6-jı maddəsində yazılır: «Azərbaycan Respublikasının dövlətlərarası müqavilələrində müəyyən edilən qaydaları» bu Məcəllə və gömrük işi haqqında Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqlənərsə, dövlətlərarası müqavilələrin qaydaları tətbiq olunur.

II Fəsil. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin hərtərəfli təhlili və onun qiymətləndirilməsi

2.1 Azərbaycanın dünya ölkələri ilə xarici ticarət əlaqələrin və onun inkişaf meyllərinin təhlili

Müasir dövrdə beynəlxalq ticarətin əlaqələri digər ölkələrlə iqtisadi münasibətlərin inkişafına və tənzimlənməsinə yönəldilmiş fəaliyyət sayəsidir. Beynəlxalq ticarət proteksionist və sərbəst ticarət formasında həyata keçirilir. Xarici iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi dövlətin xarici iqtisadi münasibətlərdə ayrı-ayrı dövlətlərlə strateji münasibətlərinin müəyyənləşdirməyi tələb edir. Belə ki, nailiyyətlərin əldə edilməsi məqsədinə çatmaq və əldə edilmiş uğurların qorunub saxlanılması üçün metod və vasitələrin işlənilməsi olduqca vacibdir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimləmə vasitələrinin təsnifatı

Xarici iqtisadi siyasət xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzim edir. Burada diqqəti cəlb edən məsələlərə və xidmətlərin dünya ölkələri arasında alınib-satılması, maddi, pul, əmək və intellektual ehtiyatların hərəkətli məsələsidir. Hazırda əksər ölkələrdə mövcud olan xarici iqtisadi siyasət vasitələri toplusu onlara özlərinin XİƏ-ni inkişaf etdirməyə və strukturlarını yaratmağa, digər dövlətlərlə xarici iqtisadi əlaqələri və xarici iqtisadi siyasətini yaratmağa şərait yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici iqtisadi siyasət dövlətin daxili iqtisadi siyasəti ilə sıx bağlıdır. Belə ki, onun məzmunu bir tərəfdən dövlətin sosial-iqtisadi

quruluşu, digər tərəfdən istehsalın genişləndirilməsi, məsələləri ilə əlaqədardır. Belə ki, bunların vasitəsilə dövlət özünün milli təsərrüfat çərçivəsində problemlərini həll edir. Dünya ölkələrində dövlətin xarici iqtisadi siyasətinin əmələ gəlməsinə dünya iqtisadiyyatı və BİM-də meydana gələn elə bəzi problemlər təsir göstərir ki, bunlara dünya bazarında rəqabətin gərginləşməsi, valyuta kursunun dəyişməsi tədiyyə balansının tarazlığı inkişaf etməkdə olan və bir sıra keçid iqtisadiyyatına ölkələrin xarici borclarının çoxalması aiddir.

Azərbaycan dövlətinin dünya dövlətləri ilə bir-birindən asılılığının güclənməsi və beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakı həmin dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyətinin konseptual əsaslarının işlənib hazırlanmasını tələb edir. Müasir qloballaşan dünya təcrübəsi və Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlərin nəzəri əsaslarının sistemli təhlili göstərilən amillərin nəzərə alınmasını tələb edir. Beləki, xarici ticarət ölkələrin xarici iqtisadi əlaqələrinin həyata keçirilməsinin əsasını təşkil edir. Dünyada son 50 ildə beynəlxalq əmtəə dövriyyəsi 17 dəfə, istehsal isə cəmi 8 dəfə artmışdır.

Hal-hazırda dünya ölkələrində xarici ticarət konsepsiyasının inkişaf mərhələləri 2 dövrə bölünür:

A.Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin xarici ticarət konsepsiyası.

B.Real bazar və ya inkişaf etmiş ölkələrin xarici ticarət konsepsiyası.

Dünyada keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin xarici ticarət konsepsiyasının əsas məqsədi ölkədə bazarların formalaşması və həmin keyfiyyət baxımından real bazar münasibətlərinin təşəkkül tapması üçün şəraitin formalaşması təşkil edir.

Mövcud real bazar münasibətlərinin təşəkkül tapması məsələsi başa çatdıqdan sonra dövlətdə həm sosial iqtisadi siyasətin genişlənməsi, həm də cəmiyyətin siyasi təşkilində köklü dəyişikliklər baş verir. Bunlarla yanaşı ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası güclənir. Dövlətin xarici ticarət konsepsiyası bütövlükdə iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasının tərkib hissəsi kimi qəbul edilməlidir. Azərbaycan dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin yaradılması və möhkəmləndirilməsi bilavasitə ticarətin təşkili və inkişafı ilə bağlıdır. Ölkədə iqtisadi münasibətlərin getdikcə dərinləşməsi ölkənin həm iqtisadi təhlükəsizlik

konsepsiyasında, həm də xarici ticarətdə əsaslı dəyişikliklərə səbəb olur. Dünyada dövlətlərin inkişaf yollarının seçilməsi vacib mühüm məsələlərdən biri hesab edilir. Bu işdə milli iqtisadiyyatın xarici amillərlə sıx əlaqəliliyi və qarşılıqlı asılılığı baxımından üç inkişaf modeli vardır:

A) İqtisadiyyatın ixrac yönününün yüksəldilməsini nəzərdə tutan inkişaf modeli;

B) İdxalı əvəz edəcək istehsal sahələrinin inkişaf modeli;

C) İqtisadi inteqrasiya modeli.

Göstərilən modellərdən hər hansı birinin seçilməsi öz mahiyyəti etibarını ilə xarici ticarət konsepsiyasının formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Belə ki, respublikanın mövcud potensialı baxımından onların hansının daha mütərəqqi və məqsədəuyğun olduğunu tədqiq etmək vacibdir.

İxrac yönümlü inkişaf modeli müasir beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sistemində mühüm yer tutan modellərdən biri hesab edilir. Burada milli iqtisadiyyatın göstərilən istiqamətdə inkişafını tələb olunur. Belə ki, respublikamızın bu modeli tətbiq etməsi üçün bir sıra problemləri həll etməlidir:

I. Dünya bazarında yaranmış vəziyyət məhsul və xidmətlərin ixracında tamamilə yeni faktorlara və parametrlərə əsaslanmağı tələb edir;

II. İxrac yönümlü inkişaf rəqabətə davam gətirmək və üstünlüklər yaratmağı qarşıya qoyur. Belə ki, infrastruktura marketinq və müasir texnologiyaların əldə edilməsi məqsədi ilə fasiləsiz olaraq investisiya qoyuluşları tələb olunur.

III. İxrac yönümlü inkişaf modelinin tətbiqi və onun rolunun yüksəldilməsi müəyyən müsbət nəticə verə bilməz. Burada yerli iqtisadiyyatın ixrac yönününün gücləndirilməsi xarici bazarlardan ixrac asılılığı yaradır. Bu isə nəticədə daxili sosial-iqtisadi vəziyyətə güclü zərbə vurur.

Bu zaman ixrac prosesinin əsas hissəsinin yönəldiyi xarici bazarlara əməli yardım edilməsi problemi meydana çıxır. Ona görə də qlobal qarşılıqlı asılılığı yeni keyfiyyət istiqamətləri kimi səciyyələndirmək lazımdır.

Dövlətin xarici ticarət siyasətinin ağırlıq mərkəzi kimi ***idxal əvəz edəcək istehsal sahələrinin təşkili modelinin*** də bəzi qüsurları mövcuddur. Belə ki,

iqtisadi təhlükəsizlik baxımından bir sıra əmtəə qrupları üzrə idxal asılılığına son qoyulması əsas məsələlərdən biridir. Bundan başqa bütün əmtəə və xidmətlər üzrə idxalı əvəz edəcək istehsal sahələrini inkişaf etdirmək həm mövcud potensial, həm də sosial-iqtisadi effektivlik baxımından mümkün deyildir. Ölkədə idxalı əvəz edəcək istehsal sahələrinin təşkili iri investisiya projelərinin həyata keçirilməsini qarşıya qoyur. Bundan əlavə Respublikanın müxtəlif istehsal vasitələri ilə təchiz dərəcələri arasındakı fərq öz-özlüyündə xarici ticarətin strukturunu müəyyənləşdirmək imkanı yaradır. Qeyd etmək lazımdır ki, respublikada bir əsas olmadan dəyişdirilməsi xarici ticarət sahəsində böyük itkilərlə nəticələnmə bilər.

Respublikada xarici ticarət siyasəti dövlət siyasətinin əsas tərkib hissələrindən biridir. Belə ki, son dövrlərdə inkişaf etmiş ölkələrin xarici siyasət idarələri də beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə, xüsusi ilə xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Bundan əlavə zamanda xarici iqtisadi problemlərin hərtərəfli xarakteri, onların ümumi iqtisadi inkişafı ilə əlaqəsi bəzi dövlətlərdə xüsusi təşkilatlararası orqanların yaranmasına səbəb olur. Xarici iqtisadi əlaqələrin təşkilati quruluşu üzrə dünya ölkələrinin təcrübəsinin təhlili göstərir ki, xarici ticarət siyasətinin, eləcə də xarici iqtisadi fəaliyyətin səmərəli həyata keçirilməsi üçün bu istiqamətdə zəruri olan təşkilat strukturları – nazirliklərarası xarici iqtisadi əlaqələr komitəsi, beynəlxalq təsərrüfat kooperasiyası və s. yaradılmalıdır. Lakin bu heç də xarici ticarət əlaqələrinin bütövlükdə dövlət inhisarında olduğu mənasına gəlmir. Qeyd edildiyi kimi, xarici iqtisadi fəaliyyətin inhisarlaşdırılması və eyni zamanda daxili bazarda əlaqələrin sərbəstləşdirilməsi real bazar münasibətlərinin təşəkkülü istiqamətində bir sıra problemlərin yaranmasına səbəb ola bilər. İEÖ – in xarici ticarət siyasəti sferasındakı təcrübəsi göstərir ki, burada iki istiqamət özünü büruzə edir:

I. Azad ticarət siyasəti – Bu siyasət forması dövlətin xarici ticarətə minimum müdaxiləsi və onun azad bazar qüvvələri, tələb və təklif əsasında inkişaf etməsidir.

II. Proteksionizm - *Proteksionizm siyasəti* zamanı isə ticarət siyasətinin tarif və qeyri-tarif vasitələrindən istifadə edilir. Burada əsas məsələ daxili bazanın xarici rəqabətdən müdafiəsi siyasəti həyata keçirilir. Təcrübədə proteksionizm birtərəfli,

ikitarəfli və çoxtərəfli ola bilər. Ölkədə *birtərəfli tənziqlənmə* dedikdə ölkənin dövlət tənziqlənməsi vasitələrindən birtərəfli qaydada, ticarət partnyorları ilə razılaşırdırmadan və ya məsləhətləşmələr aparmadan tətbiq edilir. Bu cür tədbirlər digər ölkələrin uyğun addımlarına qarşı atılır və ticarət partnyorları arasında siyasi gərginliyin yaranmasına gətirib çıxarır. Ölkədə *ikitarəfli tənziqlənmə* zamanı isə ticarət siyasəti tədbirləri ticarət tərəfdaşları olan ölkələr arasında razılaşıdırılır. Nəhayət *çoxtərəfli tənziqlənmə* zamanı isə ticarət siyasəti çoxtərəfli sazişlər əsasında razılaşıdırılaraq həyata keçirilir.

Dövlətin bu və ya digər xarici ticarət siyasəti seçməkdə müəyyən məqsədləri olur. Bunu isə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- I. Xarici rəqabətdən müdafiə;*
- II. İqtisadi artımın təmin edilməsi, bazar çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması;*
- III. Daxili maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi;*
- IV. Dövlət büdcəsinin formalaşdırılması;*
- V. Xarici bazarlarda inhisar mövqeyinin həyata keçirilməsi;*
- VI. Ölkədə sosial və siyasi səbəblərin mövcud vəziyyəti.*
- VII. Xarici siyasət sahəsində istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsi.*

Dünyanın inkişaf tarixi göstərir ki, iqtisadçılar və siyasətçilər arasında bu iki meylin hansının – yerli sənayenin inkişafına şərait yaradan proteksionizmin, yoxsa azad ticarətin səmərəli olması barədə mübahisə davam edir. Müxtəlif tarixi dövrlərdə üstünlük bu və ya digər yanaşmanın tərəfinə keçmişdir. 1950-1970-ci illərdə beynəlxalq iqtisadiyyat üçün proteksionizmdən imtina və xarici ticarətin sərbəstləşməsinə yönəlmə xarakterik olmuş, 1980-ci illərin əvvəllərindən isə əks meyil müşahidə edilmişdir.

İnkişaf edən beynəlxalq ticari-iqtisadi və maliyyə əlaqələri real olaraq proteksionizmin məhdudlaşdırılmasını tələb edir. Lakin böhran halları zamanı dünya təsərrüfatının bu və ya digər iştirakçısının zəifləməsi həmin ölkəni ticarətin liberallaşdırılması kursundan müəyyən müddətə geri çəkilməyə məcbur edir.

Hazırda beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması meyli daha güclü olsa da proteksionizmə qayıtma halları da tez-tez müşahidə edilir.

Dünyada azad ticarət siyasətinin tərəfdaşları beynəlxalq əmək bölgüsünün verdiyi gəlirə əsaslanır. Burada bazar mexanizminin sərbəst şəkildə fəaliyyəti optimal ehtiyatlar bölgüsünü təmin edər və dünya istehsalını maksimumlaşdırmaqla bütün ölkələrin bundan faydalanmasına şərait yaradır. Bu qrup iqtisadçılar proteksionizm rəqabəti məhdudlaşdırmaqla və istehsalda ayrı-seçkilik tətbiq etməklə ehtiyatların səmərəli bölgüsünü pozur, sahibkarların işgüzarlığını aktivliyini azaldır. Burada müdafiə ediləcək sahələrin seçimi zamanı çox zaman iqtisadi amillərə deyil, bir qrup adamın mənfəətinə əsaslanması da səbəb olur. Eyni zamanda proteksionizm inhisara, haqsız rəqabətə, resurs israfına və korrupsiyaya şərait yaradır.

Beynəlxalq ticarətdə *proteksionizmi* müdafiə edənlər isə bir sıra amilləri irəli sürürlər. Bu qrup iqtisadçılar proteksionizmin milli təhlükəsizlik, iqtisadi artım, strateji ticarət siyasətlərinin həyata keçirilməsi, dempinqin qarşısının alınması üçün zəruri olduğunu bildirirlər. Başqa səbəblər kimi isə onlar respublikada məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsi, ticarət şəraitinin yaxşılaşdırılması və xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını irəli sürürlər.

Dünyada hal-hazırda proteksionizm adətən nisbətən dar sahələrdə tətbiq edilir. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində bu siyasəti əsasən sənaye mallarına, inkişaf etməkdə olan ölkələr isə ənənəvi ixrac əmtəələrinə münasibətdə tətbiq edirlər.

Beynəlxalq ticarət sahəsində dövlətin yerinə yetirməli olduğu əsas vəzifə ixrac əmtəələrini dünya bazarlarında daha rəqabət qabiliyyətli etmək yolu ilə onlara xarici bazarlara daha çox əmtəə çıxartmaq imkanı yaratmaqdır. Başqa əsas bir məsələ isə xarici əmtəələri daxili bazarda daha az rəqabət qabiliyyətli etməklə idxalı məhdudlaşdırmaqdan ibarətdir. Belə ki, xarici ticarət siyasətinin vasitə və formalarının çoxçeşidli və əhatəli olması ölkənin yuxarıda sadalanan maraqlarını həyata keçirməsinə müsbət təsir göstərir.

Beynəlxalq ticarətin dövlət tənzimlənməsinin vasitələri və ya alətləri öz xarakterinə görə *tarif vasitələrinə* gömrük tarifi və *qeyri-tarif vasitələrinə* ayrılır.

Ölkənin ticarət siyasətinin xarakteri proteksionist, mülayim və ya açıq ola bilər. Ölkənin ticarət siyasətinin xarakteri həm mövcud tarif rejimini, həm də kəmiyyət məhdudiyyətləri rejimini nəzərə almaqla müəyyən olunur.

Ölkədə ticarət siyasətinin bu və ya digər alətdən istifadə etməyə qərar verərkən onun Respublikanın ticarət siyasətinə təsirini və ticarət tərəfdaşları tərəfindən mümkün cavab tədbirlərini nəzərə almalıdır. Ticarət siyasəti tədbirlərinin qiymətləndirilməsi üçün dövlətlər öz praktiki fəaliyyətlərində 1985-ci ildə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı tərəfindən hazırlanmış sorğu kitabçasından istifadə edirlər. Belə ki, kitabçaya görə, hər hansı bir aləti tətbiq etməzdən əvvəl göstərilən suallara cavab tapılmalıdır:

1. Ölkə sahə hansı iqtisadi faydanı qazanacaq və nə qədər iş yeri saxlanacaq.
2. Ölkədə büdcəyə nə qədər gəlir daxil olacaq və ya büdcədən nə qədər xərclənəcək.
3. Ölkədaxili qiymətlər nə qədər artacaq və istehlak nə qədər azalacaq.
4. Bazarın quruluşuna və orada olan rəqabətə mümkün təsiri necə ola bilər?
5. Uzunmüddətli planda sahənin quruluş yenidənqurmasını təmin edəcəkmi.
6. Ölkədə yaxın sahələrə, xüsusilə mal alış-satışı ilə əlaqəli sahələrə təsiri.
7. Başqa ölkələr necə reaksiya verə bilərlər və onlara potensial təsiri necə olacaq.
8. Ölkənin iştirak etdiyi ikitərəfli və çoxtərəfli kontraktlara uyğun gəlirmiş.

Göstərilənlər isə ölkənin xarici ticarət siyasətinin daha da sadələşdirilməsi və sərbəstləşdirilməsi vasitəsilə xarici ticarət həcmının artmasına, ixrac və idxalın quruluşunun diversifikasiyasına şərait yaratmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində, resurslardan tam və effektiv istifadə edilməsində və dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olunmasında xarici iqtisadi fəaliyyətin düzgün və səmərəli tənzimləmə vasitələrinin seçimi müstəsna rol oynayır. Belə ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində yerli iqtisadiyyatın beynəlxalq əmək bölgüsündə layiqli yer tutması, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının güclənməsi ilə şərtlənir. Bütün bunlar isə bu da ilk növbədə xarici ticarət əlaqələrinin beynəlxalq hüquqa uyğun tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsindən asılıdır. Respublikamızın iqtisadi inkişaf təcrübəsi göstərdi ki, yerli iqtisadiyyatda strukturun yenidən qurulması və respublikanın dünya iqtisadi sistemindən xeyli asılıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamızda iqtisadiyyatın bazar prinsiplərinə əsaslanaraq yenidən qurulması istiqamətində davamlı iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinə 1995-ci ildən başlanılmışdır. Respublikamızda özəlləşdirmə və torpaq islahatları sahəsində böyük uğurlar əldə edilmişdir. Respublikanın xarici ticarət əlaqələrinin sərbəstləşdirilməsində sistemli islahatların tərkib hissəsi kimi özünün başlanğıcını 1995-ci ildən götürmüşdür.

Ölkənin xarici ticarət siyasətinin əsasını xarici ticarət fəaliyyətinin həyata keçirilməsi qaydalarını müəyyən edən hüquqi baza, qəbul olunmuş qanunvericilik aktları təşkil edir. Respublikamızda demək olar ki, artıq bazar münasibətlərinə uyğun hüquqi baza yaradılmış, yeni iqtisadi sistem üçün mühüm əhəmiyyətə malik olan bütün normativ-hüquqi aktlar qəbul olunmuşdur.

Xarici ticarət əlaqələrini tənzimləyən qanunvericiliyin formalaşdırılması bu sferada əməkdaşlığı genişləndirməyə əlverişli şərait yaradıb. İlkin mərhələdə ticarət siyasətini həyata keçirən və bu siyasətin funksiyalarını təyin edən orqanlar yaradıldı.

Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi məqsədilə 40-dan çox qanun və bir sıra hüquqi-normativ aktlar qəbul olunmuşdur.

- *Xarici ticarətin gömrük-tarif tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri*

Xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsində gömrük-tarif tənzimlənməsi mühüm yer tutur. Belə ki, Respublikamızda gömrük tarif tənzimlənməsi 20 iyun 1995-ci

ildə qəbul olunmuş “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa və Gömrük Məcəlləsinə əsasən həyata keçirilir.

AR-nın “Gömrük tarifi haqqında” Qanununa müvafiq olaraq Respublikada tarif tənzimlənməsinin məqsədləri aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

1. AR üzrə idxalın mal quruluşunun səmərəliliyini artırmaq.
2. Respublikada ticarət və valyuta saldosunda əlverişli nisbəti gözləmək.
3. Valyutanın ölkəyə gətirilməsi və aparılması üzərində nəzarəti həyata keçirmək.
4. Respublikada istehsal və istehlakda mütərəqqi dəyişikliklərə şərait yaratmaq;
5. Respublikanın dünya dövlətləri ilə səmərəli inteqrasiyasına şərait yaratmaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, təcrübədə gömrük idxal rüsumlarının dərəcələrini müəyyən edərkən aşağıdakı prinsiplər əsas götürülür. Mövcud qaydaya əsasən əmtəə qrupları üzrə ortaq məxrəcə gətirilmiş, daxili (topdan satış) və dünya qiymətləri fərqi nəzərə alınır. Belə ki, idxal rüsum dərəcələri aşağıdakı ölçülər üzrə müəyyən edilir:

1. Respublikanın iqtisadi maraqları.
2. Yerli istehsalçı və istehlakçıların mənafeələrinin nəzərə alınması.
3. Əmtəə idxalına ölkə iqtisadiyyatının tələbatı.
4. Respublikada idxalın ölkədaxili istehsal ilə əvəz edilməsi imkanı.
5. Respublikada birbaşa əlaqələrin, istehsal kooperasiyasının saxlanması.
6. Respublikada xammal idxalına güzəştlər etməklə ixrac əmtəələrinin istehsalına yardım edilməsi.
7. Respublikada əmtəələrin bəzilərinin idxalının məhdudlaşdırılmasının və ya onların idxalı ilə ölkə büdcəsinin gəlirlərinin artırılmasına nail olmaq;
8. Respublikada ticarət danışıqları zamanı güzəşt almaq üçün rüsumlar ilə maneəvə etməyin nəzərə alınması.

Azərbaycan Respublikasında gömrük tariflərinin formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. “AR Gömrük tarifi” layihəsi Nazirlər Kabinetinin

“Azərbaycan Respublikasında ixrac-idxal əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri, gömrük rəsmiləşdirilməsinə görə alınan yığımların miqdarı haqqında” 12 aprel 2001-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq olunmuşdur.

Gömrük rüsumları – Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının gömrük tarif cədvəli HS2002 sistemi üzrə 97 Qrupdan ibarətdir və ümumilikdə 10661 mal mövqeyini əks edir. Tətbiq olunan rüsumların dərəcəsi 0%-15% arasında dəyişir. AR-nın qanunvericilik aktlarına əsasən idxal gömrük rüsumundan və ƏDV-dən azad edilmiş malların siyahısı aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Azərbaycana idxal zamanı əlavə dəyər vergisi və gömrük rüsumundan azadolmalar .

Qanunvericilik aktlarına əsasən təyinatı üzrə azadolmalar	Gömrük rüsumu	ƏDV
Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişinə əsasən	Azaddır	Azaddır
Azad Ticarət Sazişlərinə əsasən	Azaddır	Cəlb olunur
Xarici investorun müəssisə yaratmaq üçün gətirdiyi əmlak	Azaddır	Cəlb olunur
Xarici investisiyalı müəssisənin əcnəbi işçilərinin gətirdiyi əmlak	Azaddır	Azaddır
Diplomatik yük və mallar	Azaddır	Azaddır
Əməkçi miqrantın qazandığı pul və aldığı malların gətirilməsi	Azaddır	Cəlb olunur
Milli yığma komandaların hazırlığı ilə bağlı idman ləvazimatları	Azaddır	Cəlb olunur
Kütləvi informasiya vasitələri üçün avadanlıq, xammal və s.	Azaddır	Cəlb olunur
Mərkəzi Bankın idxal etdiyi mallar	Azaddır	Azaddır
Xaricdən alınan əvəzsiz maliyyə yardımları hesabına idxal	Azaddır	Azaddır
Kreditlər və borclar hesabına malların idxalı	Azaddır	Cəlb olunur
Fövqəladə halların qarşısının alınması məqsədilə idxal	Azaddır	Azaddır
Neft-qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı, işlənməsi üzrə əməliyyatlar	Azaddır	Azaddır
Pasport və şəxsiyyət vəsiqələri blankları, əl-barmaq izlərinin müəyyən edilməsi və "102" xidməti üçün avadanlıqlar idxalı	Azaddır	Azaddır
Dəniz səviyyəsindən 1300 metr yüksəklikdə yerləşən turizm layihələri üçün gətirilən mallar	Azaddır	Azaddır
Lizinq müqaviləsinin obyektı olan idxal	Azaddır	Azaddır
İxrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti ilə əlaqədar idxal	Azaddır	Azaddır
Müdafiə Sənayesi Nazirliyi tərəfindən idxal olunan ləvazimatlar	Azaddır	Azaddır
Dövlət Taxıl Fonduna tədarük üçün idxal olunan taxıl	Azaddır	Azaddır
Milli Elmlər Akademiyasının təsdiqedicisi sənədi əsasında idxal	Azaddır	Azaddır
Su nəqliyyat vasitələri istehsalı müəssisələrinin tikintisi üçün idxal	Azaddır	Azaddır
Baş Dövlət Yol Polisi tərəfindən idxal olunan mal və avadanlıqlar	Azaddır	Azaddır
Səfirlik, konsulluq və başqa diplomatik nümayəndəlikləri tərəfindən idxal olunan blank və avadanlıqlar	Cəlb olunur	Azaddır
Buxar-qaz elektrik stansiyaların tikintisi üçün dəyəri 500 milyon manatadək olan mal və avadanlıqlar	Cəlb olunur	Azaddır
0" dərəcə ilə idxal olunan mallar	Azaddır	Cəlb olunur
Qeyri-neft sektorunda istehsalın təşviqi məqsədilə gətirilən mallar	Azaddır	Azaddır
İstehsal gücü gündə 5 min ton klinker və ya ildə 2 min ton sement	Azaddır	Azaddır

təşkil edən sement istehsal edən zavodların tikintisi üçün idxal		
--	--	--

Qeyd: Cədvəl Nazirlər Kabinetinin 11 nömrəli qərarına, Gömrük və Vergi Məcəllələrinə, eyni zamanda Azad Ticarət Sazişlərinə və digər qanunvericilik aktlarına əsasən hazırlanmışdır,

Qeyd etmək lazımdır ki, yalnız Azərbaycanda heç bir ixrac rüsumu tətbiq edilmir. Yalnız qara və əlvan metalların qırıntılarına rüsumlar tətbiq edilir. Belə ki, Azərbaycanda antidempinq və kompensasiya rüsumları tətbiq edilir. *Belə ki,-* Azərbaycanda hər hansı antidempinq, kompensasiya və mühafizə tədbiri tətbiq olunmur. Lakin qanunvericilikdə bu cür tədbirlərin tətbiqi imkanları nəzərə alınmışdır. Beləki, “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 20 iyun 1995-ci il tarixli Qanununa görə xüsusi növ rüsumların, xüsusi, antidempinq və kompensasiya tətbiqindən əvvəl müvafiq dövlət idarəetmə orqanlarının təşəbbüsü ilə on gün müddətində tədqiqat aparılır. Hər bir xüsusi hal üçün aparılan tədqiqatın nəticələrinə görə rüsum dərəcələri Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir. Rüsum dərəcələri tədqiqatın müəyyən etdiyi qiymətlərin dempinq azaldılmasının, subsidiyanın və aşkar edilmiş ziyanın məbləğinə mütənasib olmalıdır. Belə ki, hal-hazırda ölkə qanunvericiliyində xüsusi rüsumların tətbiqi imkanları nəzərdə tutulsa da bu o qədər də işləmir. Buna görə də Nazirlər Kabinetinin 8 fevral 2011-ci il tarixli 40 sayılı Sərəncamına əsasən “Antidempinq, kompensasiya və mühafizə tədbirləri haqqında” Qanun layihəsinin hazırlanması AR İqtisadiyyat Nazirliyinə və Dövlət Gömrük Komitəsinə tapşırılmışdır. İqtisadiyyat Nazirliyinin verdiyi məlumata əsasən işlənib hazırlanmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin coğrafiyasında da son dövrdə bir sıra mühüm meyllər müşahidə olunur. Beləki Respublika Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən 2016-ci ildə 150 tərəfdaş ölkə ilə qarşılıqlı ticarət əməliyyatları aparılmışdır. Əsas ticarət tərəfdaşlarımız isə Böyük Britaniya, İtaliya, ABŞ, Fransa, Türkiyə, Almaniya, İsrail, Rusiya, Ukrayna, Belarusiya olmuşdur.

Azərbaycanın 2000 - 2016-ci illərdə əsas ticarət tərəfdaşları

İdxal (milyon ABŞ dolları)			İxrac (milyon ABŞ dolları)			Dövriyyə (milyon ABŞ dolları)		
№	Ölkələr	Məbləği	№	Ölkələr	Məbləği	№	Ölkələr	Məbləği
2011								
1	Rusiya	2317,93	1	İtaliya	1 112,7	1	İtaliya	1 209,2
2	Türkiyə	2163,07	2	Fransa	276,2	2	Rusiya	486,6
3	Qazaxıstan	554,82	3	İsrail	364,2	3	Fransa	594,6
4	Türkmənistan	329,68	4	İspaniya	414,6	4	Türkiyə	2240,6
5	Fransa	418,24	5	Rusiya	195,8	5	Qazaxıstan	271,5
6	ABŞ	1108,60	6	Türkiyə	184,5	6	İsrail	960,8
7	BK	295,27	7	Gürcüstan	181,9	7	ABŞ	350,7
8	Almaniya	93,17	8	Yunanıstan	155,1	8	Türkmənistan	228,4
9	Ukrayna	982,08	9	ABŞ	153,1	9	İspaniya	327,3
10	İran	258,93	10	Malta	131,2	10	Almaniya	247,2
2016								
1	Rusiya	1 641,09	1	İtaliya	9 341,00	1	İtaliya	9 595,57
2	Türkiyə	1 302,44	2	Fransa	4 036,65	2	Fransa	4 645,51
3	Almaniya	845,29	3	ABŞ	1 804,64	3	Rusiya	2 828,45
4	ABŞ	630,49	4	Rusiya	1 187,36	4	ABŞ	2 435,13
5	Çin	628,25	5	İndoneziya	913,15	5	Türkiyə	1 758,20
6	Fransa	608,86	6	Ukrayna	909,33	6	Ukrayna	1 467,10
7	Ukrayna	557,77	7	İsrail	817,58	7	Almaniya	1 368,65
8	BK	485,72	8	Belarus	666,77	8	İndoneziya	926,34
9	İtaliya	254,57	9	Malayziya	663,99	9	İsrail	855,13
10	Qazaxıstan	217,31	10	Gürcüstan	535,31	10	Belarus	731,31

Cədvəl. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Belə bir faktı göstərə bilərik ki, 1991-ci ildə xarici ticarət əlaqələrinin 90 %-i keçmiş sovet respublikalarının payına düşdüyü halda, 2016-cı ildə artıq xarici ticarət əlaqələrinin coğrafi quruluşunda əsaslı şəkildə dəyişiklik baş vermişdir. Belə ki, uzaq xarici ölkələrin payı xeyli artaraq 85,72 %-ə çatmışdır. Belə ki, ölkəmizin ümumi ixracı son 25 il ərzində əmtəə baxımdan tam diversifikasiya edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda respublikamızın ticarət əlaqələrinin mal strukturunun təhlili göstərir ki, respublikanın idxal-ixrac əməliyyatlarında kiçik strukturlaşma meyli güclənməkdədir. Belə ki, ixracın kiçik strukturlaşma əsas rolu, sözsüz ki, neft və neft məhsulları oynayır. Hal-hazırda ixrac strukturunda neft və neft məhsullarının payı 92,12 % təşkil edir. Nəzərə alsaq ki, neftin ixrac qiymətləri bütünlükdə dünya bazarının konyuktur dəyişikliklərindən asılıdır, onda formalaşmış vəziyyətin riskli olduğu məsələsi meydana çıxır.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2016-cı ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə, 2016-cı ildə Respublikanın xarici ticarət dövriyyəsi 31,13 faiz, o cümlədən idxal 49,61 faiz, ixrac isə 26,71 faiz artmışdır. Həmin dövr ərzində qeyri-neft sektoru üzrə ixracın həcmi 2010-cu illə müqayisədə 22,66 faiz artmışdır.

Ölkədə ixracın mal strukturunun təhlili göstərir ki, Respublikamız məhdud çeşiddə əmtəə ixrac edir və onun əsas hissəsini neft və neft məhsulları təşkil edir. Bundan əlavə təzə meyvələr, tərəvəzlər, pambıq, şəkər, çay, tikinti materialları ixracı da artmışdır.

Azərbaycanın neft və qeyri-neft sektoru üzrə 2016-cı ildə ixracın strukturunu²

Sektorlar	Məhsulun adı	Məbləği milyon ABŞ dolları ilə	Ümumi ixracda payı, faizlə
2011-ci il üzrə			
Neft sahəsi üzrə	Xam neft	23 911,04	86,23
	Qazoyl	1 146,44	4,31
	Təbii qaz	574,56	2,16
	Reaktiv kerosin yanacağı	192,36	0,72
	Benzinlər	139,24	0,52
	Yağlar və sürtgünlər	49,34	0,19
	Elektrik enerjisi	40,07	0,15
	<i>Neft sahəsi üzrə digər</i>	36,23	0,14
	Neft sahəsi üzrə CƏMİ	26 089,28	93,42
Qeyri-neft sahəsi üzrə	Şəkər	199,19	0,75
	Heyvan mənşəli piylər və yağlar	173,76	0,65
	Təzə meyvələr	152,97	0,58
	Plastik kütlələr və onlardan hazırlanan məmulatlar	123,89	0,47
	Qara metallar və onlardan məmulatlar	204,14	0,77
	Qızıl	90,71	0,34
	Tərəvəzlər	78,31	0,29
	Əczaçılıq məhsulları	55,11	0,21
	Kimyəvi məhsullar	65,02	0,24
	Çay	32,44	0,12
	Pambıq	20,73	0,08
	<i>Qeyri-neft sahəsi üzrə digər</i>	285,36	1,07
	Qeyri-neft sahəsi üzrə CƏMİ	2 481,62	6,58
	CƏMİ		27 570,90

² Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında hazırlanmışdır

Qeyd etmək lazımdır ki, 2001-ci ildən etibarən neft ixracının artımı və neftin dünya bazarlarında əlverişli qiymət meyli ÜDM-nin sürətli artım sürətini və gəlirlərin artımını şərtləndirmişdir. Bu isə öz növbəsində dövlət xərclərinin artımına, yoxsulluğun azalmasına, məşğulluğun, əhalinin gəlirlərinin artmasına respublikada iqtisadi fəallığın yüksəlməsinə təkan vermişdir. Bunun nəticəsində respublikada sürətli iqtisadi artım və əhalinin gəlirlərinin çoxalması idxalın yüksək sürətlə artımının başlıca faktoru kimi özünü biruzə vermişdir. Digər maraqlı bir meyl ölkəyə bütün idxalında müşahidə edilir. Belə ki, 2000-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə siqaret idxalı 40,1 dəfə artmışdır.

Azərbaycan Respublikasının bəzi ərzaq məhsullarının idxalı³

İllər	Məbləği (milyon ABŞ dollarla)	Ümumi idxalda xüsusi çəkisi, %-lə
1995	269,1	40,3
2000	222,6	19
2001	234,3	16,4
2002	238,1	14,3
2003	310,1	11,8
2004	413,8	11,8
2005	444,1	10,6
2006	553,1	10,5
2007	852,8	14,9
2008	1 046,7	14,6
2011	1 081,5	11,1
2016	1191,5	11,9

İdxalda qeyd edilməli olan əsas meyillərdən biri də ərzaq məhsullarının ümumi idxaldakı payının azalmasıdır. İdxalda ərzaq məhsullarının xüsusi çəkisi 1995-ci ildə 40,3 % olduğu halda, artıq 2016-cı ildə 11,9 %-dək düşmüşdür. Belə ki, bununla yanaşı, idxal olunan ərzaq məhsullarının mütləq həcmində davamlı artım müşahidə edilir.

2000-2016-ci illərdə ölkədə yaşanan tikinti bumu, infrastruktur proektlərinin genişlənməsi respublikaya tikinti texnikasının, həmçinin yük avtomobillərinin idxalının sürətli artımına gətirib çıxarmışdır. Belə ki, 2000-ci illə müqayisədə

³ AR DSK məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

2011-ci ildə yük avtomobillərinin idxalı 10,1 dəfə artaraq 2016-cı ildə ümumi idxalın 2,3 %-ni təşkil etmişdir.

Azərbaycanda ixrac və idxal edilən məhsulların sayının dinamikası

	2001	2002	2004	2006	2008	2011
İxrac olunan malların sayı	580	757	797	903	873	1010
İdxal olunan malların sayı	2466	2895	3092	3293	3350	4120
İxrac və idxal fərqi	-1886	-2138	-2295	-2390	-2477	-3110
İdxalın ixraca nisbəti, dəfə	4,3	3,8	3,9	3,6	3,8	4,1

Qeyd etmək lazımdır ki, tikinti sahəsinin sürətli inkişafı nəticəsində artan tələb Respublikada buldozer, ekskavatorlar və digər yol-tikinti maşınlarının idxalının sürətli artımına səbəb olmuşdur. Respublikamızda 2000-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə buldozer, ekskavatorlar və digər yol-tikinti maşınlarının idxalı 26,9 dəfə artmışdır.

Azərbaycanda idxalın 2000 və 2011-ci illərdə əmtəə strukturu⁴

Məhsul adı	Məbləği (milyon ABŞ dolları ilə)	Ümumi idxalda payı, faizlə
Yeyinti məhsulları	11082,54	12,19
<i>O cümlədən Ət</i>	32,51	0,23
<i>Süüd</i>	19,30	0,10
<i>Taxıl</i>	582,02	2,89
<i>Un</i>	80,33	0,62
<i>Şəkər</i>	267,81	1,72
<i>Yağ</i>	220,98	1,24
Maşın, mexanizm, elektrik aparatları və avadanlıqlar	3 035,42	31,11
Nəqliyyat vasitələri və onların hissələri	1 689,79	17,32
<i>O cümlədən minik avtomobilləri</i>	379,75	3,89
<i>yük avtomobilləri</i>	246,62	1,50
Qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar	1 171,95	12,01
Digər kimyəvi məhsullar	482,66	3,92
Plastik kütlələr və onlardan hazırlanan məmulatlar	292,26	3,00
Oduncaq və ondan hazırlanan məmulatlar	257,81	2,64
Tütün	248,66	2,55
Əczaçılıq məhsulları	243,03	2,49
Optik, fotoqrafik, ölçü, tibbi və cərrahi avadanlıqlar	293,77	1,99
Duz, kükürd; torpaq və daş, əhəng və sement	144,00	1,48

⁴ DGK məlumatları əsasında hazırlanmışdır. B, 2016

Kağız və karton	98,04	1,00
Daş gips, asbest, slyuda və analoji məmulatlar	90,12	0,92
Şüşə və ondan hazırlanan məmulatlar	88,76	0,91
Digər	738,16	7,57
Cəmi:	10 755,97	100,00

Qeyd etmək lazımdır ki, 2016-cı ildə ixrac və idxal olunan əmtəələrin sayının dinamikasının təhlili də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, 2010-cu illə müqayisədə 2016-cı ildə ixrac məhsullarının ümumi sayı 520 adda əmtəə artaraq 1112 olmuşdur. İdxal olunan əmtəələrin sayı isə 2016-cı ildə artıq 4131-yə çatmışdır. Belə ki, Respublikanın xarici ticarət əlaqələrinin coğrafiyasını araşdırarkən idxal və ixracın coğrafi strukturunun qeyri-neft sahəsi üzrə öyrənilməsi olduqca vacibdir.

2001-2011-ci illərdə Azərbaycanın qeyri-neft ixracı (\$-la)⁵

Ölkələr	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2016
Avropa Birliyi (27)	31,75	44,71	100,74	64,99	68,00	72,84	73,90
<i>Xüsusi çəkisi, %</i>	<i>15,82</i>	<i>12,32</i>	<i>9,97</i>	<i>5,77</i>	<i>6,40</i>	<i>4,92</i>	<i>5,1</i>
O cümlədən İtaliya	1,42	8,41	26,68	15,12	13,70	24,04	25,1
Almaniya	11,83	6,12	34,14	19,73	17,80	16,00	17,1
MDB	110,20	194,54	683,22	784,47	814,17	939,58	965
<i>Xüsusi çəkisi, %</i>	<i>54,92</i>	<i>53,63</i>	<i>67,63</i>	<i>69,62</i>	<i>76,67</i>	<i>63,42</i>	<i>67,1</i>
O cümlədən Rusiya	65,69	125,54	275,44	517,68	578,29	682,72	691,8
Gürcüstan	7,87	13,92	24,24	62,95	39,92	80,74	91,1
Qazaxıstan	4,78	5,50	7,94	113,77	131,28	56,39	57,1
Türkmənistan	12,04	5,80	273,48	13,56	37,47	43,92	46,7
Ukrayna	5,07	8,08	18,41	15,78	9,58	23,90	24,5
Qırğızıstan	0,15	0,13	0,73	2,70	3,72	21,15	22,1
Digər	58,70	123,50	226,20	277,30	179,70	469,20	561,3
<i>Xüsusi çəkisi, %</i>	<i>29,26</i>	<i>34,05</i>	<i>22,39</i>	<i>24,61</i>	<i>16,92</i>	<i>31,67</i>	<i>315</i>
O cümlədən İran	9,14	28,42	74,09	92,90	55,27	104,95	125,1
Türkiyə	18,82	52,17	73,16	84,08	41,66	102,87	108,4
İraq	0,00	1,48	5,60	4,19	1,66	94,93	4,7
Cəmi qeyri-neft ixracı	200,65	362,75	1 010,16	1 126,76	1 061,87	1 481,62	151916

Qeyd etmək lazımdır ki, 2001-ci ildə Azərbaycan Respublikasının qeyri-neft sektoru üzrə ixracında ümumi ixracdan fərqli olaraq Avropa Birliyi ölkələrinin xüsusi çəkisi 15,8 % olduğu halda 2016-cı ildə 5,1 %-ə qalxmışdır. MDB

⁵ AR DSK-nin məlumatları B, 2016

ölkələrinin payı AB ölkələrinin əksinə artmışdır. Beləki, MDB ölkələrinin Azərbaycanın qeyri-neft sektoru üzrə ixracındakı payı 2001-ci ildə 54,9 faiz, 2016-cı ildə isə 67,1 faiz olmuşdur.

Aparılmış tədqiqat belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, Azərbaycanın ümumi ixracının əksinə olaraq qeyri-neft sahəsi üzrə tərəfdaşların coğrafi olaraq diversifikasiyası o qədər də yaxşı deyil. Beləki, 2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasının ümumi ixracında qonşu ölkələrin – MDB ölkələrinin payı 16,0 % olduğu halda, qeyri-neft sektoru üzrə ixracda payı 67,1 % olmuşdur.

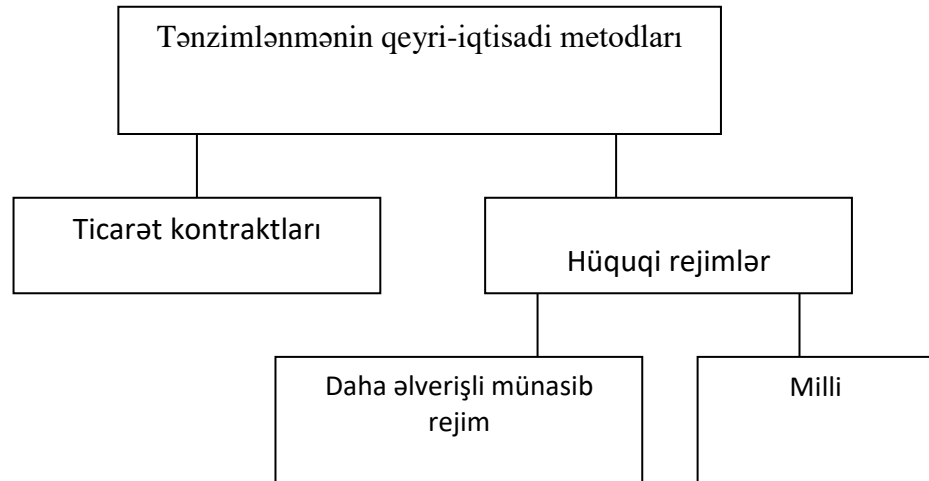
Bütün bunlar onu göstərir ki, Azərbaycanın xaric ticarət əlaqələrinin həm əmtəə həm də coğrafi strukturunun diversifikasiyası vəziyyəti qənaətbəxş olaraq qiymətləndirmək olmaz. Buna görə də qeyri-neft sektorunda əsaslı işlər həyata keçirilməlidir. Xüsusilə də neft gəlirlərinin qeyri-neft sektorunun inkişafına xərclənməsi prioritet olaraq qalmalıdır.

Məhz bu məsələ “Milli iqtisadiyyatın inkişafı üzrə strateji yol xəritələri”ndə əsaslı şəkildə qarşıya qoyulmuşdur.

2.2 Xarici ticarətdə gömrük rejimi və onun müqayisəli təhlili

Xarici iqtisadi fəaliyyətin qeyri tarif tənzimləmələri vasitələri içərisinə 6 beynəlxalq hüquq tərəfindən ətraflı öyrənilən və beynəlxalq iqtisadiyyatla əlaqəli olan hüquqi vasitələr daxildir. Bunlar ticarət kontraktları və rejimləridir.

Qeyri-tarif metodlarının qeyri-iqtisadi tədbirlər sxemi

İkitərəfli qaydada dövlətlərarasında ticarət münasibətləri ticarət kontraktları və razılaşmalar əsasında tənzimlənilir. Bu da dövlətlər arasında hökumətlər arası bağlanılır və qanunverici orqan tərəfindən ratifikasiya edilir. Bu kontraktlar adətən beş-on ilə bağlanılır və vaxtaşırı baxılmasına ehtiyac yaranır.

AR ÇM-nin 6-cı maddəsində göstərilir: «Azərbaycan Respublikasının dövlətlərarası kontraktlarında müəyyən edilən qaydalar bu Məcəllə və gömrük işi haqqında Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqlənərsə, dövlətlərarası müqavilələrin qaydaları tətbiq edilir.

Dövlətlər arasında əlaqələrin yaranmasında ticarət kontraktları müstəsna rol oynayır. Belə ki, ticarət kontraktı ikitərəfli dövlətlərarası ticarət kontraktlarının müəyyən etdiyi prinsip və rejimlərin əsas növüdür. Dünyada beynəlxalq hüququn prinsiplərinə ciddi əməl edilməlidir.

Tədqiqatlar göstərir ki, beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində daha çox aşağıdakı rejimlərdən istifadə olunur:

Daha əlverişli münasiblik rejimi - Bu rejimin şərtləri beynəlxalq ticarət kontraktlarında razılaşmaya gələn dövlətlərin bir-birlərinə üstünlük, güzəşt verilməsi hüquqi möhkəmləndirilmişdir ki, bu göstərilənlərdən hər bir dövlət istifadə edir və ya gələcəkdə istifadə edir. Daha əlverişli münasiblik rejimi prinsiplərə Umumdünya Ticarət Təşkilatı şərtlərinə daxil edilmiş, beynəlxalq ticarətdə təqib olunmayan rejimin yaranmasının əsası hesab edilir.

Milli rejim prinsipi bu dövlətlərarası iqtisadi münasibət rejimləridir. Bunun vasitəsilə bir dövlət Xarici ölkənin fiziki və hüquqi şəxslərinə daha az münasib əlverişli rejim verir, nəinki öz ölkəsinin fiziki və hüquqi şəxslərinə. Dünya təcrübəsində milli rejim inteqrasiya qruplaşmaları üzv ölkələrinə qarşı daha çox istifadə olunur.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının tərkibində olan beynəlxalq iqtisadi münasibətlər təşkilatları bəzən belə anlaşmalardan ədalətli və qeyri **diskriminasiya** rejimləri anlayışlarından istifadə edirlər. Belə ki, bunların dəqiq müəyyənləşdirilməsi dünya praktikasında yoxdur. Belə ki, yalnız ticarət və digər iqtisadi məsələlərdə törədilən qeyri ədalətsizlik kimi nəzərə alınır.

Dünya dövlətləri tərəfindən bağlanmış tərəflərin imzaladıqları ikitərəfli ticarət kontraktlarında, daha əlverişli münasiblik rejimi universal qayda olmaqla Ümumdünya Ticarət Təşkilatı tərəfindən müdafiə edilir.

İkitərəfli ticarət əlaqələri dövlətlər arasında ikitərəfli kontraktlar və razılaşmalar əsasında tənzimlənilir. Daha əlverişli münasib rejim və ya milli rejim daxil olmaqla dövlətdə xarici əmtəələrə, xidmətlərə, kapitalla, fiziki və hüquqi şəxslər ticarətin mənşə ölkəsini qurmaqla həyata keçirirlər.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı çərçivəsində beynəlxalq ticarət üçün ən tanınmış universal sayılan daha münasib əlverişli rejim hesab olunur.

Beynəlxalq ticarət fəaliyyətinin tənzimlənməsinin hazırki dövrdə təsnifatının aparılması olduqca vacibdir. İdxal-ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsi

zamanı aparılan gömrük nəzarətinə yaxınlaşır. Məhz dövlətlər bu məsələyə xüsusi diqqət yetirirlər.

Xarici ticarətin tənzim edilməsində paratarif tədbirlərinin tətbiqinə də xüsusi Paratarif tədbirlərə gömrük sərhəddindən keçirilən mallara tətbiq edilən elə ödənc və yığımlara deyilir ki, gömrük rüsumlarından əlavə olaraq gətirilən əmtəənin dəyərini artırır. Dünya ölkələrində təcrübəsində tarixən paratarif tədbirləri idxalçının əmtəənin gömrük tənzimləmələri üzrə xərclərinin ödənilməsi bazasında meydana gəlmişdir. Belə ki, gömrük rüsumlarının və onunla bağlı olaraq funksional gömrük gəlirlərinin aşağı düşməsi ilə dövlətin büdcə gəlirlərinin artırılmasına paratarif tədbirlərə meyl etməsi təbii hesab edilir. İdxal olunan əmtəələrə sərhəd vergiqoymaları müxtəlif vergi və yığımlar onların ödənilməsinin sadələşdirilməsi və idxalçı ölkənin maliyyə qurumlarının maraqlarının təmin edilməsi məqsədilə gömrük orqanları tərəfindən tətbiq edilir. Belə ki, vergi və yığımları adətən, idxalçı ödəyir. Bu isə alqı-satqı kontraktı tərtib edilərkən tərəfdaşlar razılaşırlar:

1. Ölkədə ticarət siyasi məqsədlər, büdcənin doldurulması, yaxud milli istehsalın müdafiəsi üçün tətbiq edilən əlavə vergi və rüsumlar paratarif tədbirlərinə aiddir. Bundan başqa əlavə yığımlar – daxili analoqu olmayan, idxal əmtəələrindən gömrük rüsum və vergilərindən artıq tutulan ödənclərdir. Bu isə xarici ticarətlə bağlı fəaliyyətin müəyyən növlərinin maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulur. Buraya xarici valyutanın köçürülməsinə qoyulan vergi, nəqliyyat vasitələrin tətbiq edilən vergilər aiddir.

Bundan əlavə daxili bərabərləşdirici vergi və yığımlar yerli əmtəələrdən idxal ölkəsində tutulan dolaylı vergilərə ekvivalent olan vergi və yığımlar hesab olunur. Buraya aksiz, emissiya yığımları, əmtəəyə görə vergi, sair inzibati yığımlar aiddir. Bərabərləşdirici vergilərin və yığımların tətbiqində məqsəd Xarici və yerli eyni əmtəələrə bərabər vergi rejimi tətbiq etməkdir.

Belə ki, diskretləşdirilmiş gömrük qiymətləndilməsi – gömrük rüsum və yığımlarının hesablanması üçün gömrük dəyərinin inzibati yolla müəyyən edilməsi praktikasında olduqca əhəmiyyətlidir.

Qeyd edilən məqsədlərə qısa müddət ərzində nail olmaqda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1 fevral 2007-ci il tarixdə imzaladığı 1925 sayılı Sərəncam əsasında qəbul edilmiş “2007-2011-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasının gömrük sisteminin inkişafı ilə bağlı Dövlət Proqramı” mühüm rol oynamışdır. Belə ki, proqramın əsas vəzifələrindən biri gömrük fəaliyyətinin tənzimlənməsi və gömrük tənzimləmə vasitələrinin qanunverici əsaslarının təkmilləşdirilməsindən ibarətdir.

Azərbaycanda xarici ticarətin qeyri-tarif tənzimlənməsində əhəmiyyət verilir. Bu işdə lisenziyalaşdırma mühüm rol oynayır.

I. Lisenziyalaşdırma. Azərbaycanda tətbiq edilən lisenziyalaşdırma tədbirlərini 2 qrupa bölə bilərik: 1) lisenziyalar; 2) icazələr.

1. Lisenziyalar - Hal-hazırda “Bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi lisenziya verilməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 sentyabr 2002-ci il tarixli 782 sayılı Fərmanına əsasən, etil (yeyinti) spirtinin və alkoqollu içkilərin, tütün məmulatlarının istehsalına, idxalına və satışına lisenziyalar tətbiq edilir.

Azərbaycanda idxalına lisenziya tələb olunan əmtəələr⁶

Fəaliyyət sahəsi	Lisenziya verən təşkilat	Dövlət rüsumunun məbləği (manat)
<i>Etil spirtinin və alkoqollu içkilər üzrə</i>		
istehsalı	Kənd təsərrüfatı Nazirliyi	5500
idxalı	Dövlət Gömrük Komitəsi	11000
satışı	Şəhər və rayon icra hakimiyyəti orqanları	220
<i>Tütün məmulatları üzrə</i>		
istehsalı	Kənd təsərrüfatı Nazirliyi	5500
idxalı	Dövlət Gömrük Komitəsi	11000
satışı	Şəhər və rayon icra hakimiyyəti orqanları	220
<i>Prokursorlar üzrə</i>		
ixracı, idxalı, tranzit nəql edilməsi və istehsalı	Səhiyyə Nazirliyi	550

II. Lisenziyalaşdırma sahəsində icazələrin 2 növü vardır:

⁶ AR Prezidentinin 782 sayılı Sərəncamına əsasən hazırlanmışdır.

1) *İxracı Respublika Nazirlər Kabinetinin sərəncamı əsasında aparılan əmtəələr*- Ölkə Prezidentinin 24 iyun 1997-ci il tarixli, 609 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi Qaydaları”nın 1 nömrəli əlavəsinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

İxracı və idxalı Nazirlər Kabinetinin sərəncamı əsasında aparılan əmtəələr⁷

Əmtələrin adı	Əmtəə nişanının kodu
Silah və hərbi texnika, onların istehsalı üçün zəruri olan ehtiyat hissələri	8710, 8802 (8802 11 100, 8802 12 100, 8802 20 100, 8802 30 100, 8802 40 100 istisna olaraq); 8803 (8803 10 100, 8803 20 100, 8803 30 100, 8803 90 910 istisna olaraq); 8906 00 100, 9301, 9302, 9305 (ancaq döyüş silahlarına aiddir); 9306 (9306 10 000, 9306 29 100, 9306 30 910, 9306 30 930 istisna olaraq); 9013, 9013 10 100, 9013 20 000, 9013 80 000, 9014 (ancaq hərbi təyinatlı olanlara); 8526 (ancaq hərbi təyinatlı olanlara)
Barıt, partlayıcı maddələr, partlayış və pirotexnika vasitələri	3601 (ovçuluq barıtı istisna olmaqla); 3602 — 3604
Nüvə materialları, texnologiyaları, avadanlıqları və qurğuları, xüsusi qeyri-nüvə materialları, radioaktiv şüalanma mənbələri, radioaktiv tullantılar da daxil olmaqla	
Respublikanın ərazisində dövriyyəsi məhdudlaşdırılan narkotik vasitələr və psixotrop maddələr, habelə kimyəvi zəhərlər	
Silahlanma və hərbi texnikanın yaradılması üçün istifadə olunan elmi-texniki məlumatın və texnologiyaların, material və avadanlıqların ayrı-ayrı növləri	
Qan, qan komponentləri və onlardan hazırlanan preparatlar	
Emal edilməmiş almazın ixracı	

Göstərmək vacibdir ki, yivli və yivsiz idman, ov silahlarının və ya onların hissə və ləvazimatlarının idxalı və ixracı AR Prezidentinin 2002-ci il 24 avqust tarixli, 781 nömrəli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Xidməti və mülki silahın Azərbaycana gətirilməsi və aparılması Qaydaları”na uyğun olaraq tənzim edilir.

2) *İxracı müvafiq dövlət orqanlarının rəyi alınmaqla aparılan spesifik əmtəələr*. Respublikada ixracı və idxalı müvafiq dövlət orqanlarının razılığı ilə

⁷ AR Prezidentinin 609 sayılı fərmanı əsasında tərtib edilmişdir.

aparılan spesifik əmtəələrin siyahısı AR Prezidentinin 24 iyun 1997-ci il tarixli, 609 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş AR-da idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi Qaydalarının 2 nömrəli əlavəsində göstərilir.

İxracı və idxalı müvafiq dövlət orqanın rəyi alınmaqla aparılan spesifik əmtəələr

Əmtəələrin adı	Kodu	Tələb olunan dövlət orqanlarının rəyi
İxrac		
Çöl heyvanları, yabanı bitkilər və qazıntılarda tapılmış heyvan sümükləri		Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
Heyvan və bitkilərdən dərman istehsalı xammalı; ilan, böyə və əqrəb zəhərləri		Səhiyyə Nazirliyi
Azərbaycan Respublikası ərazisində yerləşən istilik enerji və mineral xammal yataqları haqqında rayonlar üzrə məlumat		Əmlak Komitəsi
İxtiralar, «Nou Hau» və elmi tədqiqat işlərinin nəticələri (ixrac nəzarətinə düşənlər istisna olmaqla)		Elmlər Akademiyası, Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi
İncəsənət əsərləri, kolleksiya və əntiq malları	9701-06	Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi
Psixotrop maddələr		SN
İdxal		
Bitkilərin mühafizəsi üçün kimyəvi vasitələr	3803	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
Baytarlıq təbabətində tətbiq edilən dərman, bioloji preparatlar və baytarlıq ləvazimatları		Dövlət Baytarlıq İdarəsi
Dərman vasitələri, o cümlədən psixotrop maddələr və tibbi ləvazimatlar	30 qrup 9018-22	Səhiyyə Nazirliyi
Azərbaycan Respublikası ərazisində xidmətlərin göstərilməsi:		
İnşaat fəaliyyəti (mühəndis-axtarış, layihə, tikinti-quraşdırma və buraxılış-sazlama işləri)		Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsi, Fövqaladə Hallar Nazirliyi
Yük və sərnişin daşınması, nəqliyyat ekspeditor xidmətləri		Azərbaycan Dəmir Yolları, Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi, Dövlət Mülki Aviasiya Administrasiyası,
Rabitə xidmətləri və poçt xidmətləri		Rabitə, İnformasiya Texnologiyaları və Nəqliyyat Nazirliyi
Vəkillik və digər hüquqi xidmətlər		Ədliyyə Nazirliyi

2. Kvotalaşdırma və qadağalar –Respublikanın Gömrük Məcəlləsinin 215-ci maddəsinə əsasən iqtisadi təhlükəsizliyin, ictimai asayişin, insanların mənəviyyatının, həyat və sağlamlığının, mülkiyyət hüququnun, o cümlədən əqli

mülkiyyət hüquqları obyektlərinin, heyvanlar və bitkilər aləminin, ətraf mühitin, xalqların bədii, tarixi və arxeoloji sərvətlərinin qorunması baxımından aşağıdakı əmtəələrin Respublika ərazisinə gətirilməsi və ya aparılması qadağandır:

I. Saxta kəsilmiş pullar. II. Narkotik vasitələr və psixotrop maddələr; III. Pornoqrafik materiallar. IV. Müvafiq Nazirliklərin orqanının qadağan etdiyi əmtəə.

Beynəlxalq ticarət sahəsində qanunvericiliyin ətraflı təhlili göstərir ki, hazırda Respublikada ixrac kvotaları tətbiq edilməsə də AR-nın Gömrük Məcəlləsinin 215.1.-216.2-ci bəndinə əsasən əmtəələrin gömrük ərazisinə gətirilməsinə və ya bu ərazidən aparılmasına müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən məhdudiyyətlər tətbiq oluna bilər. İdxala heç bir qadağa tətbiq edilmir.

1) Müvəqqəti dayandırmalar – Ölkənin metallurgiya sənayesi müəssisələrinin xammal bazasının möhkəmləndirilməsi və effektiv fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədi ilə AR Prezidentinin 17 aprel 2001-ci il tarixli, 457 nömrəli Fərmanı ilə qara və əlvan metal qırıntı və tullantıları ixracı müvəqqəti dayandırılmışdır.

2) Qadağalar. Ölkə Prezidentinin 29 mart 2006-cı il tarixli, 386 nömrəli “Ozondağıdıcı maddələrin idxalı və ixracı sahəsində dövlət tənzimlənməsi barədə” Fərmanı ilə «Ozon qatını dağıdan maddələr üzrə Monreal Protokolu» ilə müəyyən olunmuş tənzimlənən ozondağıdıcı maddələrin idxalı və ixracı qadağan edilmişdir.

3) *Subsidiyalar.* Ölkədə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına 2008-ci ildən başlayaraq Nazirlər Kabinetinin Qərarlarına əsasən kənd təsərrüfatı istehsalçılarına yanacağa, motor yağına və gübrələrə görə subsidiya verilir.

IV.Xarici ticarətdə texniki tələblər

Ölkədə ixrac rəsmiləşdirilməsi – Ölkə Prezidentinin 609 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi Qaydalarına əsasən idxal-ixrac zamanı müvafiq sənədlər gömrük orqanlarına təqdim olunmalıdır:

A.Mənşə sertifikatları - Respublikanın İqtisadiyyat nazirinin 24 dekabr 2001-ci il tarixli 56 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən əmtəə çıxarırlarkən zəruri olduqda mənşəyi haqqında sertifikat

verilməsi Qaydaları”na əsasən sifarişçi mənşə sertifikatı əldə etmək məqsədilə İqtisadiyyat Nazirliyi yanında İstehlak Mallarının Ekspertizası Bürosuna bu sənədləri təqdim etməlidir:

A) Əmtəə göndərəninin Respublikanın müvafiq orqanlarında qeydiyyat sənədlər. B) İxrac olunan əmtəənin alınması haqqında sənədlər: müqavilə, tədarük aktları, nəqliyyat qaimələri. V) Uyğunluq sertifikatı. Q) Əmtəənin göndərənle əmtəə alan arasında kontrakt. D) Hesab-faktura (invoys), keyfiyyət haqqında vəsiqə (pasport), E) zəruri hallarda ixrac edilən malların istehsalı üçün mövcud olan rəsmi icazə (lisenziya).

Cədvəl 2.5.

Azərbaycanda idxal-ixrac zamanı tələb olunan sənədlərin siyahısı⁸

İxracda	İdxalda
1. hüquqi şəxsin DSK tərəfindən müəyyən edilmiş kodu;	1. bağlanmış kontrakt;
2. xarici şəxslərlə bağlanmış kontrakt.	2. gömrük yük bəyannaməsi;
3. ixrac olunan əmtəələrin mənşəyi haqqında sənədlər;	3. invoys
4. dövlət müəssisəsi və ya əmlakında dövlətin yekun payı 50 faizdən yuxarı olan digər müəssisə tərəfindən ixrac olunan malların haqqının qabaqcadan ödənilməsi, yaxud akkreditiv açılması və ya bank zəmanəti barədə sənəd;	4. yol-nəqliyyat sənədləri;
5. bu Qaydalarda nəzərdə tutulan hallarda Nazirlər Kabinetinin sərəncamı və ya müvafiq dövlət orqanının rəyi;	5. malın mənşəyini təsdiq edən sənəd;
6. gömrük yük bəyannaməsi;	6. malın fitosanitar sertifikatı;
7. bu Qaydalarda nəzərdə tutulan hallarda dövlət müəssisəsi və ya əmlakında dövlətin yekun payı 50 faizdən yuxarı olan digər müəssisə tərəfindən bağlanmış müqavilənin İqtisadi İnkişaf Nazirliyində qeydiyyatdan keçməsinə təsdiq edən sənəd.	7. malın uyğunluq sertifikatı;
	8. malın baytarlıq sertifikatı;
	9. Gigiyenik sertifikatı (yeyinti məhsullarına);
	10. Nazirlər Kabinetinin sərəncamı və ya müvafiq dövlət orqanının rəyi.
	11. Dövlət müəssisəsi və əmlakında dövlətin yekun payı 50 faizdən yuxarı olan digər müəssisə tərəfindən bağlanmış müqavilənin İqtisadi İnkişaf Nazirliyində qeydiyyatdan keçməsinə təsdiq edən sənəd.

⁸ AR Prezidentinin 609 sayılı Fərmanına əsasən hazırlanmışdır.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13 iyul 2005-ci il tarixli 135 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Avropa İttifaqı ölkələrinə yeyinti məhsullarının ixracı zamanı keyfiyyət sertifikatlarının verilməsi Qaydası”na əsasən ixracatçı əgər Avropa İttifaqı ölkələrindən hər hansı birinə yeyinti məhsulu ixrac etmək məqsədilə keyfiyyət sertifikatı əldə etmək istəyirsə aşağıdakı sənədləri İqtisadi İnkişaf Nazirliyi yanında İstehlak Mallarının Ekspertizası Bürosuna təqdim etməlidir:

- mənşə sənədinin əsli, uyğunluq sertifikatı, gigiyenik sertifikatı, alqı-satqı müqaviləsi, ixrac olunan məhsulun növündən asılı olaraq fitosanitar sertifikatı, baytarlıq şəhadətnaməsi, ovlanmış heyvanlara müvafiq orqanın icazəsi və onun qadağan olunmamış müddətdə ovlanması və müəssisəyə daxil olduğu haqda sənəd, ixrac ediləcək məhsula dair hesab-faktura (invoys), dövlət rüsumu qəbzi.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət siyasətinin təhlili göstərir ki, idxala və ixraca tarif və qeyri-tarif vasitələri, o cümlədən texniki tənzimləmə tədbirləri ya tətbiq edilmir, ya da dövlət tərəfindən bunlardan çox cüzi miqdarda istifadə edilir.

- Xidmətlərlə ticarətin tənzimlənməsi

Azərbaycanda xidmətlər sahəsinin inkişafı müvafiq qanunvericilik bazasının formalaşması ilə müşayiət olunmuşdur. Xidmətlər sahəsində fəaliyyətin həm ümumi rejimi (Mülki Məcəllə, İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Qanun və s.), həm də ayrı-ayrı xidmətlər sektorunun spesifik aspektləri (Banklar haqqında, Sığorta fəaliyyəti haqqında qanunlar və s.) baxımından tənzimləyici tədbirlərin müəyyən edilməsi üçün qanunvericilik aktlarına bir sıra dəyişikliklər edilmiş və ya yeniləri qəbul edilmişdir.

Azərbaycanın hüquqi doktrinası beynəlxalq müqavilələrin prioritetliyini qəbul edir. Ona görə də Azərbaycanın ÜTT-yə qoşulması həm də çox mühüm və geniş qanunvericilik fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bir sıra yeni qanunlar qəbul edilməli və eyni zamanda ÜTT tələblərinə uyğunlaşdırılması baxımından qüvvədə olan bir sıra qanunvericilik sənədlərinə düzəlişlər edilməlidir. Beləliklə, Azərbaycanda xidmətlər sahəsində müasir tələblərə cavab verən qanunvericilik bazasının

formalaşdırılmasına ehtiyac duyulur. Hal-hazırda bu istiqamətdə işlər davam etdirilir.

Ümumilikdə ÜTT-yə üzvlük sahəsində gedən proseslər içərisində daha çox irəliləyiş məhz elə xidmətlər sahəsindədir. Lakin danışıqlarda qarşı tərəfin ən çox toxunduğu sektorlar: maliyyə, enerji ilə bağlı xidmətlər, audiovizual xidmətlər, boru-kəmərlər nəqliyyatı, telekommunikasiya xidmətləri, tikinti və mühəndis xidmətləridir.

Bank xidmətləri. Bu sahədə mövcud qanunvericilik kifayət qədər liberaldir. Nizamnamə kapitalında xaricilərin iştirakı ilə bağlı əvvəllər mövcud olmuş məhdudiyyət 2004-cü il yanvarın 1-dən ləğv edilmişdir. Başqa sözlə, xaricilər Azərbaycanda 100 faiz xarici kapitallı bank təsis edə bilər, filial və nümayəndəliklər açmağa bilərlər. Bununla belə bank xidmətləri sahəsində idarə heyətinin ən azı 1 üzvünün Azərbaycan vətəndaşı olması, bankların açıq səhmdar cəmiyyəti formasında təşkili kimi məhdudiyyətlər hələ də qalmaqdadır. Həmçinin offşor zonalarda qeydiyyatdan keçmiş bankların filiallarının açılmasına icazə verilmir.

Sığorta xidmətləri. 25 dekabr 2007-ci il tarixli yeni "Sığorta fəaliyyəti haqqında" qanuna əsasən sığorta fəaliyyəti beş illik (yeni fəaliyyətə başlayan sığorta təşkilatları üçün) və müddətsiz lisenziya əsasında həyata keçirilir. Xarici sığorta təşkilatlarının və brokerlərinin Azərbaycanda nümayəndəliklərinin açılmasına icazə verilsə də filialların açılması qadağandır. Digər məhdudiyyət isə idarə heyəti üzvlərinin yarısının, həmçinin sədri və ya onun müavini Azərbaycan vətəndaşı olmasıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin üçüncü kateqoriyasına texniki tədbirlərin daxil edilməsini tələb edir ki, bu da gömrük sərhəddindən əmtəələrin keçirilməsində olduqca lazımdır.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı çərçivəsində ticarətdə texniki sədlər haqqında razılaşma vardır. Burada vəziyyəti texniki şərait və standartlar, həmçinin sınaq qaydaları və sertifikatlaşdırma səviyyəsinə düşürməklə beynəlxalq ticarətə maneçilik törədilir. Burada mövcud razılaşma dövlətlərin müdafiə ixtiyarlarını

qəbul edir. Belə ki, insanların, heyvanların və bitkilərin müdafiəsini və ya ətraf mühitin mühafizəsini və s. hansı ki, dövlət onu vacib sayır. Burada qanunvericilik tədbirləri bütün dünya dövlətlərində müxtəlifdir.

Texniki maneə tədbirləri dedikdə elə qeyri-tarif məhdudiyyətlər nəzərdə tutulur. Bunlar əsasən əmtəələrin texniki xarakteristikalarının milli tələblərin gözlənilməsinə, əmtəənin keyfiyyətinə olan xüsusi tələblər və onların sanitari tələblərə cavab verməlidir. Texniki maneələr dedikdə intellektual mülkiyyət hüququnun tələblərinin əlavəsi kimi başa düşülür.

Tədqiqat nəticəsində təklif edilmiş təsnifatdan görünür ki, texniki tədbirlərə dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən, nəzarət edilən, icazə xarakterli tədbirlər sistemlidir. Belə ki, gömrük sənədləşməsinə müxtəlif nazirlik və idarələrin icazə və sənədlərin verilməsini göstərmək olar. Gömrük sərhəddindən ayrıca kateqoriya əmtəələrin keçirilməsi dövlət səviyyəsində müəyyənləşdirilsə göstərilən mövcud icazələrin olması zəruridir.

Respublikamızda ərazisində keyfiyyət nəzarətinə böyük əhəmiyyət verilməsini nəzərə alaraq şərti olaraq onları əmtəələrin keyfiyyətinə görə xüsusi tələblər kimi texniki maneələr qrupuna aid edilir. Bu kateqoriyaya malların və məhsulların ekoloji xarakterli sertifikatlaşdırılması, fitosanitar nəzarət, veterinar nəzarət, sanitari nəzarət tələb edilməlidir.

Belə ki, texniki şəraiti qablaşdırmağa, markalaşdırma, məsləhətin, izahatın ana dilində doldurulması və s. həmçinin müxtəlif səviyyəli ekspertlərin aparılması aiddir.

Ölkədə intellektual mülkiyyətin texniki maneələr kateqoriyasına daxil edilməsi onların hüquqlarının müdafiəsilə əlaqədar olması ilə əsaslandırılır. Qeyri-tarif məhdudiyyətləri içərisində gömrük sərhəddindən əmtəələrin keçirilməsi zamanı intellektual mülkiyyətin əlamətlərinin formalaşması müşahidə etməklə mövcud olan tədbirlərə intellektual mülkiyyətin obyektini aid etmək məsləhətdir.

Ölkədə intellektual mülkiyyətin hüquqi müdafiəsi sistemində 4 müstəqil sahə cəmləşir. 1. Respublikanın intellektual mülkiyyətini qoruyan qanunvericilik;

2.müəllif hüquqları; 3.patent hüquqları; 4.vətəndaş dövryyəsi və onlar tərəfindən istehsal edilmiş əmtəələrin müdafiəsi.

Respublikada intellektual mülkiyyətin obyektı olan əmtəələrin gömrük sərhəddindən keçirilməsində gömrük nəzarətinin perspektivdə effektivliyinin artırılmasının məqsədi Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına tam hüququ üzv olmaq istəyidir. Respublikanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması üçün üzərinə götürdüğü öhdəliklərdən biri ölkə qanunlarının intellektual mülkiyyətin qorunması haqqındaki qanunvericiliyinin beynəlxalq standartlara uyğun gəlməsidir.

III Fəsil.Xarici ticarət tənzimlənməsinin qeyri – tarif metodlarının təkmilləşdirilməsi yolları

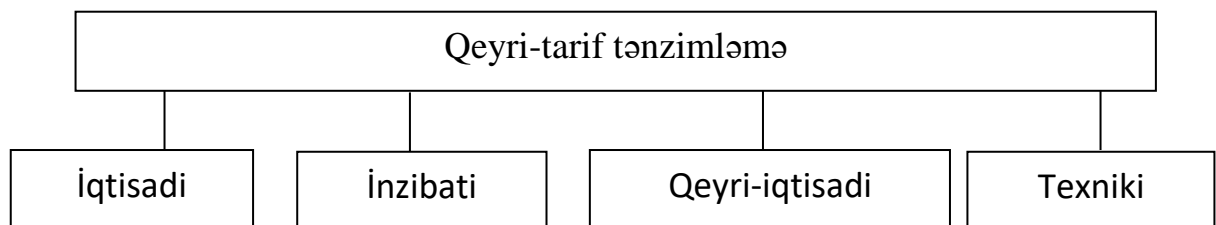
3.1 Xarici ticarət əlaqələrində gömrük tənzimlənməsinin səmərəsinin yüksəldilməsi yolları

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, dövlət tənzimlənməsinin tətbiqinin artırılması aydın olur ki, iqtisadi amillər qarşısında bu istiqamətdə tədqiqat işləri aparmaq üçün geniş imkan yaradır. Yeni xarici ticarət siyasəti formalaşdıran Azərbaycan üçün daxili bazarın qorunmasına yönəldilmiş elmi tədqiqatların aparılması olduqca aktualdır.

Respublikada qeyri-tarif tədbirlərin məhdudiyət ünsürlərini nəzərdən keçirərkən bəzi vacib məsələlərə diqqət artırılmalıdır.

Belə ki, qeyri-tarif tənzimləmə tədbirləri xarici ticarət siyasətinin dövlət tənzimləmə mexanizmi olub özündə iqtisadi qeyri iqtisadi, inzibati və texniki, dövlətlərarasında sərbəst ticarəti məhdudlaşdıran və ya çətinləşdirən şərtləri cəmləşdirir. Bunu aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin qeyri tarif tənzimləmə tədbirlərinin təsnifatı

Sxemdə göstərilənlər qeyri tarif tədbirlərin xarakter və təbiətini əks etdirir. Belə ki, mövcud müəyyənləşdirməyə istinadən, qeyri tarif tənzimləmələrdə tətbiq edilən tədbirlər metodunu təsnifləşdirmək olduqca vacibdir.

Ölkədə xarici ticarətə təsir edən qeyri tarif tədbirlərinin əhatə dairəsi olduqca genişdir. Hər bir qrupda “ən son tədbirlər” yer alır. Qeyd etmək lazımdır ki, bunlar arzuolunmaz kommersion əməliyyatların həyata keçirilməsini sıxışdıran və ya əksinə bu tədbirlərin həyata keçirilməsinə nəzarətin artırılmasına yönəldilmiş və ticarətin həcminə təsir etməyən tədbirlər hesab edilir. Belə ki, qeyri-tarif

maneələrin əksəriyyəti orta mövqə tutur: ticarət əlaqələrini vacib həcmdə saxlamaq, əmtəələrlə yanaşı ölkələrin ticarət əməliyyatlarını qismən məhdudlaşdırmaqdan ibarətdir.

Dünya ölkələrində xarici ticarət əməliyyatlarının qeyri tarif maneələrlə tənzimlənməsinin rolu gömrük tariflərindən onunla fərqlənir ki, qeyri tarif tənzimləmələri artım ənənəsini özündə saxlayır. Burada son onilliklərdə əksər dövlətlərin tarif rüsum miqdarı daim azalır və müəyyən qədər dəyişdirilir. Bundan başqa qeyri-tarif tədbirləri təcrübədə nadir istisnalarla xarici iqtisadi fəaliyyətdə daha çox öz tətbiqini göstərir.

Tədqiqatlar göstərir ki, qeyri-tarif iqtisadi tənzimləmə tədbirlərinə gömrük dəyərinə nəzarəti, valyuta nəzarətini, maliyyə, müdafiə tədbirləri və əlavə gömrük vergilərini daxil edilir. Əmtələrin gömrük sərhəddindən keçirilməsi zamanı minimal və maksimal gömrük dəyəri nəzarəti formasının həyata keçirilməsi iqtisadiyyatın bazar münasibətlərinə keçirilməsindən sonra yeni əhəmiyyət daşıyır.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda qeyri-tarif tədbirlərinin tətbiqi AR “Gömrük tarifi haqqında” Qanununun qüvvəyə minməsindən sonra başlanmışdır. Həmin qanuna əsasən Azərbaycan Respublikası gömrük nəzarəti təcrübəsində idxal əmtələrinin gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsinin əsas hüquqi norma və prinsiplərini tarif və ticarət Baş razılaşmasının müəyyənləşdirdiyi gömrük dəyəri Kodeksinə əsasən tətbiq edilir.

Azərbaycan Beynəlxalq prinsiplər əsasında qanunvericiliklə gömrük dəyəri normalarının meydana gəlməsi Respublikamızın dünya təsərrüfat əlaqələrində iştirakının təmin edilməsinin effektiv iqtisadi inteqrasiyasının yerli gömrük qanunvericiliyinin yeni keyfiyyət başlanğıcını qarşıya qoymuşdur.

Dünya ölkələrinin ticarət təcrübəsində gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsinin müxtəlif yerli müəyyənləşdirmə metodlarına, qeyri tarif maneələri kimi baxmaq olar.

Bütün bunlar dövlətə gömrük rüsum və vergilərinə proteksionist istiqamətinin gücləndirilməsinə şərait yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün dünya dövlətlərində o cümlədən Azərbaycanda valyuta bazarı dövlətin tənzimləmə təsiri altında həyata keçirilir. Azərbaycanda valyuta tənzimlənməsi və “Valyuta nəzarəti haqqında” respublika qanunu, ondan əlavə valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti məsələləri ölkə prezidentinin fərmanları, Mərkəzi Bank və Dövlət Gömrük Komitəsinin göstərişi və normativ aktlarda göstərilir.

Azərbaycan dövlətinin qiymət tənzimləmələri ilə yanaşı valyuta nəzarəti üsulları da tətbiq olunur. Bundan əlavə bunlar da ənənəvi gömrük tənzimləmələrini tamamlayır. Belə ki, valyuta nəzarəti ilə xarici ticarət əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsi arasında qarşılıqlı əlaqənin olması özünü göstərir.

Ölkədə valyuta siyasətinin əsas məqsədi yerli valyutanın sabitliyini saxlamağa, valyutanın konvertrasiyasını təmin etmək, beynəlxalq bazarında onun prestijinin saxlanılmasına nail olmaqdan ibarətdir.

Respublikamızda yerli valyutanın manatın kursunun düşməsi yerli ixracın artmasına və ya ixracatçıların valyuta gəlirlərinin həcmnin artmasına səbəb olur. Yerli valyuta kursunun qalxması ixracatçılar üçün əlverişlidir. Bundan başqa xarici əmtəələrin alınması qiymətləri uyğun surətdə azalır. Belə ki, valyuta əməliyyatlarının tənzimlənmə sisteminin özəyini ixracdan alınan valyuta gəlirlərin bir hissəsinin mütləq dövlətə satılmasından ibarətdir.

Ölkədə müdafiə tədbirlərinə əlavə gömrük ödəmələrini, müxtəlif formalı vergi qoymalar, əlavə dəyər vergisi, aksizlər, digər xüsusi vergilər, və xüsusi rüsum növləri aid edilir.

Əlavə Dəyər Vergisi, aksizlər və digər vergilər xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinə yönəldilmiş qeyri-tarif tədbirləri kimi yerli istehsalçıların maraqlarının qorunması, yerli əmtəələrinin tarif tənzimləmələri tədbirləri ilə birgə

rəqabət qabiliyyətinin stimullaşdırılmasına görə tətbiq olunur. Belə ki, mövcud vergilər daxili bazarda xarici əmtəələrin qiymətlərini tənzim edir, ölkə əmtəələrini xarici rəqabətlərdən qoruyur.

Qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-tarif, xüsusi vergi qoyma növlərinə; dempinq əleyhinə , aktidenpinq, kompensasiya və xüsusi rüsumlar aid olunur.

Göstərilənlərdən əlavə xüsusi növ rüsumların tətbiq edilməsi üçün ümumi şərt o vaxt qəbul edilə bilər ki, gətirilən əmtəələr ölkədə eyni əmtəələrin istehsalçılarına zərər gətirsin və yaxud belə əmtəələrin istehsalının artırılmasına maneçilik törətsin. Bu cür rüsumların həyata keçirilməsi üçün əvvəlcədən xüsusi tədqiqat aparmaq vacibdir.

Dünya ölkələrində antidempinq rüsumları dünya ticarətinə XX -XXI əsrlər ərəfəsində qiymətlərin aşağı salınması yolu ilə gömrük maneələrini əmələgətirən inhisarı aradan qaldırmaq məqsədilə tətbiq olunmuşdur.

Dünyada antidempinq tədbirlər – ixracatçıdan yerli istehsalçılara vurulan zərəre görə kompensasiyanın tutulmasını özündə birləşdirir. Belə rüsumlara diskret hərəkət silahı kimi baxmaq vacibdir. Bu cür rüsumlar 50-100% miqdarında xarici əmtəələri idxal edən idxalçıdan daxili bazarın təşkilini pozan bir hərəkət kimi qəbul olunur.

Dünya ölkələrinin ticarət təcrübəsində dempinqin uzun müddət dəqiq ümumi qəbul edilmiş müəyyənləşdirilməsi mövcud olunur. Bu isə gömrük orqanlarında özbaşınalığa xüsusilə iqtisadi çətinliklərə səbəb olur. Bu məqsədlə hal-hazırda QATT VIII Maddəsində qəbul edilmiş Antidempinq məcəlləsi müəyyən mənada dempinqin müəyyənləşdirilməsini bir qədər kodlaşdırmışdır. Belə ki, özbaşınalıqlar xeyli azalmışdır. Xarici ticarətdə **kompensasiya rüsumlarının tətbiqi** ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən əmtəələrin istehsalında və ixracında birbaşa və ya dolaylı yolla subliyalardan istifadə edilmişsə və həmin əmtəələr ölkə istehsalına ziyan gətirirsə onda tətbiq edilir.

Belə ki, kompensasiya rüsumları əsasən ixracın artan subsidişdirilmə səviyyəsinə bir reaksiyadır. Onlar subsidişlər səviyyəsində əlavə vergilər qoymaqla belə ixracların üstünlüklerini ləğv etmək üçündür.

Dünya ölkələrində xüsusi rüsumlar ölkənin gömrük ərazisinə eyni əmtə istehsal edən yerli istehsalçılara ziyan vura biləcək maraq və şərtlərlə gətirilərsə onda mühafizə tədbiri kimi tətbiq olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi mühafizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi – xüsusi müəyyənləşdirmə tədqiqatı tələb edən çox əziyyətli və uzun vaxt tələb edən məsələdir. Belə ki, Respublikada maraqlı tərəflərlə məsləhətləşmələr aparıldıqdan sonra, əgər mühafizə tədbirlərinin keçirilmə nöqtəyi-nəzəri uyğun gələrsə ondan sonra tətbiq olunur. Tərəflər arasında məsləhətləşmələrin gedişində ola bilər ki, Azərbaycan tərəfinin məlumatları o qədər də çatışmır. Belə ki, qarşı tərəf əks dəlillər gətirərək subutediciliklə göstərir ki, Azərbaycana gətirilən xarici əmtəələr yerli istehsalçılara ziyan gətirmir. Bütün bunlar isə sonradan nəzərə alınır. Azərbaycan Respublikasında mühafizə tədbirlərinin tətbiq edilməsi üçün artan idxal ilə yerli sənayeyə ziyan dəyməsi arasında inkarolunmaz təsdiqləyicilər olmalıdır. Artıq bu məsələlərə son dövrdə xüsusi diqqət yetirilir. Artıq respublikamızda yeni sənaye məsələləri yaradılmışdır. Bu isə ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafına güclü təkan verəcəkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, inzibati vasitələr XX yüzillikdə xarici ticarətdə əhəmiyyətli miqdarda maliyyə ehtiyatları və tarif maneələrini ötür keçə biləcək vergi və yığımlarını vermək iqtidarında olan nəhəng şirkət firma və inhisarçıların iştirakının fəallaşması ilə ortaya qalxmışdır. Belə ki, inzibati qayda vasitələrinin işlədilməsi rüsum və digər iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsinə nisbətən bir qədər asandır. Belə ki, onlar o vaxt tətbiq edilir ki, iqtisadi alətlər daha təsir gücünə malik deyildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarakter xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı iqtisadi tənzimləmə vasitələrinə inzibati tənzimləmə vasitələrinə nisbətən daha çox üstünlük verir.

Dünya ölkələri arasındakı ticarət əlaqələrinin tənzim edilməsində bütün bunlara baxmayaraq müasir ixracın tənzimlənməsi üçün inzibati tədbirlərdən daha geniş şəkildə istifadə olunur. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının icazəsinə əməl edilmədən çox vaxt bu qaydalar əməl etmirlər. Qloballaşma şəraitində müasir dünyada idxalı tənzimləmək üçün istifadə edilən inzibati vasitələr, onların çatışmamazlıqlarına baxmayaraq xarici ticarətdə yaranmış şərait kimi onunla razılaşmaq lazımdır. Belə ki, inzibati tənzimləmə normalarının idxalçılar tərəfindən qiymətləndirilməməsi, ixracatçılar üçün isə xoşa gəlməz nəticələrə gətirib çıxarır.

Dünya ölkələrində tətbiq edilən inzibati vasitələrin hamısı idxalın geniş ölçüdə çevik tənzimlənməsinə şərait yaradır. Bu vasitələrin vasitəsi ilə dövlət bəzi əmtəələrin alınmasını və ya konkret ölkədən gətirilən əmtəələrə tam qadağa qoyur. Burada idxalı müəyyən ciddi səviyyədə saxlaya bilər, daxili istehlaka nisbətən onu artır və ya azalda bilər. Bundan başqa əmtəə-pul mübadiləsinin strukturu və dinamikasına təsir etmədən, vacib olan hallarda tezliklə onu azalda bilər.

Təcrübədə ixraca gəldikdə isə, inzibati vasitələrdən istifadə, iqtisadi tədbirlərdə olduğu kimi Respublika sənayesinin inkişafı Azərbaycan üçün xarakter olan xammal ixracı ilə əlaqədar lazımi qədər azaldırlar.

İqtisadiyyatda vəziyyətin pisləşdiyi infilyasiya, daxili və dünya qiymətləri arasında fərq halları olduqda məhdudlaşdırılmış resurslardan yaxşı istifadəni səfərbər etmək məqsədi ilə dövlət ilk növbədə tələb və təklif mexanizmindən yan keçərək inzibati alətlərə əl atır ixracı məhdudlaşdırır.

İdxalın inzibati tədbirlərlə tənzimlənməsindən istifadə edərkən, tədbirlərin işlənilməsinə xüsusi baxmaq lazımdır. Nəzərdə tutulmuş məqsədə çatmaq üçün təkcə nəzarətedici tədbirlərə deyil, həm də maraqlandırıcı tədbirlərə də xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. İqtisadiyyatda və sosial sahədə olan neqativ halların aradan qaldırılmasına diqqət yetirilməlidir. Əks təqdirdə inzibati tədbirlər struktur yenidənqurmalara, dünya təsərrüfatına inteqrasiyaya maneələr törədə bilər. Məhz buna görə də iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə diqqət aparılmalıdır.

Göstərilən təsnifatda qeyri-tarif tənzimləmə tədbirlərindən görünür ki, qeyri-tarif tənzimləmələrinin əsas tərkib hissəsini inzibati metodlar təşkil edir. Belə ki, embarqo, lisenziyalaşdırma, kvotalaşdırma və həmçinin ixrac nəzarəti daxil olmaqla qadağalara aid edilir.

Təsərrüfat əlaqələrində embarqo dünyada tanınan, qeyri-tarif xarakterli, daha möhkəm ticarət-siyasi təbirdir. Mövcud qadağalar beynəlxalq razılaşdırmalar və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qərarları daxilində tətbiq edilir.

Dünya təcrübəsində qadağaları 2 formaya bölmək olar: açıq və gizli forma. Qadağalara misal olaraq Respublikamızda «idxalın» lisenziyalaşdırılması haqqında» qanundan sonra tətbiq edilir. Dünya ölkələrində qəbul edildiyi kimi lisenziyaların verilməsi bir dövlət orqan olaraq Respublika İqtisadiyyat nazirliyinə həvalə edilmişdir.

Tədqiqatlara görə lisenziyalaşdırma iki növə bölünür: avtomatlaşdırılmış və avtomatlaşdırılmamış. Avtomatlaşdırılmış lisenziya o deməkdir ki, idxalçı (ixracatçı) ərizə verməkdə heç bir əlavə icazələrə ehtiyac olmadan lisenziya əldə edir.

Bundan başqa avtomatlaşdırılmamış lisenziyalaşdırma ilə idxala (ixraca) lisenziyanın alınması əlavə tələblərə (məsələn, əmtəələrin aparılması – gətirilməsi üçün nəzarətedici orqandan icazənin alınması, nazirlikdən) cavab verdikdən sonra əldə edilir. Əgər əmtəələr kvotalaşdırılma siyahısındadırsa onda kvot ayrılması haqqında sənədi lisenziya alma zamanı iqtisadi inkişaf nazirliyinə müraciət olunmalıdır.

Tətbiq edilən kvotalaşdırma idxalın (ixracın) qlobal (bölüşdürülməmiş) fərdi (bölüşdürülmüş) fəslə, tarif və digər məhdudlaşdırma növlərindən biridir. Burada həyata keçirilən proses limitləşdirilməsindən ibarət bir prosesdir. Bu isə xarici ticarətin balanslı və tədiyyə balansını, daxili bazarda tələb və təklifi tənzimləmək, daxili bazarı qorumaq üçün tətbiq edilir. Burada beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir.

3.2. Xarici ticarətinin qeyri-tarif tənziplənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Hal-hazırda ölkəmizin xarici ticarət siyasətinin qarşısında duran ən vacib məsələlərdən biri də xarici ticarət əlaqələrinin kəmiyyət və keyfiyyətində yüksəkliyə nail olmaq və onun səmərəliliyini təmin etməkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarət əlaqələrinin diversifikasiyasının təmin olunması xarici ticarətin infrastrukturunun genişləndirilməsini təkidlə tələb edir. Ölkəmizdə xarici ticarət anbarlarının lazımi səviyyəyə çatması gömrük rəsmiləşdirilməsinin mürəkkəbliyi, qanunların tətbiqində bürokratik əngəllərin olması xarici ticarət əlaqələrinin inkişafına mənfi təsir səbəblərdir. Bundan başqa Respublikada sahibkarlığın inkişafında münbit şəraitin yaradılması, onlara dövlət dəstəyinin daha da artırılması, xüsusilə də ixrac yönümlü əmtəələr istehsalının dəstəklənməsi nəticəsində Azərbaycan gündəlik istehlak məhsullarının idxalçısından rəqabətqabiliyyətli əmtəə və xidmətlər ixrac edən bir ölkəyə çevirmək olar. Mövcud sahədə Azərbaycan dövlətinin apardığı əməli və praktik işləri müsbət qiymətləndirmək olar.

Belə ki, Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanmış “Biznesin aparılması – 2016 islahatları” (“Doing Business-2016”) adlı illik hesabatın nəticələrinə görə Respublikamız 185 ölkə arasında 35-ci olmuşdur. Belə ki, Azərbaycan xarici ticarət sahəsində həyata keçirilən islahatlara (gömrükdə “vahid pəncərə” sisteminin tətbiqi və s.) baxmayaraq xarici ticarət üzrə Respublikanın “Doing Business 2011” üzrə 169-cu pillə, “Doing Business 2012”-də isə 170-ci pillə təşkil etmişdir.

“Doing Business 2016”-də Azərbaycan üzrə xarici ticarət sahəsi konkret sub göstəricilərinə diqqət yetirək:

A. Respublikamızda standart mal partiyasının ixracda 8, idxalda isə 10 sənəd tələb edilir. Bu cür sənədlərin sayı Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya dövlətlərində müvafiq olaraq 7, və 8-dir. İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına daxil olan ölkələrdə isə müvafiq olaraq 4 və 5 sənəd lazım gəlir.

B. Respublikada standart mal partiyasının ixracı üçün 38, idxalı üçün isə 42 gün tələb edilir. Şərqi Avropa dövlətində ixrac üçün təxminən 28, idxal üçün isə 30 gün tələb olunur. İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı daxil olan dövlətlərdə ixrac üçün 11, idxal üçün 12 gün lazımdır.

V. Respublikada standart mal partiyasının ixrac xərci hər konteynerə görə 2900, idxal xərci isə hər konteynerə görə 3400 ABŞ dollar tələb edilir. Şərqi Avropa dövlətlərində isə ixracın xərci hər konteynerə görə təxmini olaraq 1770, idxalda isə 1980 dollar tələb edilir. İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına daxil olan dövlətlərdə isə bir konteynerin ixracına tələb olunan pul 1020, idxalı üçün isə 1072 dollar tələb edilir.

**2015 və 2016-cı illər üzrə Dünya Bankının “Biznesin aparılması”
hesabatında Azərbaycanın biznes mühitinin müqayisəli indikatorları⁹**

Azərbaycanın biznes mühitinin müqayisəli indikatorları Komponentlər	“Doing Business 2016” üzrə rəng	“Doing Business 2015” üzrə rəng	Rəng dəyişikliyi
“Doing Business”	65	67	2
<i>o cümlədən</i>			
Biznesə başlama	20	16	4
Tikinti icazələrinin verilməsi	170	170	0
Aktiv işçilər	171	171	0
Əmlakın qeydiyyatı	9	8	-1
Kredit əldə etmə	48	45	-3
İnvestorların qorunması	24	21	-3
Vergilərin ödənişi	81	100	24
Xarici ticarət	168	169	-1
Müqavilələrin icrasının hüquqi qüvvəsi	26	24	0
Biznesin bağlanması	92	91	-2

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamız son “Biznesin aparılması” hesabatında ticarətin sadəliyi reytinginə görə tutduğu mövqə Respublikada bu sahədə islahatların aparılmasını təkidlə tələb edir. Belə ki, əmtəələrin sərhədlərdən

⁹ <http://www.doingbusiness.org/>

keçməsinə olan bütün maneələri aradan götürə bilər.

Respublika Nazirlər Kabineti xarici ticarətin genişləndirilməsinin vacibliyini qəbul edərək ölkənin Sosial-İqtisadi İnkişaf Konsepsiyasında, ticarətlə bağlı bir sıra prioritetləri irəli sürmüşdür: A)xarici ticarət qaydalarının sadələşdirilməsi; B)idxal və ixrac edilən əmtəələrin strukturunun diversifikasiyası; V)idxal və ixracın ərazi (ölkə) strukturunun diversifikasiyası şaxələndirilməsi; Q)Ümumdünya Ticarət Təşkilatının prinsipləri çərçivəsində daxili bazarın qorunması imkanlarının təhlili; D)idxalı əvəz edən məhsulların istehsalının stimullaşdırılması üzrə ticarət siyasətinin işlənilib hazırlanması; E)preferensial ticarət rejimlərindən faydalanma imkanlarının tədqiq edilməsi; Ə)ticarət statistikasının təkmilləşdirilməsi; G)xarici ticarətdə elektron ticarətin rolunun analiz edilməsi və s.

Belə bir qənaətə gəlmək olur ki, bazar prinsipləri əsasında inkişaf edən Azərbaycanda xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyini yüksəltmək üçün bir sıra prinsiplər nəzərə alınmalıdır.

1. Azərbaycanın mövcud təbii-iqtisadi resurslarından məqsədli istifadə edilməli;
2. Respublikada ixracyönümlü məhsul istehsalında elmi-texniki tərəqqinin və müasir innovasiya texnologiyalarından istifadə imkanları nəzərə alınmalıdır;
3. Müəssisə, firma və şirkətlərin müəyyən əmtəələr istehsalı üzrə ixtisaslaşma səviyyəsi yüksəldilməlidir;
4. Respublikada nəqliyyat və infrastruktur yüksək inkişaf səviyyəsinə qaldırılmalıdır;
5. Ölkədə xarici ticarəti tənzimləyən qeyri-tarif üsullarının qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq tələblərə cavab verməsi.

Araşdırmalarımız göstərir ki, iqtisadiyyatın xarici faktorlarla sıx əlaqələliyini və qarşılıqlı asılılığını nəzərə alaraq dövlətlər xarici ticarət əlaqələrinin səmərəli qurulması üçün aşağıdakı 3 inkişaf modelindən istifadə olunur:

A.Ölkəni ixrac imkanlarının yüksəldilməsini nəzərdə tutan inkişaf modeli.

B. Ölkədə idxalı əvəz edəcək istehsal sahələrinin inkişaf modeli.

V.Dövlətlər arasında iqtisadi integrasiya modeli.

Göstərmək lazımdır ki, ölkəmizdə ixracıya yönəldilmiş istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi beynəlxalq əlaqələr sistemində münasibətlər sistemində mühüm rol oynayan modellərdən biri hesab edilir. Respublikamızın bu modeli uğurla tətbiq edə bilməsi üçün ilk növbədə müəssisələri, şirkətləri, firmaları beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına diqqət yetirməlidir. Bu məqsədlə Respublikanın prioritet sahələrə əsaslı vəsait qoyuluşu artırılmalı, istifadəsiz resurs mənbələri dövlətə cəlb edilməlidir. Belə ki, istehsal olunan əmtəələrin beynəlxalq bazarlara sərbəst çıxışı stimullaşdırılmalıdır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı tərəfindən 185 seçilmiş dövlət üzrə müxtəlif növ əmtəələrin ixracı və idxalı ilə bağlı məlumatları birləşdirən “Dünyanın Vahid Ticarət Metodu” məlumat bazası əsasında Standart Beynəlxalq Ticarət Təsnifatı üzrə əmtəələrin 4 rəqəmli təsnifatından istifadə edilməklə, Azərbaycan üçün Balassa İndeksi və Xalis İxrac Əmsalı müəyyən edilmişdir.

Respublikamızın ümumi ticarətə nisbətən rəqabətli xüsusiyyətlərə və daha sürətli artıma və ixrac potensialına malik olan əmtəələr vardır. Bu əmtəələrə kənd təsərrüfatı məhsulları, tikinti məhsulları, kimya məhsulları aiddir. Respublikada 45 əsas rəqabətli məhsuldan 27-i üzrə ixracın artım sürəti dünya idxalının artım sürətindən irəlidədir. Belə ki, onların rəqabətə daha çox davamlı əmtəə olduğunu sübut edir. Belə əmtəələr daha rəqabətli, o cümlədən böyük istehsal və ticarət potensialına malik əmtəələrdir. Ona görə də daha uğurlu əmtəə kimi təzə və ya qurudulmuş, qabığı təmizlənmiş və ya təmizlənməmiş qoz-fındıq (080211) məhsulları özünü göstərir. Bu əmtəələrin dünya ixracında payı 4,9% olmaqla, dünyada 4-cü yeri tutur. Başqa əsas məhsulumuz isə təzə meyvələrdir (081080).

Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyi və yerli istehsalın stimullaşdırılması baxımından bir sıra mal qrupları üzrə idxal asılılığından azad olunmalıdır. Belə ki, bütün əmtəə və xidmətlər üzrə idxalı əvəz edəcək istehsal sahələrini inkişaf etdirmək mövcud potensial, həm də sosial-iqtisadi effektivlik baxımından

gərəksizdir. Bundan başqa idxalı əvəz edəcək istehsal sahələrinin təşkili böyük həcmdə investisiya qoyuluşlarını qarşıya qoyur.

Ölkəmizdə xarici ticarət əlaqələrinin nəzəri-metodoloji prinsiplərinə əsaslanaraq hazırkı dövrdə dünya təsərrüfat əlaqələrində gedən prosesləri, Respublikanın iqtisadi inkişaf xüsusiyyətlərini və istiqamətlərini nəzərə alaraq hazırda respublikamızın xarici ticarət əlaqələri nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməlidir:

- 1. Ölkədə ixrac və idxalın strukturunun şaxələndirilməsi məqsədilə təkmilləşdirilməsi;*
- 2. Respublikada xarici investisiyaların ölkəyə axınının intensivləşdirilməsi yolu ilə innovasiya və texnoloji yeniliklərin həyata keçirilməsi;*
- 3. Ölkədə istehsal-texnoloji proseslərin modernləşdirilməsi.*

Göstərilən istiqamətlərdə səmərəli xarici ticarət siyasətinin həyata keçirilməsi üçün bir sıra zəruri problemlərin həll edilməsi lazımdır:

- 1. Xarici bazarlarda əmtəənin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə elmi-texniki tərəqqinin müasir nailiyyətlərindən maksimum istifadə edilməsi.*
- 2. Respublikada standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma sahəsində dünya təcrübəsinin dərinədən mənimsənilməsi.*
- 3. Ölkədə sahibkarlıq subyektlərinin dünya bazarların sərbəst çıxışının təmin edilməsinin müxtəlif qeyri-tarif tədbirləri ilə dövlət tərəfindən stimullaşdırılması.*
- 4. Respublikada sənaye ilə yanaşı, kənd təsərrüfatı emaledici və xidmət sahələrinin daha da inkişaf etdirilməsi.*
- 5. Ölkədə qeyri-tarif tədbirləri vasitələr və mexanizmlərlə daxili bazarın qorunmasının həyata keçirilməsi.*

Azərbaycanın xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərindən biri də ÜTT-yə effektiv şəkildə üzv olmaqdan ibarətdir. Belə ki, Ümumdünya Ticarət Təşkilatına qoşulmaq istəyən və ya artıq üzv olmuş bütün dövlətlər üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mövcud problemlərdən hesab edilən ən əsas xarici

ticarət siyasətinin və onun əsas tərkib hissəsi olan gömrük-tarif siyasətinin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına qaydalarına uyğunlaşdırılması problemi.

Beləki, Azərbaycan Xarici Ticarət rejimi haqqında Memorandumu 1999-cu ildə Ümumdünya Ticarət Təşkilatının Katibliyinə təqdim etmişdir. Eyni zamanda Ölkə Prezidentinin 1583 sayılı 2006-cı il 2 avqust tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Qanunvericiliyin Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tələblərinə uyğunlaşdırılması üzrə Tədbirlər Planı təsdiq edilmişdir. Sözügedən Tədbirlər Planında nəzərdə tutulmuş 40 normativ-hüquqi aktdan 3-ü qüvvədən düşmüş və yenisi ilə əvəz edilmişdir. Beləliklə, hazırlanmalı və ya mətnində zəruri dəyişikliklər edilməli olan sənədlərin sayı 40-dir və ondan 18-si artıq qəbul edilmiş və qüvvəyə minmişdir. Digər sənədlər ilə bağlı müvafiq işlər aparılır.

Ümumiyyətlə, dünya təcrübəsində milli qanunvericiliyin ÜTT normalarına uyğunlaşdırılmasının bir sıra üsulları vardır: Burada 3 yolu fərqləndirmək olar.

Mövcud birinci yol Braziliya yolu adlanır. Belə ki, Brazilya dövləti olduqca sadə üsuldan istifadə etmişdir. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının əsas sənədləri portuqal dilinə tərcümə olunmuş və kiçik preambula ilə Braziliyada yerli qanunlar kimi qəbul edilib.

Dünyada ikinci yolu şərti olaraq Yapon metodu adlanır. Yaponiya elan etmişdir ki, o, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı sazişlərini qəbul edir. Bundan əlavə hər hansı bir mübahisəli və mürəkkəb vəziyyətdə Yapon qanunlarına deyil, Ümumdünya Ticarət Təşkilatının çərçivəsində qüvvədə olan hüquqi normalara əsaslanır. Yerli qanunvericilikdə isə heç bir dəyişiklik edilmir.

Dünyada üçüncü yol isə Rusiya yoludur. Hərgah Rusiyada yalnız ÜTT sənədlərinin rus dilinə tərcümə edilməsi ilə kifayətlənməyib, həm də ÜTT-nin normalarına əsaslanan yerli qanunlar formalaşdırılmışdır. Göstərmək lazımdır ki, Respublikamızda da bu üsul artıq tətbiq olunur.

Gömrük güzəştləri, kənd təsərrüfatına daxili dəstək tədbirləri və ixrac subsidiyaları sahəsində öhdəliklər üzrə ikitərəfli danışıqlar mövcuddur. Belə ki, tarif güzəştləri üzrə danışıqların məqsədi xarici iqtisadi fəaliyyətin bütün əmtə

nomenklaturası üzrə tarif dərəcələrinin tətbiq edilə bilən ən yüksək həddini müəyyənləşdirilir.

Azərbaycanın tarif güzəştləri ilə bağlı ilk təklifləri ölkəmizin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmasına hazırlıq işləri üzrə Komissiyanın 21 iyun 2004-cü il tarixində keçirilən ikinci iclasında təsdiq olunmuş və Ümumdünya Ticarət Təşkilatına təqdim olunmuşdur. Son dövrdə Respublikada bir neçə dəfə təkliflərə baxılmış və təkmilləşdirilmiş variantları Komissiyanın iclaslarında təsdiq edilərək Ümumdünya Ticarət Təşkilatına verilmişdir.

Belə ki, tətbiq ediləcək rüsumların dərəcəsi 0%-15% arasında müəyyən edilmişdir. Respublikamızda idxal tariflərinin orta dərəcəsi 10,8%-ə bərabərdir. Ümumdünya Ticarət Təşkilatına təqdim edilən bazara çıxış sənədində əks olunan ilkin təklif olunan yüksək hədd dərəcələrinin orta dərəcəsi isə 14,6%-ə bərabərdir. Belə ki, spesifik tariflərin advalor dərəcəsini 32% hesablamaq şərti ilə. Ölkəmizdə təkliflər hazırlanarkən Respublika iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyət kəsb edən və prioritet olan sahələrin qorunması üçün yuxarı tarif dərəcəsi müəyyən edilərkən başqa sahələrdə tarif dərəcələrinin aşağı salınması nəzərdə tutulmuşdur. Bundan əlavə orta tarif tarazlığının saxlanması prinsipi əsas götürülmüşdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın iştirak etdiyi tarif danışıqları bir sıra istiqamətlərdə aparılır: 1)Kənd təsərrüfatı məhsulları; 2)qeyri-kənd təsərrüfatı məhsulları; 3)sektoral təşəbbüslər.

Respublikamızın kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə bound təkliflərinin orta dərəcəsi 20,8% təşkil edir. Belə ki, kənd təsərrüfatı məhsullarına tətbiq olunan tariflərin orta dərəcəsi 17,3% qəbul edilib. Belə ki, tariflərinin minimal həddi 0%, maksimal həddi isə 45% qəbul edilib. Maksimal faiz yalnız bir əmtəə mövqeyi üçün nəzərdə tutulmuşdur, bu da sənaye üsulu ilə istehsal olunan toyuqlardır. 0% gömrük rüsumu əsasən damazlıq heyvanlara, səpin üçün toxumlara, uşaq qidasına və elmi tədqiqatlar üçün nəzərdə tutulmuş idxala müəyyən edilmiş əmtəələrə aiddir.

Ölkədə spirtli içkilər və tütün üçün ilkin təkliflər tətbiq olunan spesifik tariflərin iki dəfə artırılması ilə müəyyən edilmişdir. AR DGK tərəfindən bound

təkliflərində spesifik tariflərin advalor dərəcələri hesablanmış və aksizli mallar üçün tətbiq olunan rüsumun 20%-32% olduğu göstərilir.

Ölkədə tarif kvotası yalnız bir əmtəə mövqeyində, bərk buğdada nəzərdə tutulur. Belə ki, kvotadaxili 0%, kvotadan artıq 32% gömrük idxal rüsumu deməkdir. Göstərmək vacibdir ki, tarif kvotaları Ümumdünya Ticarət Təşkilatı qaydaları ilə qadağan olunmur, onun tətbiqi qaydaları mürəkkəb olduğuna görə üzv dövlətlər tərəfindən müsbət qəbul edilmir.

Respublika Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin təklifinə əsasən göstərilən sahələr üzrə ilkin təkliflərdə yüksək tariflər müəyyən edilmişdir: ət və ət məhsulları; süd və süd məhsulları; bəzi meyvə və tərəvəz növləri; konserv sənayesi; spirtli içkilər; tütün; pambıq; ipək və s. göstərilən sahələrin qorunması üçün 25%-50% gömrük rüsumu nəzərdə tutulması müəyyən edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikada qeyri-tarif tədbirləri qeyri-kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edən sahələrdə tətbiq edilir. Qeyri kənd təsərrüfatı məhsullarında Respublikamız ilkin təkliflərinin sadə ortalaması 11,6% təşkil edir. Mövcud təkliflər 0%-50% arasında müəyyən edilib. Belə ki, yüksək tarif dərəcələri əsasən trikotaj, paltar və geyim əşyaları, kimya sənayesi, məhsulları, metallurgiya, mebel sənayesi üçün nəzərdə tutulur. 0% əsasən Respublikada istehsal və emal üçün xammal kimi idxal olunan mallar üçün nəzərdə tutulub.

Təşkilatın bir sıra aparıcı ölkələri ticarətin daha da liberallaşdırılmasını nümayiş etdirmək məqsədi ilə bir neçə sektor seçərək orada 0% tarif dərəcəsi ilə iştirak etmək təşəbbüsünü irəli sürmüşlər. Əsas sektorlar aşağıdakılardır: İnformasiya texnologiyaları; kimyəvi harmonikləşdirmə; mülki aviasiya; tikinti avadanlıqları; kənd təsərrüfatı avadanlıqları; əczaçılıq preparatları və tibb avadanlıqları; elmi avadanlıqlar; dəmir; oyuncaqlar və s.

Ölkəmizin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına güzəştli şərtlərlə qəbul olunmasında Azərbaycana hansı statusun verilməsi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Ümumdünya Ticarət Təşkilatında üzv ölkələr 3 inkişaf statusu əsasında bölünür: inkişaf etmiş, inkişaf etməkdə olan və ən az inkişaf etmiş ölkələr. Azərbaycanı ən az inkişaf etmiş ölkələr kateqoriyasına aid etmək olmaz. Lakin Ümumdünya

Ticarət Təşkilatının sazişlərində inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün də kifayət qədər güzəştlər mövcuddur və elə bu səbəbdən də namizəd ölkələrin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına qəbulu zamanı ÜTT üzvləri bu ölkələrə inkişaf etməkdə olan ölkə statusunun verilməsindən yayınırlar. Yeni üzv olan ölkələrin, misal üçün Qırğızıstan, Gürcüstan, Moldovanın və Ermənistanın ÜTT-yə qəbulu zamanı Ümumdünya Ticarət Təşkilatının üzvləri onları “keçid iqtisadiyyatlı” ölkə adlandıraraq sənədlərə bu termini daxil etmişdilər, lakin faktiki olaraq bu ölkələrin öhdəlikləri inkişaf etmiş ölkələrin öhdəliklərinə bərabər və ya onlardan da artıqdır.

Azərbaycanın kənd təsərrüfatı üzrə danışıqlarda problemləli olan məsələləri aşağıdakılardan ibarətdir.

1. Azərbaycana İEOÖ kimi yanaşılmamağı;
2. vergilərin ləğvi ilə bağlı imtiyazların subsidiya kimi qəbul olunmaması;
3. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin borclarının silinməsinin subsidiya kimi qəbul olunmaması.

Xidmətlərlə ticarət sahəsində öhdəliklər üzrə ikitərəfli danışıqlar. Azərbaycan xidmətlər sektorunda ikitərəfli danışıqları aşağıdakı ölkələrlə aparır: ABŞ, Aİ, Tayvan, Yaponiya, Koreya, Hindistan və Norveç. Türkiyə, BƏƏ, Oman, Qırğızıstan və Gürcüstanla ikitərəfli danışıqlar yekunlaşmış və bu barədə ikitərəfli protokol imzalanmışdır. Moldova ilə isə ikitərəfli danışıqlar yekunlaşmışdır, protokolların imzalanması gözlənilir. Bütövlükdə xidmətlər sahəsinə dair Azərbaycan tərəfinə bildirilmiş əsas tələblər aşağıdakılardan ibarətdir:

Respublikada horizontal öhdəliklərə dair əsas tələblər bunlardır:

1. Göstərilən xidmətlərə subsidiyaların tətbiq edilməyəcəyinə dair öhdəliyin aradan qaldırılması;
2. Xarici mütəxəssislərin Respublikamızda xidmətlər göstərməsi üçün mövcud şəraitin daha da sərbəstləşdirilməsi.

Azərbaycanda spesifik öhdəliklərə dair əsas tələblər bunlardan ibarətdir:

1. Respublikanın xidmətlər bazarının daha da liberallaşdırılması;
2. Xarici hüquqi şəxslərin Azərbaycanın xidmətlər bazarında heç bir diskriminasiya olmadan xidmətlər göstərilməsi üçün şəraitin mövcudluğu;

3.Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tələblərinə uyğun olaraq xidmətlər göstərilməsinin bütün üsulları üzrə Respublika tərəfinin təklif etdiyi məhdudiyyətlərin ləğv olunması;

4.Mövcud xidmətlər sahəsində öhdəliklərə dair məlumatları özündə əks etdirən cədvələ xidmətlərə dair Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tərtib etdiyi təsnifatda əksini tapmış 160 xidmət növlərinin hamısının daxil edilməsi.

5.Respublikada sığorta bazarının tam liberallaşdırılması və xarici hüquqi və fiziki şəxslərin bu sahədə fəaliyyətinə heç bir məhdudiyyətin olmaması;

6.Respublika Mərkəzi Bankının xarici bank vəsaitinin yerli bank vəsaitində iştirakına məhdudiyyət tətbiq etmək hüququnun və digər qadağaların ləğv olunması;

7.Respublikanın telekommunikasiya sahəsində "Aztelekom"un müstəsna hüququnun ləğv edilməsi və bu sahənin tam sərbəstləşdirilməsi;

8.Ölkədə paylaşdırma xidmətləri üzrə heç bir məhdudiyyətin qoyulmaması;

9.Ölkədə ən əlverişli rejimdən istisnalar cədvəlinə daxil edilmiş istisnaların aradan qaldırılması və bütün dövlətlərə eyni şəraitin yaradılması.

Müasir qloballaşma şəraitində təcrübə göstərir ki, Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlüklə bağlı danışıqların nəticələri yalnız cari müqayisəli üstünlüyə malik olan istehsal sahələrinin deyil, həm də potensial müqayisəli inkişaf xüsusiyyətlərinə malik olan istehsal sahələrinin maraqlarının nəzərə alınması təmin edildikdə müsbət hesab edilə bilər. Belə ki, bir sıra dövlətlərin təcrübəsi Finlandiya dövləti ən yaxşı nümunədir.

Qeyd etmək lazımdır ki, danışıqlarda aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir:

1.Ölkənin kənd əhalisinin əsas gəlir mənbəyi kənd təsərrüfatı məhsulları olduğu üçün Ümumdünya Ticarət Təşkilatına qəbul olunma zamanı bu sahə qorunmalıdır.

2.Azərbaycanın ən zəif inkişaf etmiş rayonları üçün inkişaf proqramları hazırlanmalıdır.

Bunlardan əlavə Respublikamızın Azərbaycan torpaqlarının 20%-nin

Ermənistan tərəfindən işğalı, sosial-iqtisadi problemlərə malik 1 milyondan artıq qaçqın və məcburi köçkünün olması Respublikamızın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına qəbul olunması zamanı xüsusi hal kimi nəzərə alınmalıdır. Belə ki, Azərbaycanın milli maraqları qeyri-tariflər üzrə danışıqların, həmçinin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlük istiqamətində aparılan işlərin daha məqsədyönlü, ardıcıl və hərtərəfli xarakter daşması tələb olunur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, dövlət tənzimlənməsinin tətbiqinin aktivləşməsi iqtisadçılar qarşısında bu istiqamətdə tədqiqat işləri aparmaq üçün geniş imkan yaradır. Belə ki, xarici ticarət siyasəti formalaşdıran Respublikamız üçün daxili bazarın qorunmasına yönəldilmiş elmi tədqiqatların aparılması aparılması böyük əhəmiyyət daşıyır.

Respublikamızda xarici ticarət əməliyyatlarının qeyri tarif maneələrlə tənzimlənməsinin rolu gömrük tariflərindən onunla fərqlənir ki, qeyri tarif tənzimləmələri artım ənənəsinə malikdir. Bundan başqa son onilliklərdə əksər dövlətlərin tarif rüsum miqdarı daim azalır və müəyyən qədər dəyişdirilir. Buna görə də qeyri-tarif tədbirləri təcrübədə nadir istisnalarla xarici iqtisadi fəaliyyətdə daha çox öz tətbiqini gözləyir.

Dövlət Gömrük Komitəsi sistemində qeyri-tarif iqtisadi tənzimləmə tədbirlərinə gömrük dəyərində nəzarəti, valyuta nəzarətini, maliyyə, müdafiə tədbirləri və əlavə gömrük vergilərini daxil edirlər. Əmtələrin gömrük sərhəddindən keçirilməsi zamanı minimal və maksimal gömrük dəyəri nəzarəti işinin həyata keçirilməsi iqtisadiyyatın bazar sistemində keçirilməsindən sonra yeni əhəmiyyətə kəsb etmişdir.

Ölkəmizdə müdafiə tədbirləri sırasına əlavə gömrük ödəmələrini (müxtəlif formalı vergi qoymalar – əlavə dəyər vergisi, aksizlər, digər xüsusi vergilər) və xüsusi rüsum növləri aid edilir.

Belə ki, əlavə dəyər vergisi aksizlər və digər vergilər xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinə yönəldilmiş qeyri-tarif tədbirləri kimi yerli istehsalçıların maraqlarının qorunması, yerli əmtələrin tarif tənzimləmələri tədbirləri ilə birgə rəqabət qabiliyyətinin stimullaşdırılmasına görə tətbiq olunur. Ona görə də mövcud vergilər daxili bazarda xarici malların qiymətlərini tənzim edir. Yerli əmtələrin xarici rəqabətlərdən mühafizə edir.

Ölkəmizdə qeyri-tarif, xüsusi vergi qoyma növlərinə (dempinq əleyhinə) aktidenpinq, kompensasiya və xüsusi rüsumlar da tətbiq edirlər.

Sonda Azərbaycanın ticarət əməliyyatları ilə bağlı aparılmış təhlili yekunlaşdıraraq belə bir nəticəyə gəlirik ki, qeyri-tarif metodlarının tətbiqi ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynayır.

Belə ki, hazırda respublikamız çox məhdud sayda mal ixrac edir. İqtisadiyyatın diversifikasiyası bu baxımdan vacibdir. Azərbaycanın ixrac etdiyi əmtəələr içərisində prioritet yerli xammal və enerji daşıyıcıları tutur. Belə ki, ixrac edilən karbohidrogen məhsullarının çeşidi də məhduddur.

Azərbaycanın davamlı dayanıqlı inkişafı baxımından, xammal və enerji daşıyıcıları, eləcə də neft və neft məhsulları hesabına ixracın artması uzunmüddətli dövr üçün qəbul edilə bilməz. Buna görə Respublikanın ixracının bərpa olunmayan xammal və enerji daşıyıcıları kimi məhsullardan asılılığı iqtisadiyyata mənfi təsir göstərə bilər. Buna görə də yaxın dövrdə qeyri-neft sektorunun inkişafına xüsusi diqqət yetirməlidir. Buna görə də ölkəmizdə bir çox məhsulları zəif rəqabət qabiliyyətli olması ilə əlaqədar bazarda yer tuta bilmirlər.

Bundan əlavə satış kanallarının müəyyən edilməsinə yönəlmiş xarici bazarlarda marketinq təhlili işinin təşkil olunmasındakı müəyyən qüsurlar vardır.

Beynəlxalq Əmək Bölgəsində Azərbaycanın ölkəmizin malik olduğu üstünlüklər səbəbindən istehsalı və reallaşdırılması asan olan əmtəələrin istehsalının genişləndirilməsi və yeni istehsal sahələrinin yaradılması sahəsində mövcud olan imkanlardan tam istifadə edilmir.

Dünya ölkələrində ixracın 78,6%-i, idxalın 73,3%-i cəmi 10 ölkənin payına düşür. Buna görə də xarici ticarət əlaqələrinin coğrafi quruluşunu müsbət hesab etmək olmaz.

I.Hal-hazırda Azərbaycanda bir sıra sahələrin davamlı dəstəyə ehtiyacı var: 1) rəqabətqabiliyyətli sahələrin yaradılması və inkişaf etdirilməsi üzrə tədqiqatlar. 2) rəqabətli alt-sektorların potensialının reallaşdırılması üzrə ilkin məlumatların təhlili, 3) potensial investorların müəyyən edilməsi, investisiyaların təşviq edilməsi

mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi. 4) potensial bazarların təhlil edilməsi.

II. Ölkədə ticarət siyasətinin Ümumdünya Ticarət Təşkilatının qaydalarına uyğunlaşdırılması istiqamətində ticarət siyasəti və qanunvericilik sahəsində islahatların davam etdirilməsi vacibdir. Buna görə AR Nazirlər Kabineti 2006-cı ildə imzalanmış “Ölkə qanunvericiliyinin ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırılması haqqında” Prezident fərmanının həyata keçirilməsinə uyğun olaraq Respublikanın ticarətlə bağlı qanunvericiliyini Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tələblərinə uyğunlaşdırmağa çalışır. Nəticədə, ölkə “Fitosanitar nəzarət haqqında” Qanunu, Standartlaşdırma sektorunun inkişafı ilə bağlı dövlət proqramını qəbul etmiş, İSO standartlarını tətbiq etmiş və texniki normativlərin yeni layihəsini hazırlamışdır. Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlükdən öncə qanunların tələblərə uyğunlaşdırılmasının başa çatdırılması məqsədilə bir sıra işlərin görülməsi vacibdir.

III. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi üçün idxal edilən yarımfabrikatların ticarət xərclərinin azaldılmasına fikir verilməlidir. Qeyri-neft sektoru və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında bir çox tərkib hissələr və yarımfabrikatlar idxal edilir. Belə ki, yarımfabrikatların bir çoxuna 15%-lik tarif tətbiq edilir və bu, istehsal xərclərini artırır. Bu isə dünya bazarlarında məhsulun rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərir. Misal olaraq, ərzaq emalı məhsulları üçün Respublikaya gətirilən şüşə qablar kimi qablaşdırma materiallarını göstərə bilərik. Belə ki, bunlar Respublika daxilində istehsal edilmir. Müstəqil dövlətlər Birliyi dövlətlərindən gömrük rüsumu olmadan idxal edilə biləcək xammal-materialların keyfiyyəti isə aşağıdır. Burada tarif dərəcələri yarımfabrikatların mövcud olmayan daxili istehsalını müəyyən dərəcədə qoruyur və ixracatçıların xərclərini artırır. Belə ki, ixrac əleyhinə bu cür meyli aradan qaldırmaq üçün tarif cədvəlinə yenidən baxılmalıdır. Məhz daxili istehsal olmayan ixracyönümlü sahə üçün yarımfabrikatlara güzəştli, hətta, rüsumsuz rejim tətbiq olunmalıdır.

IV. Respublikada ticarət əməliyyatlarına maneələr yaradan əsasən gömrük inzibatçılığı və tənzimlənməsi ilə əlaqədardır. Burada məqsəd gömrük

inzibatçılığını təkmilləşdirmək və müasirləşdirmək, eləcə də bütün icazə və razılıqların, o cümlədən lisenziyanın alınmasını sadələşdirmək vacibdir. Respublikada müəssisələrin uğurlu fəaliyyətini təmin etmək üçün həmin çətinliklərin aradan qaldırılmasına xüsusi fikir verilməlidir. Ölkədə biznes və sahibkarlıq qarşısında bu cür çətinliklərin olmaması birbaşa xarici investisiyaların axınına səbəb olan, ticarət əməliyyatlarının artımını sürətləndirə və qeyri-neft sektoruna investisiyaların cəlb edilməsi baxımından həlledici olan sabit və inkişaf edən biznes mühiti yaratmaq mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Şəkərəliyev A.Ş. "Dövlətin iqtisadi siyasəti: Reallıqlar və perspektivləri". Bakı, 2011.
2. Heydərov K.F. "Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin təşkili və texnologiyası", 1, 2, 3 və 4-cü cildlər, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1998-2000.
3. C.Q. Nuriyev, A.Ə. Əliyev, M.C. Atakişiyev "Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi". Bakı, 2009.
4. Həsənov R. B. "Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına qoşulması çərçivəsində gömrük-tarif siyasətinin təşkilatın tələblərinə uyğunlaşdırılması problemləri", fevral 2008, www.wto.az .
5. Həsənov R. B. "Azərbaycanın ÜTT-yə qoşulması istiqamətində danışıqlar prosesi: mövcud vəziyyət və qarşıda duran əsas vəzifələr", "İqtisadiyyat" qəzeti, 28 noyabr 2008-ci il.
6. İrşad Kərimli "Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlərin Müasir Problemləri" Bakı - 2006.
7. Kərimov C. və başqaları "Dünya iqtisadiyyatı" Bakı-2007.
8. Киреев А. "Международная экономика": - Москва, Издательство: "Международные отношения", 1999 г, Ч. 1.
9. Рыбалкин А., Щербанин Ю. А., Щетинин В. Д. "Международные экономические отношения". Москва, Издательство: "Юнити-Дана", 2007
10. Пузакова Е. П.. "Мировая экономика и международные экономические отношения". Москва, Учебник, 2004
11. "Основы торговой политики и правила ВТО". Москва, Издательство "Международные отношения", 2006 г. -443 с.
12. Шумилов. В. М. "Всемирная Торговая Организация: право и система". Москва, ТК. Белби, Издательство: "Проспект", 2006 г. -208с.
13. Дюмулен И. И. "Всемирная Торговая Организация". Москва, Издательство: "Экономика", 2003 г. -271 с.
14. "İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika" jurnalları
15. Бабин Э. П. Исаченко Т. М. "Внешнеэкономическая политика": Издательства: "Экономика", 2006 г.

16. “Торговая политика и вступление в ВТО как факторы развития России и СНГ”. Обучающий курс Института Всемирного Банка. Москва, 28 марта – 8 апреля 2005 г. Учебные материалы.
17. “Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi”. Bakı, 2011.
18. “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 iyun 1997-ci il tarixli 609 nömrəli Fərmanı.
19. www.azstat.org – Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet saytı
20. www.economy.gov.az – İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin rəsmi internet saytı
21. www.maliyye.gov.az - Maliyyə Nazirliyinin rəsmi internet saytı
22. www.customs.gov.az – Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi internet saytı
23. www.mfa.gov.az – Xarici İşlər Nazirliyinin rəsmi internet saytı
24. www.e-qanun.az Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin Qanunvericilik Baş İdarəsinin rəsmi internet saytı

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti “Beynəlxalq magistratura və doktorantura mərkəzinin” magistri Vəliyev Orxan Etibar oğlunun «Xarici ticarətin tənzimlənməsinin qeyri-tarif metodları və onun təkmilləşdirilməsi» mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə

R Ə Y

Xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin yüksəldilməsilə bağlı iqtisad elminin klassiklərinin baxışları, müvafiq problem üzrə xarici ölkələrdə və respublikamızda iqtisadçı alimlərin yeni dövrdə apardıqları elmi araşdırmaların nəticələri, eyni zamanda dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf proqramları, beynəlxalq xarici ticarət əlaqələrini tənzimləyən qanunlar və normativ sənədlər, xarici firma və şirkətlərin təcrübələri təşkil edir.

Dissertasiya işində statistik, müqayisəli təhlil, iqtisadi-riyazi modelləşdirmə və s. tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın mənbələri və informasiya bazasını Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, kənd Təsərrüfatı və İqtisadi İnkişaf Nazirlikləri, Dövlət Gömrük Komitəsinin materialları, beynəlxalq ticarət əlaqələrini tənzimləyən qanunverijilik aktları və bir sıra rəsmi sənədlər təşkil edir.

Tədqiqat işinin nəticələri xarici ticarət əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı qanun, proqram, layihə və təkliflərin hazırlanması prosesində, elmi-tədqiqat işlərində, həmçinin ali məktəblərdə müvafiq ixtisas kurslarının tədrisində istifadə oluna bilər. Bununla yanaşı, tədqiqatın nəticəsində irəli sürülən tövsiyələrin həyata keçirilməsi xarici ticarət əlaqələrinin daha da genişlənməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsinə gətirib çıxara bilər.

Bütün bu deyilənləri nəzərə alaraq işin müdafiəyə buraxılması məqsədəuyğundur.

Dos.Z.A.Şəkərəliyeva

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti “Beynəlxalq magistratura və doktorantura mərkəzinin” magistri Vəliyev Orxan Etibar oğlunun «Xarici ticarətin tənzimlənməsinin qeyri-tarif metodları və onun təkmilləşdirilməsi» mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə

R Ə Y

Respublikamızda xarici ticarət əməliyyatlarının qeyri tarif maneələrlə tənzimlənməsinin rolu gömrük tariflərindən onunla fərqlənir ki, qeyri tarif tənzimləmələri artım ənənəsinə malikdir. Bundan başqa son onilliklərdə əksər dövlətlərin tarif rüsum miqdarı daim azalır və müəyyən qədər dəyişdirilir. Buna görə də qeyri-tarif tədbirləri təcrübədə nadir istisnalarla xarici iqtisadi fəaliyyətdə daha çox öz tətbiqini gözləyir.

Dövlət Gömrük Komitəsi sistemində qeyri-tarif iqtisadi tənzimləmə tədbirlərinə gömrük dəyərində nəzarəti, valyuta nəzarətini, maliyyə, müdafiə tədbirləri və əlavə gömrük vergilərini daxil edirlər. Əmtələrin gömrük sərhəddindən keçirilməsi zamanı minimal və maksimal gömrük dəyəri nəzarəti işinin həyata keçirilməsi iqtisadiyyatın bazar sistemində keçirilməsindən sonra yeni əhəmiyyətə kəsb etmişdir.

İşin I fəslində Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji aspektləri öyrənilir.

II fəsil “Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin hərtərəfli təhlili və onun qiymətləndirilməsi”nə həsr edilmişdir. Burada geniş təhlil aparılmışdır.

Son fəsildə isə «Xarici ticarət tənzimlənməsinin qeyri – tarif metodlarının təkmilləşdirilməsi yolları» öyrənilib izah edilmişdir.

Buna görə də işi tamamlanmış magistr dissertasiyası hesab etmək olar. İşin müdafiəyə buraxılması məqsədəuyğundur.

Dos.M.M.Aslanova

REFERAT

Müasir dövrdə xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi və bu əsasda ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı sistemində səmərəli şəkildə inteqrasiyasının təmin olunması Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri hesab edilir. Milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatında yeri ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi, təbii və iqtisadi potensialının həcmi ilə müəyyənəlir.

Bu baxımdan xarici ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi xüsusilə də xarici ticarətin tənzimlənməsinin qeyri tarif metodları hərtərəfli öyrənilməsi, mövcud iqtisadi konyekturada uğurla reallaşdırılması və dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyasının təmin olunması məqsədilə onun tənzimlənməsi dissiplinanın mövzusu kimi xüsusi aktualıq kəsb edir.

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran vəzifələrdən biri dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmaq, dünya bazarına çıxmaq və onun perspektivdə fəal subyektinə və iştirakçısına çevrilməkdən ibarətdir. Bu baxımdan dissertasiyanın mövzusu ümumi baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb etmiş və müxtəlif zamanlarda müxtəlif ölkələrin iqtisadçıları tərəfindən öyrənilmişdir.

Respublikamızda xarici ticarət əməliyyatlarının qeyri tarif maneələrlə tənzimlənməsinin rolu gömrük tariflərindən onunla fərqlənir ki, qeyri tarif tənzimləmələri artım ənənəsinə malikdir. Bundan başqa son onilliklərdə əksər dövlətlərin tarif rüsum miqdarı daim azalır və müəyyən qədər dəyişdirilir. Buna görə də qeyri-tarif tədbirləri təcrübədə nadir istisnalarla xarici iqtisadi fəaliyyətdə daha çox öz tətbiqini gözləyir.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət tənzimlənməsinin qeyri tarif metodları yollarının öyrənilməsi və qarşıda duran bir sıra

problemlərin həllinə nail olmaq məqsədilə xarici ticarət tənzimlənməsi kimi mühüm məsələlər təşkil edir.

Dissertasiyanın nəzəri əsasını bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici ticarət onun tənzimlənməsi haqqında iqtisadi fikirlər, respublikanın iqtisadi inkişafında onun rolunu əks etdirən hökumətin qərar və sərəncamları, Azərbaycanda daxili və xarici investisiyalar haqqında müxtəlif konseptual yanaşmalar, eləcə də Azərbaycan Respublikasının bu sahədə qanunvericilik aktları təşkil edir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici ticarət onun tənzimlənməsi ilə əlaqədar problemlər nəzəri-metodoloji baxımdan öyrənilərək araşdırılmış və elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür: 1)Xarici ticarət və onun formalaşmasının ilkin şərtləri və inkişafı problemləri müəyyən edilmiş, həlli yolları göstərilmişdir; 2)Xarici ticarətə sistemli yanaşma əsasında Azərbaycanın xarici ticarətinin struktur təhlili verilmiş, mövcud potensial imkanları aşkara çıxarılmış və gələcək inkişafına dair təkliflər verilmişdir; 3)Xarici ticarət və onun reallaşdırılmasının əsas istiqamətləri tədqiq edilərək onlara investisiyaların yönəldilməsi yolları müəyyənləşdirilmişdir; 4)Milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında xarici ticarət rolu və tənzimlənməsinin əhəmiyyəti təhlil edilərək onun səmərəli inkişafı sahəsində gömrük-tarif tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi irəli sürülmüşdür.

РЕЗЮМЕ

Развитие внешнеторговых отношений в наше время и обеспечение эффективной интеграции экономики страны в мировую экономику является одним из основных направлений стратегии социально-экономического развития Азербайджанской Республики. Место национальной экономики в мировой экономике определяется уровнем экономического развития страны, ее природным и экономическим потенциалом.

В этой связи особое значение для проблемы дискриминации имеет расширение внешнеторговых отношений, в частности комплексное исследование нетарифных методов регулирования внешней торговли, успешное осуществление существующих экономических вопросов и его регулирование в целях обеспечения эффективной интеграции в глобальную экономическую систему.

SUMMARY

Development of foreign trade relations in modern times and ensuring effective integration of the country's economy into the world economy is one of the main directions of the socio-economic development strategy of the Republic of Azerbaijan. The place of the national economy in the world economy is determined by the level of economic development of the country, its natural and economic potential.

In this regard, the expansion of foreign trade relations, in particular the comprehensive study of non-tariff methods of regulation of foreign trade, successful implementation of existing economic issues and its regulation in order to ensure effective integration into the global economic system, are of particular relevance to discrimination.